

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Anul XXXVI, nr. 3–4 • 2025

S U M A R

ANCA VELICU, ANGELICA HELENA MARINESCU, ALEXANDRA-GABRIELA CONSTANTINESCU, <i>In memoriam</i> Ioan Drăgan. Noi orientări în cercetarea sociologică românească și în Științele Informării și Comunicării	139
---	-----

PROFESORUL, CERCETĂTORUL ȘI OMUL IOAN DRĂGAN

CAMELIA BECIU, Ioan Drăgan – <i>In memoriam</i> : între pasiunea pentru cercetare și vocația instituțională	157
NICOLAS PÉLISSIER, <i>In memoriam</i> Ioan Drăgan : éloge d'une dette (<i>In memoriam</i> Ioan Drăgan: elogiu unei datorii)	161
VALENTINA MARINESCU, O perspectivă subiectivă despre rolul Profesorului Ioan Drăgan – în modelarea unui domeniu emergent – Științele Informării și Comunicării – și în înființarea Centrului de Studii Media și Noi Tehnologii de Comunicare (CSMNTC)	167

EVOCĂRI OMAGIALE – PROFESORUL IOAN DRĂGAN: TABLE-RONDE

JEAN-JACQUES BOUTAUD, Le Francophone et le Francophile. Hommage à Ioan Drăgan (Francofonul și francofilul. Omagiu Profesorului Ioan Drăgan)	173
CRISTINA BĂDULESCU, Témoignage et Hommage à Ioan Drăgan (Mărturie și omagiu – Ioan Drăgan)	177
DIANA-MARIA CISMARU, Programul de doctorat ca inițiere în evoluția profesională a cercetătorului	181
CRISTINA LEOVARIDIS, Spirit fondator și mentor în școala academică românească de comunicare. <i>In memoriam</i> : Profesorul Ioan Drăgan	185

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXVI, nr. 3–4, p. 137–326, București, 2025

Creative Commons License
Attribution-NonCommercial CC BY-NC

INSTANTANEE DIN VIAȚA PROFESIONALĂ A LUI IOAN DRĂGAN

SORIN MITULESCU, Ioan Drăgan – promovarea sociologiei în pagina de știință a revistei <i>Contemporanul</i> , 1964–1968	189
ANGELICA HELENA MARINESCU, Francophonie et histoire récente des sciences sociales en Roumanie. <i>Hommage au Professeur des Universités I. Drăgan</i> (Francofonie și istorie recentă a științelor sociale în România. <i>Omagiu adus Profesorului Universitar I. Drăgan</i>)	205
PAUL RASSE, <i>In memoriam</i> Professeur des Universités Ioan Drăgan (<i>In memoriam</i> profesor universitar doctor Ioan Drăgan)	221
MARIA LIVIA ȘTEFĂNESCU, Profesorul Ioan Drăgan și începuturile cercetărilor despre violența televizuală în România	227
ANCA VELICU, Începuturile studiilor despre copii și media în România. <i>In memoriam</i> Ioan Drăgan	235
ALEXANDRA-GABRIELA CONSTANTINESCU, O incursiune în istoria Colocviului Franco-Român în Științele Comunicării	247

COMUNITATEA, CULTURA STRATEGICĂ ȘI STATUL SUPRAVEGHERII

RADU BALTASIU, OVIDIANA BULUMAC, SAMIRA CÎRLIG, Vitalitatea comunitară și potențialul asociativ al comunei Sadu – Sibiu (II)	259
ADELA ȘERBAN, Abordarea culturii strategice în relație cu reziliența instituțională. Repere pentru proiectarea unui cadru de analiză	283
CRINA VICTORIA RADU, Cartografierea supravegherii: sinteza perspectivelor teoretice	301

COMENTARII ȘI RECENZII

CARLO A. CELIUS, <i>Création plastique d'Haiti. Art et culture visuelle en colonie et postcolonie</i> (Creația plastică haitiană. Artă și cultură vizuală în colonie și post-colonie, Paris, MSH, 2023, 582 p.) (Maria Mateoniu-Micu)	319
---	-----

IN MEMORIAM IOAN DRĂGAN.
NOI ORIENTĂRI ÎN CERCETAREA SOCIOLOGICĂ ROMÂNEASCĂ
ȘI ÎN ȘTIINȚELE INFORMĂRII ȘI COMUNICĂRII

ANCA VELICU*,
ANGELICA HELENA MARINESCU**,
ALEXANDRA-GABRIELA CONSTANTINESCU***

La sfârșitul anului 2024 a trecut în neființă Profesorul Universitar Dr. Ioan Drăgan, figură marcantă a sociologiei și științelor comunicării din România. Ca o recunoaștere a contribuției domniei sale la dezvoltarea acestor domenii în România, Revista Română de Sociologie dedică un număr special (nr. 3–4/2025), memoriei lui Ioan Drăgan.

*

Ioan Drăgan s-a născut la 22 august 1931, în satul Sărăcsău (comuna Șibot, județul Alba). Între 1951 și 1955 urmează cursurile Facultății de Filosofie a Universității din București. Este coleg de an cu o seamă de nume care vor deveni de referință, cum ar fi Acad. Mircea Flonta (cu care rămâne prieten toată viața), Ovidiu Bădina, Stela Cernea, Ludwig Grünberg (Cernea și Rostaș, 2024; Flonta și Vasile, 2024).

Este de asemenea coleg de an cu Elena Tudor, cu care se va căsători în 1954, și care va fi punctul de sprijin în viața lui Ioan Drăgan, atât prin stabilitatea pe care i-o oferă în sfera privată, cât și prin sprijinul discret dar activ în viața profesională. În discuții private, de multe ori Profesorul se referea la complementaritatea dintre ei: el, din Ardeal, ea, din Oltenia; el, în sfera cercetării, a raționalității, ea asumând

* PhD, Senior Researcher, Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail address: anca.velicu@gmail.com.

** PhD, Researcher, Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail address: a.h.marinescu@insoc.ro.

*** School of Sociology and Social Work, University of Bucharest, București, e-mail address: alexandra.constantinescu@unibuc.ro.

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXVI, nr. 3–4, p. 139–156, București, 2025

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

partea artistică a familiei, cu o sensibilitate atât în domeniul picturii, cât și al poeziei. În 1961 se naște fiul celor doi, Silviu.

În anii în care autoarele acestor rânduri l-au cunoscut pe Profesor, acesta era mai degrabă discret cu privire la cariera profesională de dinainte de anii '90, deși povestea, sporadic, dar cu o anumită plăcere, despre unele episoade din acea perioadă. Pentru că această evocare a noastră nu se dorește una exhaustivă, ci mai degrabă una subiectivă, vom retrasa doar în linii mari evoluția profesională a lui Ioan Drăgan din perioada comunistă și vom vorbi mai mult despre perioada pe care am cunoscut-o direct sau cu care se identifica mai mult. Deși neintenționat, contribuțiile din acest grupaj se concentrează asupra aceleiași perioade, doar una dintre ele (vezi articolul lui Sorin Mitulescu din acest volum) referindu-se la perioada comunistă.

De altfel, Profesorul era perfect conștient de această segmentare a vieții sale profesionale – care parțial se suprapunea peste avatarurile sociologiei¹ în România – și glumea spunând că a avut două mari „trădări” de-a lungul vieții: prima dată a trădat filosofia pentru sociologie și a doua oară a trădat sociologia pentru științele comunicării. Și totuși, am îndrăzni noi să spunem, așa cum reiese și din rememorările strânse în acest număr al revistei, Profesorul a rămas întotdeauna fidel identității de sociolog, prin pilonii care i-au ghidat activitatea, și anume cercetarea (vezi articolele lui C. Beciu, A. Velicu, L. Ștefănescu din acest număr) și construcția instituțională (vezi, de exemplu, articolele lui V. Marinescu și A. Constantinescu din acest număr). Recitind articolul „Sociologia – o știință și o profesie” scris în 1975², vedem că acești doi piloni erau încă de atunci identificați și, în bună tradiție gustiană³, asociați figurii sociologului, fiind pe de-a-ntregul asumați de Profesor în întreaga sa viață profesională.

¹ Istoria sociologiei românești este aproape dramatică, cu suișuri și coborâșuri spectaculoase, profund tributare atât „marii istorii” (e.g., interzicerea sociologiei ca știință burgheză în perioada comunistă), cât și „micilor istorii” (e.g., contexte personale favorabile care au permis unor personalități precum Dimitrie Gusti sau Miron Constantinescu să promoveze dezvoltarea sociologiei într-o anumită perioadă). Ea a evoluat de la punctul de maxim al perioadei interbelice, în care Școala sociologică de la București era considerată o referință în sociologia internațională, la interzicerea învățământului sociologic prin Legea învățământului din 1948, care a dus la dezinstituționalizarea cercetării sociologice, apoi la renașterea și avântul sociologiei din anii '60, pentru ca, spre sfârșitul anilor '70, să fie din nou vitregită – deși nu interzisă în totalitate – și apoi să renască după 1990 ca o pasăre Phoenix, frumos colorată, dar încă în căutarea identității. Pentru mai multe amănunte, vezi Costea, 2006.

² Ca urmare a interesului său pentru acest subiect, la Congresul Internațional de Sociologie din 1978 este copreședinte al Secțiunii „Statutul profesional al sociologului”.

³ Într-o rememorare a figurii profesorului Dimitrie Gusti (seria centenară a buletinului informativ al Institutului Național de Statistică, nr. 5/2018), Profesorul Drăgan accentuează latura de creator de instituții a lui Gusti, despre care spune: „a inițiat (...) un adevărat sistem de instituții universitare, academic și socio-cultural, reușind să contopească într-o „operă” unitară munca didactică, de cercetare și acțiune social-culturală” (apud Chelcea și Filipescu, 2019).

„Figura sociologului-cercetător este bine încetățenită în concepția despre statutul profesiei sociologice. Dar profesionistul sociolog nu poate fi doar un simplu cercetător contemplativ. După opinia noastră, ceea ce definește mai profund profesia de sociolog este *dublarea cercetătorului prin activistul și militantul social*.” (Drăgan, 1975, p. 246; sublinierile autorului)

După absolvirea facultății, Ion Drăgan (cum era cunoscut la acea vreme) rămâne preparator și ulterior asistent la Catedra de Materialism dialectic și istoric a Facultății de Filosofie. În 1957 a fost transferat la Catedra de Științe sociale a Institutului de Medicină și Farmacie București, unde a avansat până la nivelul de conferențiar⁴. În 1966, revine la Facultatea de Filosofie, ca șef de catedră la nou înființata Secție de Sociologie, pe care o conduce, cu o scurtă întrerupere (între 1971–72), până la desființarea ei, în 1977. Din 1976 până în 1990 este directorul Centrului de Cercetări Sociologice, înființat inițial (în 1966) sub egida Academiei Române, trecut sub patronajul Academiei de Științe Sociale și Politice și funcționând ulterior, *de facto*, în una din clădirile Universității din București (Flonta și Vasile, 2024; Bosomitu, 2017; Chelcea, 2019). În 1990, Centrul de Sociologie este transformat în Institutul de Sociologie și este trecut din nou sub egida Academiei Române. Profesorul Drăgan rămâne director al Institutului din 1990 până în 1997.

În paralel, mai ales în primii ani, Profesorul Drăgan a fost implicat în diferite proiecte editoriale, în cadrul radioului public și, între anii 1964–1968, ca redactor-șef adjunct al revistei *Contemporanul* (experiență descrisă de Sorin Mitulescu în acest grupaj). Un alt proiect editorial asupra căruia vom poposi mai mult este publicarea în 1971, la Editura Politică, împreună cu Ion Aluaș, a unei antologii a sociologiei franceze, *Sociologia franceză contemporană. Teorie – Metodologie – Tehnici – Ramuri* (pentru câteva mărturisiri directe ale Profesorului Drăgan pe această temă, vezi Mitulescu, 2025, unde sunt reproduse fragmente dintr-un interviu luat de autor lui Ioan Drăgan; vezi de asemenea articolul Angelicăi Marinescu din prezentul grupaj *In Memoriam*). Rezultat în urma unei burse de specializare pe care cei doi au avut-o la Paris în 1968, realizarea și publicarea acelei cărți a rămas un reper atât în istoria personală a Profesorului, cât și în istoria domeniului. De multe ori Profesorul se referea – în discuții private, inclusiv cu semnatarele acestui text, dar și în interviul acordat lui Sorin Mitulescu (Mitulescu, 2025) – la ce a însemnat realizarea acelui volum, atât logistic (*e.g.*, obținerea drepturilor de autor pentru toate textele care apar în volum), cât și din punct de vedere al reconstrucției domeniului sociologiei în România, după o întrerupere de 18 ani, mai exact la problema impunerii unui vocabular de termeni sociologici care, pe de o parte, era „importat”, întrucât nu se dezvoltase organic în câmpul sociologiei românești și, pe de altă parte, se referea la realități din alt spațiu cultural

⁴ O traiectorie asemănătoare are și colegul său de an, Profesorul și Academicianul Mircea Flonta; vezi Flonta și Vasile, 2024.

și ideologic, dar trebuia în același timp trebuia să treacă testul cenzurii din perioada comunistă. Antologia aceasta a fost un proiect grandios, care stătea sub semnul unei nevoi stringente de a cupla nou-renăscuta sociologie românească la cercetarea internațională și, mai ales, la cea occidentală. Chiar dacă, privind retrospectiv, Profesorul considera că „impactul asupra publicului românesc nu a fost cel scontat” (Mitulescu, 2025, p. 112), Septimiu Chelcea și Iancu Filipescu, doi sociologi importanți care s-au format în respectiva perioadă, depun mărturie pentru valoarea extraordinară a respectivului volum nu doar în epocă, dar și ulterior.

„I.F. Pentru sociologia de la București, pentru sociologia din România, în general, această antologie a însemnat deschiderea unui orizont larg. Ni se puna la dispoziție o selecție de texte din autori despre care unii dintre noi doar auzisem: Georges Gurvitch, Armand Cuvillier, Jean Stoetzel ș.a.

S.C. Selecția textelor fusese încheiată în anul 1968, dar prefața este scrisă – se vede treaba – în 1971 și poartă amprenta climatului „Tezelor din iulie” ale lui Nicolae Ceaușescu, care au marcat „minirevoluția culturală”. (...) Cred că de această dată scopul (punerea în contact cu sociologia franceză) scuză mijloacele (reverență față de Nicolae Ceaușescu). Mulți, dacă nu toți sociologii care au publicat în „epoca de aur” au pus la începutul studiilor sau cărților lor câte un citat din Ceaușescu și apoi au dezvoltat temele care îi preocupau. Am făcut și eu un astfel de compromis. După „Tezele din iulie” (1971) ale lui Nicolae Ceaușescu, deschiderea spre „mișcarea internațională a ideilor” s-a îngustat continuu. „Sociologia franceză contemporană” a rămas singura antologie sociologică până în prezent.” (Chelcea & Filipescu, 2019).

Antologia este însă, așa cum avea să reflecteze și Profesorul Drăgan, un proiect inegal, în care autori tineri și neconsacrați sunt puși vremelnice alături de nume menite să dureze.

„Primul factor al unei incompletitudini a Antologiei rezidă, cred, chiar în voința de completitudine, voința de a cuprinde totul, a nu ignora nimic, voința totalizantă care conduce la un anumit eclecticism, adică de a amesteca ce este peren cu ce e condamnat să treacă în uitare, ca nefundamental (...) Am încărcat cu originalități trecătoare (...), chiar prea mulți autori!”. (interviu I. Drăgan)”. (Mitulescu, 2025, p. 112)

Nu vom comenta în ce măsură acest lucru a „slăbit” volumul respectiv, dar observăm că această generozitate a Profesorului de a „credita” tineri cercetători la început de drum va fi o constantă a vieții profesionale a acestuia⁵, fiind printre primii care publică în volum⁶, după anii '90, lucrări realizate de studenții masteranzi (vezi articolul Valentinei Marinescu din prezentul grupaj).

⁵ Autoarele acestui text au fost ele însele „creditate” de Profesor, care le-a implicat în proiecte de cercetare și le-a încurajat să publice.

⁶ Este de notat că, deși după 1990 această practică de implicare a studenților în cercetare și, mai mult, de publicare a lucrărilor acestora este una rară, ea avea o oarecare tradiție, fiind întâlnită atât

Mai mult, tot în legătură cu acest volum, este de observat „voința de completitudine” sub care a stat și pe care, ulterior, o regăsim în alte proiecte ale profesorului. Spre exemplu, ultimul său proiect editorial individual este unul de anvergură, cele două volume ale cărții *Comunicarea. Paradigme și teorii* publicate la Editura RAO în 2007 însumând 1388 pagini. Volumul reia parțial lucrarea *Paradigme ale comunicării de masă* (publicată în 1996 la Ed. Șansa, București), dar o dezvoltă, pe de-o parte sub imperativul „completitudinii” și, pe de altă parte, sub cel al actualizării informației. Dacă, cu oarecare indiscreție, remarcăm că, în ciuda faptului că studia (și) „noile media”, Profesorul nu s-a împrietenit niciodată cu tehnologiile digitale⁷, totuși, credința sa că cercetarea trebuie să fie fundamentată teoretic – precum și fibra sa de om de cultură (vezi rememorarea Cameliei Beciu din acest grupaj) – l-au făcut să fie întotdeauna la curent cu ultimele studii și teorii. Astfel, prin lecturile sale, ajungea să înțeleagă mai bine mersul societății și impactul noilor tehnologii asupra acesteia decât mulți colegi mai tineri care, deși foloseau aceste tehnologii, o făceau necritic, în lipsa unui aparat teoretic și conceptual care să le permită o privire reflexivă asupra propriilor practici.

În sfârșit, tot legat de acest volum, am mai remarcat o altă constantă a vieții profesionale a lui Ioan Drăgan, și anume francofilia sa (vezi și articolele Angelicăi Marinescu și a lui Nicolas Pélissier din acest volum). Astfel, în 1994, Profesorul inițiază și coordonează seria de Colocvii franco-române în științele comunicării (despre care vorbește Alexandra-Gabriela Constantinescu pe larg în contribuția sa); este membru fondator al „Centrului de Studii Canadiene” de la Universitatea din București și profesor al respectivului Centru între 1996–2002. Nu în ultimul rând, este inițiatorul și coordonatorul Primului Master Francofon în Științele Comunicării, cu titlul „Médias, Communication et Société” (vezi pe această temă articolul Valentinei Marinescu din acest volum), organizat în cadrul Facultății de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București, în cooperare cu patru universități franceze și Universitatea din Geneva, inaugurat în anul universitar 2003–2004. De asemenea, Ioan Drăgan are în acei ani o bogată activitate editorială în domeniul științelor comunicării, activitate prilejuită printre altele de publicarea lucrărilor prezentate în seria Colocviilor franco-române⁸.

în perioada interbelică, cât și în anii '60–'70 (există mai multe mărturisiri ale sociologilor care se formau la acel moment, multe în registrul memorial, despre primele lor publicații; vezi de asemenea Drăgan, 1975).

⁷ A stat mai degrabă departe de calculatoare și de internet, preferând ca relația cu online-ul să îi fie mediată de mai tinerii colaboratori, deși în ultimii ani ai vieții deținea un telefon mobil.

⁸ Menționăm de exemplu: *La communication du politique* (sous la direction du Ioan Drăgan), Ed. L'Harmattan, Paris, 1998; « La télévision roumaine en quête d'identité et d'équilibre » (studiu în colaborare apărut în volumul *Télérevolution culturelles*, Ed. L'Harmattan, Paris); « Analyse en réception des deux dramaturgies médiatiques en temps de guerre », în *L'information dans les conflits armés*, coordonat de Michel Mathien, Ed. L'Harmattan, Paris 2001; *La télévision et son influence* (coautor), De Boeck Univ., 2004.

Ajungem astfel la perioada de după 1990, când activitatea profesorului Drăgan stă sub semnul introducerii și dezvoltării domeniului științelor comunicării în România⁹. Coerent cu crezul declarat în articolul din 1975¹⁰, aflat în fața acestui nou „șantier”, profesorul a acționat pe axele deja identificate: dezvoltarea educației în domeniul respectiv pentru formarea profesioniștilor din domeniu, dezvoltarea unor centre dedicate cercetării domeniului și „recunoașterea socială” prin integrarea rezultatelor cercetării în „structurile și mecanismele funcționale și decizionale ale societății” (Drăgan, 1975, p. 240).

Despre contribuția sa la dezvoltarea educației în științele comunicării, pe lângă înființarea programelor de studii masterale menționate mai sus, merită să mai punctăm câteva lucruri. În primul rând, este de remarcat faptul că a fost implicat în activități de predare la toate nivelurile, de la studii de licență¹¹ la cele de master sau doctorat. Dacă, de multe ori, profesorii seniori aleg să lucreze cu studenții avansați, la nivel de specializare, deschiderea profesorului Drăgan pentru predarea la nivel de licență – a cursului de „Paradigme ale comunicării”, de exemplu – era o mărturie a credinței lui că familiarizarea cu științele comunicării este o condiție necesară în societatea informațională actuală, că face parte din alfabetizarea de bază a unui absolvent de licență. În al doilea rând remarcăm că profesorul nu se lăsa „limitat” în activitatea didactică, predând în paralel cursuri la mai multe universități.¹² Mai mult, el crea în mod activ punți de legătură în științele comunicării între România și alte țări, coordonând teze de doctorat în cotutelă, cu universități din Franța (Lyon, Paris III, *École des Hautes Études en Sciences Sociales*, Paris), predând în universități străine¹³ sau invitând profesorii din alte țări să predea studenților din România (vezi de exemplu contribuțiile lui Nicolas Péliissier, Jean-Jacques Boutaud și Paul Rasse din acest volum).

⁹ Trebuie spus că preocuparea profesorului Drăgan pentru studiul comunicării era mai veche, în 1980 publicând lucrarea *Opinia publică, comunicarea de masă și propaganda în societatea contemporană* (Ed. Științifică și Enciclopedică, București).

¹⁰ Am adaptat ideile exprimate de I. Drăgan în acel articol – care era centrat pe figura sociologului – la domeniul nou „moșit” în România, al științelor comunicării. Astfel, de exemplu, dacă Drăgan se referea la integrarea sociologilor ca profesioniști în organizații (idee necesară în contextul istoric respectiv, în care statutul sociologului se afla din nou pus sub semnul întrebării), ulterior, după 1990, miza era mai mult de a impune factorilor decizionali rezultatele cercetării pentru a genera „politici informate” (pentru a folosi un termen acum la modă, dar care descrie un crez mai vechi al profesorului). Pentru un exemplu concret al unei astfel de inițiative, vezi articolul semnat de Anca Velicu în acest grupaj, în care se vorbește despre începuturile studiilor despre copii și media.

¹¹ La Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, a predat până la retragerea din activitate cursurile de „Paradigme ale comunicării de masă” (din 1992) și „Industria culturale în societatea informațională” (din 2000).

¹² Preda la mai multe facultăți de la Universitatea din București, dar și la Facultatea de Comunicare și Relații Publice din cadrul SNSPA.

¹³ Între 1994–1995 a fost profesor invitat la Universitatea din Quebec, experiență care, așa cum povestea uneori, l-a marcat, fiind expus la un sistem universitar cu o cultură organizațională și comunicațională total diferită de cea cu care era obișnuit în România.

În ceea ce privește înființarea de centre de cercetare care să contribuie la instituționalizarea noului domeniu, trebuie să remarcăm aceeași relativă ambiguitate, acestea fiind, din punct de vedere organizațional, încă legate de sociologie. Astfel, în perioada în care este director al Institutului de Sociologie (Academia Română), înființează Laboratorul „Media, comunicare și cultură”¹⁴, laborator care în primii ani se remarcă prin o serie de proiecte în domeniul comunicării politice și electorale, cum ar fi studiul „Efectele campaniei electorale asupra atitudinilor politice și a comportamentului electoral – un studiu de caz: campania prezidențială din 1996” în care s-a folosit analiza discursului politic, a celui mediatic, precum și ancheta panel. În urma acestui studiu va fi publicat în 1998 la Editura Institutului European din Iași volumul colectiv *Construcția simbolică a câmpului electoral* (autori: Ioan Drăgan, Camelia Beciu, Ioana Dragomirescu, Valentina Marinescu, Nicolae Perpelea și Simona Ștefănescu) care va câștiga premiul Dimitrie Gusti al Academiei (decernat în 2000; vezi <https://acad.ro/premiileAR/liste/1998.pdf>). În 2000 înființează Centrul de Studii Media și Noi Tehnologii de Comunicare în cadrul Facultății de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București, al cărui director va rămâne până la retragerea sa din activitate (despre înființarea Centrului, vezi mărturia Valentinei Marinescu din prezentul grupaj).

În sfârșit, în ceea ce privește „recunoaștere socială” a rezultatelor cercetării din științele comunicării putem spune că, prin seria Colocviilor franco-române în științele comunicării¹⁵, Profesorul a reușit să aducă o recunoaștere în câmpul academic din România a noii discipline și, de asemenea, a facilitat punerea în legătură a cercetătorilor români cu cei din spațiul francofon de cercetare (pentru mai multe amănunte despre seria colocviilor, vezi articolul Alexandrei Constantinescu în prezentul grupaj și articolul lui Marinescu și Morelli, 2015).

Aceeași nevoie a „recunoașterii sociale” prin asigurarea unei relevanțe la nivel societal a rezultatelor cercetărilor pe care le coordona se poate vedea din diversele parteneriate care au stat la baza acestor cercetări. De exemplu, studiul „Cinematograful și publicul său” realizat în 2002, are la bază un contract cu Uniunea Cineaștilor din România, în timp ce studiul „Analiză comparativă a jurnalelor TV” din același an este contractat cu Ministerul Comunicării. Așa cum arată în articolele lor Anca Velicu și Livia Ștefănescu, o serie de studii, printre care „Evaluarea reprezentării violenței în programele de televiziune”, sunt prilejuate de colaborarea cu Consiliul Național al Audiovizualului.

Trebuie să recunoaștem însă că, în ciuda eforturilor sale constante – derivate din acel „militantism social” pe care îl teoretiza în 1975 și care i-a ghidat întreaga activitate – proiectul Profesorului Drăgan de recunoaștere socială pentru științele comunicării în „forma supremă a împlinirii [lor] – [ca] participarea la deciziile sociale și politice” (p. 247) a fost mai degrabă limitat, contractele sporadice

¹⁴ Care continuă să funcționeze, sub numele de „Sociologia Comunicării și a Spațiului Public”.

¹⁵ Este posibil ca această inițiativă să îi fi fost inspirată profesorului de Colocviul franco-român de sociologie care a fost organizat la Paris în 1973.

amintite mai sus fiind palide succese, care nu reușesc să balanseze indiferența decidenților din România față de rezultatele cercetării. Cu toate acestea, așa cum sperăm noi că am reușit să evidențiem prin acest studiu introductiv și cu ajutorul contribuțiilor strânse în acest volum *In Memoriam*, cariera Profesorului Drăgan, care s-a întins pe aproape șase decenii, l-a consacrat ca pedagog, cercetător și fondator de instituții.

*

Contribuțiile *In Memoriam* cuprinse în acest volum sunt de două tipuri: primele își propun să prezinte un portret al lui Ioan Drăgan, așa cum l-au cunoscut și perceput autorii acestora în cadrul unor colaborări cu durate și profunzimi variate. Astfel, Camelia Beciu, Nicolas Pélissier și Valentina Marinescu, care dincolo de peste trei decenii de relații profesionale cu Profesorul întrețineau și o relație afectivă de prietenie cu acesta, creionează fiecare atât un portret ale profesorului și cercetătorului, cât și al omului Ioan Drăgan. Pe de altă parte, rememorările făcute de J-J. Boutaud, C. Bădulescu, C. Leovaridis și D. Cismaru sunt gândite ca *table-ronde*, ele răspunzând apelului coordonatelor acestui volum de a realiza o reconstituire colectivă a figurii Profesorului, structurată în jurul a patru întrebări: *Cum și când a avut loc întâlnirea cu domnul Profesor în contextul vieții dvs. profesionale?, Ce a însemnat, de-a lungul timpului, colaborarea dvs. cu domnul Profesor Ioan Drăgan (e.g., noi deschideri de colaborări instituționale, evoluție personală)?, Care credeți că este moștenirea (științifică, instituțională, sau în ceea ce privește comunitatea academică) pe care a lăsat-o în urmă Domnul Profesor sau care credeți că sunt provocările actuale ale domeniilor în care domnul Profesor a activat?*

Al doilea tip de contribuții a avut o abordare diferită, fiind în logica portretului mozaic. Autorii acestor texte au preferat să vorbească fiecare despre un anumit aspect din îndelungata viață profesională a lui Ioan Drăgan, uneori într-un registru mai teoretic, alteori în unul mai personal, subiectiv, fiecare astfel de „tușă” conferind însă autenticitate portretului rezultat.

În continuare vom descrie pe scurt fiecare contribuție, în ordinea în care apar în volum, ordine care reflectă cele două categorii menționate mai sus. Ordonarea textelor din a doua secțiune s-a făcut pe cât posibil după criteriul cronologic. Acest lucru nu a fost întru totul posibil, în măsura în care anumite proiecte¹⁶ care l-au definit pe Profesor și care sunt descrise în volum sunt proiecte de lungă durată care, supraviețuindu-i fondatorului, sunt o mărturie a rolului Profesorului Drăgan în dezvoltarea unor domenii de cercetare.

¹⁶ Cum ar fi seria Colocviilor, despre care scrie Alexandra-Gabriela Constantinescu și care încheie acest grupaj.

PROFESORUL, CERCETĂTORUL ȘI OMUL IOAN DRĂGAN

Camelia Beciu, cercetător științific în cadrul Laboratorului de Sociologia Comunicării și a Spațiului Public al Institutului de Sociologie al Academiei Române și Profesor Universitar în cadrul Facultății de Jurnalism și Științele Comunicării a Universității din București, este una dintre colaboratoarele de lungă durată ale Profesorului Drăgan. În articolul omagial dedicat profesorului, C. Beciu subliniază vocația instituțională și pasiunea acestuia pentru cercetarea sociologică. Temele abordate predilect de acesta – *opinia publică, comportamente de consum mediatic, agenda media* – au fost totdeauna nu doar bine documentate teoretic, ci sprijinite de cercetări de teren și de un solid cadru metodologic, devenind, în publicații, sinteze ample – cu mize și dimensiuni enciclopedice –, de o indiscutabilă valoare didactică. Autoarea subliniază de asemenea meritul Profesorului Drăgan de a coagula echipe de cercetare și de a dedica timp studenților și doctoranzilor. Rezonând cu alte voci reunite în acest volum, Camelia Beciu amintește și ea perioada în care Ioan Drăgan a fost directorul Institutului de Sociologie al Academiei Române, înființarea de către acesta a *Centrului de Studii Media și Noi Tehnologii de Comunicare*, precum și seria Colocviilor franco-române în științele comunicării, autoarea fiind implicată, alături de I. Drăgan și N. Pélissier și alți câțiva colaboratori apropiați, în organizarea tuturor edițiilor. Dincolo de relevanța tematicilor propuse, autoarea remarcă faptul că aceste colocvii au devenit de-a lungul timpului un mediu de socializare academică în care s-au dezvoltat proiecte de cercetare internaționale, au apărut volume publicate alternativ în Franța și în România și s-au articulat traiectoriile științifice ale unor tineri cercetători.

Nicolas Pélissier, specialist în sociologia media, profesor la Universitatea Côte d'Azur, unde coordonează laboratorul SIC.Lab Méditerranée și masteratul Médias & Humanités Numériques, a fost unul dintre cei mai dinamici și entuziaști colaboratori ai Profesorului Ioan Drăgan. Intitulat „Elogiu unei datorii”, aceea față de una dintre cele mai marcante, profesional și uman, personalități cunoscute în contextul întâlnirilor cu cea de-a doua sa țară, România, textul omagial scris de Nicolas Pélissier oferă și un cadru contextual pentru schimburile științifice internaționale din România postcomunistă. Colaborarea de lungă durată, de mai bine de treizeci de ani, dintre Prof. Ioan Drăgan și Prof. Nicolas Pélissier începe în 1994, când tânărul doctorand în științele politice la Universitatea Paris 9 Dauphin vine la București ca profesor invitat la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării a Universității din București și are ocazia să participe la cea de-a doua ediție a colocviului franco-român în științele comunicării, fondat de Ioan Drăgan în 1993. N. Pélissier evocă, cu talent jurnalistic și putere de analiză, personalitatea Profesorului Ioan Drăgan, om cultivat și întreprinzător, înconjurat de tinere talente în domeniul academic, cu o personalitate plină de culoare și contraste. N. Pélissier

remarcă mai ales parcursul internațional al acestuia, în cadrul UNESCO, în contextul României postbelice, într-o epocă definită de *Cortina de Fier*, dar și în perioada post-decembristă. Pélissier remarcă importanța acestei moșteniri a *anilor de plumb*, încă puțin cunoscută de către cercetători. Implicarea Profesorului Drăgan în construirea câmpului științific al științelor comunicării este considerată de N. Pélissier ca fiind de aceeași importanță cu cea a lui Robert Escarpit sau Abraham Moles în Franța. Artizan, așa cum spuneam, al dezvoltării Colocviilor, Nicolas Pélissier rememorează și el acest proiect, remarcând însă și faptul că o parte din moștenirea Profesorului Drăgan (*i.e.*, Masterul Francofon, CSMNTC) nu a supraviețuit, poate și din cauza suprainvestirii în schimburile internaționale.

Valentina Marinescu, Profesor Universitar la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială și la Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, Universitatea din București, prezintă evoluția domeniului comunicării și al studiilor media în peisajul academic românesc, Profesorul Ioan Drăgan remarcându-se ca unul dintre artizanii principali ai acestui proces. După cum remarcă autoarea, I. Drăgan a reușit, prin munca sa de cercetare, formare și coordonare de programe academice, să pună România pe harta studiilor internaționale în domeniul științelor comunicării. De exemplu, Laboratorul „Media, comunicare și cultură”, înființat în perioada directoratului lui I. Drăgan la Institutul de Sociologie, are o înfloritoare activitate de cercetare, chiar și în perioade economice dificile, cum a fost 1996–2000 (criză, șomaj, inflație). După 2000, profesorul Drăgan se afiliază Facultății de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București, unde înființează Centrul de Studii Media și Noi Tehnologii de Comunicare (CSMNTC), printr-o finanțare oferită de un grant al Băncii Mondiale (1999). CSMNTC are, sub conducerea profesorului Drăgan, o activitate efervescentă de cercetare și de formare a viitorilor cercetători, precum și de diseminare a cercetării (*e.g.*, seria de colocvii franco-române în științele comunicării, vezi și articolul lui A.G. Constantinescu din acest număr al revistei). V. Marinescu remarcă, în acest context, capacitatea Profesorului de a organiza echipele de muncă – formate din studenții masteranzi și doctoranzi – cărora nu doar că le atribuia sarcini, dar le acorda încredere totală pentru domeniile în care le recunoaște expertiza, creând astfel o colaborare reală cu mai tinerii lui colegi (vezi poveștile despre dotarea cu tehnologie digitală sau despre crearea bibliotecii CSMNTC). V. Marinescu punctează și faptul că generozitatea Profesorului Drăgan de a își susține colegi la început de drum se manifestă și prin editarea unor lucrări colective cu studii ale studenților. Nu în ultimul rând, V. Marinescu menționează clarviziunea Profesorul Drăgan care observa, în 2004, că „educația media nu mai este un lux, ci o necesitate civic-democratică”.

EVOCĂRI OMAGIALE – PROFESORUL IOAN DRĂGAN: TABLE-RONDE

Jean-Jacques Boutaud, Profesor Universitar Emerit în Științele Informării și Comunicării, Universitatea Bourgogne Europe, Dijon și membru al Consiliului Științific al CEMNTC din 2000, Colegiul internațional de colaboratori, răspunde la întrebările propuse de coordonatoarele acestui număr. Precizează mai întâi dezvoltarea de relații fructuoase între Universitatea din Burgundia (astăzi Burgundia Europa) și România, mai ales cu sprijinul doamnei Ramona Bordei-Boca, Profesoară de Limbă, Literatură și Civilizație Română la Facultatea de Limbi Străine și Comunicare din Dijon, care are meritul de a fi înțeles potențialul colaborărilor dintre tânărul, la acea vreme, profesor Boutaud, pe atunci responsabil de formare DESS, Strategii de comunicare internațională și de cercetare la Dijon, și Profesorul Ioan Drăgan. Astfel că, începând cu 1998, timp de peste douăzeci de ani, se vor structura relații nu numai profesionale, ci și amicale între cei doi profesori universitari. Pornind de la interesul pentru Științele Informării și Comunicării arătat de Profesorul Ioan Drăgan, în plină dezvoltare în anii 2000, au fost create bazele, în 2005, pentru realizarea unui Master în comunicare cu dublă abilitare, între Universitatea din București, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială și Universitatea din Burgundia, Facultatea de Limbi Străine și Comunicare. În acest cadru erau programate acțiuni de cercetare anuale și a fost deschisă calea către realizarea de teze doctorale în cotutelă, pe care le-au coordonat împreună (ale Diane Bratu, Mihaelei Bonescu, Angelicăi Marinescu). Profesorul Drăgan a deschis astfel, în România, spații de formare și de cercetare către domenii care sunt în mod special dezvoltate la Dijon, în comunicare: senzorialul, sensibilul, simbolicul. Profesorul Drăgan și-a pus amprenta științifică, așa cum explică Profesorul emerit Jean-Jacques Boutaud, mai ales în ceea ce privește valorizarea interdisciplinară, prefigurate deja în lucrarea sa monumentală *Sociologia franceză contemporană. Antropologie* (Aluaș și Drăgan, 1971) și promovarea francofoniei, definită în cazul Profesorului Ioan Drăgan ca o raportare vie la cultură și la științele umaniste.

Cristina Bădulescu, Directoare a Institutului Universitar de Tehnologie din Angoulême, Universitatea din Poitiers, Conferențiar în Științele Informării și Comunicării, Laborator CEREGE (*Centre de Recherche en Gestion*), UR 13564, Catedra de cercetări „Industrii Culturale Creative în Universuri Virtuale”, menționează prima întâlnire cu Profesorul Ioan Drăgan în timpul sejurului acestuia la Universitatea din Le Havre, unde se afla în calitate de profesor invitat. Înscrișă în cadrul tradiției de schimburi academice între Franța și România, venirea în Franța a Profesorului Ioan Drăgan în acest cadru a permis cercetătorilor francezi să cunoască peisajul cercetărilor românești în științele informării și comunicării și în sociologia comunicării. Schimburi intelectuale și instituționale cu Profesorului Ioan Drăgan, începute în

2009, când Cristina Bădulescu definitivă manuscrisul tezei sale de doctorat, au ajutat-o să reconsidere cadrul metodologic și să descopere noi perspective de cercetare, în special cu privire la studiul practicilor culturale, sociologia publicurilor și studiile asupra receptării. De asemenea, începe o colaborare instituțională prin implicarea în organizarea Colocviului franco-român în Științele Informării și Comunicării. Moștenirea științifică a Profesorului Drăgan, așa cum scrie Cristina Bădulescu, este reprezentată mai întâi de dimensiunea științifică, stabilirea unei *épistémè* în domeniul științelor informării și comunicării și mai ales al sociologiei media. Mai apoi, această moștenire presupune o dimensiune instituțională, datorită centrelor de cercetare create în domeniul SIC. Toate acestea stau sub semnul excelenței și bunăvoinței, Profesorul Drăgan formând generații de studenți și de cercetători, iar aportul său fiind recunoscut în mediul francofon de cercetare în SIC.

Diana-Maria Cismaru, doctor în sociologie, profesor universitar la Facultatea de Comunicare și Relații Publice, director al Departamentului Relații Publice din Școala Națională de Studii Politice și Administrative din București, și coordonator al Școlii Doctorale din SNSPA pe domeniul Științele Comunicării, coordonează de asemenea două programe masterale în cadrul facultății sale: Comunicare și Relații Publice, precum și Social Media și Marketing Online. În articolul de tip *table ronde*, Diana Cismaru rememorează parcursul său academic, influențat de profesorul Ioan Drăgan atât la nivel de licență (prin cursul de Sociologia opiniei publice și mass-media), cât și la nivel de master (Masterul Comunități și Cultură, coordonat de I. Drăgan) și doctorat (susținut cu teza *Strategii discursive în comunicarea electorală: campaniile electorale 2000 și 2004*). Colaborarea cu Profesorul Drăgan a reprezentat pentru Diana Cismaru ocazia de a lua contact cu domenii științifice și teorii (semiotica, teoria argumentării) care ulterior i-au fost utile în propria sa carieră academică. Autoarea a participat la redactarea proiectelor de cercetare ale Centrului de Studii Media și Noi Tehnologii de Comunicare, precum și la realizarea unora dintre proiectele centrului, concretizate prin publicarea lucrării *TeleRomânia în zece zile* (2009). Diana Cismaru apreciază că ceea ce lasă ca moștenire profesorul Drăgan sunt lucrările sale mereu actuale, dar și influența sa asupra carierelor academice ale doctoranzilor sau cercetătorilor cu care acesta a colaborat îndeaproape.

Cristina Leovaridis, conferențiar universitar dr., director al departament IFR la Facultatea de Comunicare și Relații Publice din SNSPA, plasează prima întâlnire cu profesorul Ioan Drăgan în anul 2003, la momentul înscrierii sale la doctorat (cu tema *Industria publicității – o abordare organizațională*). Doctoratul a fost perioada de maximă colaborare a dnei Leovaridis cu Ioan Drăgan, pe care l-a ajutat la tehnoredactarea lucrării sale enciclopedice (*Comunicarea. Paradigme și teorii*, 2007). La sugestia prof. Drăgan, dna Leovaridis a participat ca speaker la mai multe ediții ale Colocviului franco-român, unde a prezentat părți ale cercetării sale doctorale.

Referindu-se la principalele moșteniri științifice ale profesorului Drăgan, C. Leovaridis apreciază că acesta poate fi considerat reperul principal în domeniul sociologiei comunicării de masă din România, dar și un deschizător de drumuri în domeniul studiilor despre efectele mass-media, inclusiv ale violenței din mass-media asupra copiilor și adolescenților.

INSTANTANEE DIN VIAȚA PROFESIONALĂ A LUI IOAN DRĂGAN

Sorin Mitulescu, cercetător independent, scrie despre implicarea Profesorului Ion Drăgan în promovarea sociologiei în pagina de știință a revistei *Contemporanul*, în perioada 1964–1968, cercetarea sa aducând informații privitoare la o dimensiune mai puțin cunoscută a carierei Profesorului Drăgan, aceea de militant activ pentru promovarea în spațiul public mediatic a acestei discipline științifice, într-o perioadă istorică dificilă. Articolul său prezintă, în contextul anilor de după instaurarea comunismului în România, o analiză a prezenței în sistemul public educațional a sociologiei. Considerată o „pseudo-știință burgheză”, sociologia este eliminată în 1948 din curricula universitară, abia după 1964 fiind reluate discuțiile cu privire la organizarea unei instituții specializate în domeniul cercetării sociologice. Tot în 1964, Ioan Drăgan este numit redactor-șef adjunct la revista *Contemporanul*, cu sarcina de a se ocupa de pagina de știință. În decursul anilor cât s-a ocupat de această rubrică, conform analizelor realizate de S. Mitulescu, Drăgan, va contribui la sprijinirea mediatică a revalorizării și reinstituționalizării sociologiei. Sorin Mitulescu analizează un corpus de 53 de articole apărute în revista *Contemporanul* în perioada menționată, recenzii, relatări de la mese rotunde sau dezbateri, mici studii pe teme teoretice, evocări, interviuri având în vizor sociologia, cercetarea sau învățământul sociologic. I. Drăgan a semnat 10 dintre aceste articole, fie contribuții teoretice, fie relatări din vizite de studiu sau participări la manifestări științifice internaționale menite să sensibilizeze opinia publică și autoritățile competente față de avantajele promovării sociologiei. În plus, în calitate de redactor-șef adjunct, a reușit să atragă colaboratori valoroși, capabili să îi susțină demersul, în mod special dintre foștii membri ai Școlii monografice, dar și dintre mai tinerii cercetători (T. Herseni, H. H. Stahl, M. Cernea, M. Zamfir), după cum constată S. Mitulescu. Articolul include și fragmente din discuțiile purtate cu Profesorul I. Drăgan în ultima perioadă a vieții acestuia. I. Drăgan se înscrie astfel în istoria disciplinei sociologice atât ca profesionist al domeniului, dar și ca promotor al acesteia în spațiul public mediatic, prin participarea sa la reabilitarea și reinstaurarea sociologiei ca știință în România.

Paul Rasse, Profesor Emerit în cadrul Laboratorului Sic.Lab Méditerranée, la Universitatea Cote d’Azur, evocă figura Profesorului Drăgan, cu care s-a întâlnit

prima dată în 2001, cu ocazia participării la ediția din acel an a Colocviului franco-român, având ca temă *Nouvelles technologies, Médias et territoires*. P. Rasse naarează o zi de excursie, organizată de Profesorul Drăgan în cadrul colocviului, care permitea cercetătorilor francezi să cunoască mai îndeaproape realitatea social-culturală a României, mereu între modernizare și păstrarea tradițiilor. Pornind de la observații referitoare la elemente fragile de patrimoniu românesc, tradițional, popular, local, pe care autorul le consideră remarcabile, Paul Rasse propune o incursiune teoretică, intitulată « Traces et patrimoine, essai de problématisation » (temă prezentată cu ocazia celui de-al 18-lea Colocviu bilateral franco-roman *Traces, mémoire et communication*, 2011). Dimensiunea științifică a articolului Profesorului Rasse se dezvoltă pornind de la definirea conceptului de patrimoniu, a bunurilor patrimoniale, distingând, euristic, două dinamici complementare: cea a alegerii, cine decide în privința bunurilor care devin patrimoniu?, și cea a sensului conferit, semnificația acordată patrimoniului depinzând de epoci, strategii, grupuri etc. Actorii sociali implicați în dinamica sociale ale proceselor de patrimonializare se află în poziții de putere pentru a acorda protecție (clasare, muzealizare, restaurare, valorizare) acestor resurse, dar și pentru interpretarea acestor resurse. Ceea ce explică, conform autorului, faptul că urmele (*traces*) culturilor populare sunt patrimonializate fie mai rar, fie fără a se lua în considerare punctul de vedere al celor care îl dețin. Profesorul este interesat de urmele lăsate de culturile populare, caracteristice diversității teritoriale, alcătuite din elemente fragile sau patrimoniul imaterial, care exprimă adesea coeziune, creativitate, încredere, autenticitate a unei comunități.

Angelica Helena Marinescu, cercetător științific în cadrul Institutului de Sociologie al Academiei Române, propune o punere în perspectivă istorică a conceptului de francofonie și a importanței sale pentru mediul academic și pentru istoria recentă a științelor sociale în România. Un *intermezzo* e provocat de amintirea uneia dintre vizitele în casa Profesorului I. Drăgan și a soției acestuia, Elena Drăgan, și de întâlnirea neașteptată cu impresionanta colecție de artă contemporană a familiei. Articolul explorează dimensiunile francofoniei românești, istoria acestora și structurile instituționale înființate în România de-a lungul timpului. Printre instituțiile importante pentru colaborarea academică se află Agenția Universitară a Francofoniei, și mai recentul, dar dinamicul Centru Regional Francofon de Studii Avansate în Științele Sociale (CEREFREA-Villa Noël), înființat în cadrul Universității din București, în 2012. Parcursul științific al Profesorului Drăgan este pus, în acest cadru, în legătură cu evoluția științelor sociale în România, în relația sa cu Franța, ceea ce a permis deschiderea de linii de cooperare între cele două țări, și, mai larg, cu alte țări francofone. Participarea Profesorului I. Drăgan la reinstituționalizarea sociologiei ca știință, în perioada regimului comunist, și renașterea acestui domeniu după 1989 devin studiu de caz, important pentru înțelegerea istoriei recente a științelor sociale în România.

De asemenea, este evidențiată implicarea Profesorului în instaurarea și dezvoltarea câmpului științelor informării și comunicării, în România. Propria implicare a cercetătoarei în organizarea celei de-a 20-a ediții a Colocviului româno-francez în științele informării și comunicării a fost momentul când a înțeles amploarea și importanța rețelei academice francofone constituite de Profesorul I. Drăgan.

Maria Livia Ștefănescu, cercetător științific III, ICCV București, a fost doctoranda profesorului Ioan Drăgan în perioada 2003–2011, când a participat, în cadrul Centrului de Studii Media și Noi Tehnologii de Comunicare (CSMNTC) al Facultății de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București, la toate cercetările despre violența televizuală. În articolul său, Livia Ștefănescu amintește de rolul pe care George Gerbner l-a avut în studierea violenței televizuale (și de influența acestuia asupra designului cercetării coordonate de Ioan Drăgan) și apoi face o trecere în revistă a principalelor rezultate obținute în urma cercetărilor complexe desfășurate de către CSMNTC, pe care le sintetizează sub forma unor tabele explicate (ce cuprind ambii indicatori considerați – frecvența și durata actelor de violență – pentru fiecare perioadă luată în calcul). La final este propusă o modalitate prin care să se poată compara rezultatele obținute în urma studiilor din anii 2004 și 2008.

Anca Velicu, cercetătoare la Institutul de Sociologie al Academiei Române, prezintă contribuția lui Ioan Drăgan la apariția studiilor despre copii și media în România. După o scurtă incursiune în istoria acestui domeniu la nivel internațional, autoarea face o trecere în revistă a unora dintre studiile realizate în România, în cadrul CSMNTC. Analiza evidențiază pe de o parte contextul istoric în care au apărut aceste studii în România (*i.e.*, între expansiunea televiziunii comerciale și nevoia de reglementare și aliniere legislativă cu UE, în contextul pre-aderării României la UE) și, pe de altă parte, elementele care ar fi putut duce la o instituționalizare a acestui domeniu în România (*e.g.*, colocvii, publicații, cercetări doctorale pe această temă), instituționalizare care însă nu s-a concretizat, acele cercetări rămânând la nivelul unor studii disperate, utile la momentul lor. Nu în ultimul rând, A. Velicu subliniază elementele de noutate pe care studiile despre copii și media realizate sub coordonarea profesorului Drăgan în cadrul CSMNTC le aduceau în peisajul cercetării românești de la acea dată, atât din punct de vedere metodologic, cât și ca avans al cunoașterii factuale oferite.

Alexandra-Gabriela Constantinescu, lector universitar dr. la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București, prezintă în acest număr omagial una dintre creațiile instituționale ale profesorului Drăgan, respectiv Colocviul Franco-Român în Științele Comunicării. Autoarea precizează că în România sunt organizate mai multe colocvii franco-române, în domenii variate: matematici aplicate, chimie aplicată, chimie medicală, științe juridice, și cel care

face obiectul articolului, în științele informării și comunicării, care îl are ca inițiator și organizator pe profesorul Ioan Drăgan. În articol sunt abordate subiecte precum: organizarea colocviului (cu referire atât la persoanele și instituțiile care au sprijinit acest demers, cât și la variatele centre universitare în care s-au desfășurat lucrările); asocierea colocviului cu CIFSIC (Conferința Internațională Francofonă în Științele Informării și Comunicării) și efectele imediate și pe termen lung antrenate de această asociere; temele propuse în cadrul colocviilor și evoluția lor temporală. Autoarea a realizat și o centralizare a celor 27 de ediții ale Colocviului (prezentată sub formă de tabel), remarcând și momentele în care nu a existat consecutivitate în cronologia acestuia. Articolul conține și un îndemn pentru generațiile viitoare, de a continua această moștenire științifică și instituțională pe care a lăsat-o profesorul Ioan Drăgan.

După ce am parcurs textele din acest număr omagial, am simțit că este insuficient prezentată o parte din portretul care se conturează despre profesorul Ioan Drăgan – partea umană, evidentă din interacțiunile cu el. Unii dintre autorii de față l-au cunoscut pe Ioan Drăgan doar în ipostaza academică, alții însă au intrat și în universul său personal, reprezentat de „acasă” și de soția sa. Camelia Beciu vorbește despre apetitul lui pentru lectură și dorința de a fi permanent la curent cu actualitatea franceză. Angelica Marinescu vorbește despre colecția impresionantă de tablouri pe care familia Drăgan o deținea. Anca Velicu reevaluează retrospectiv discuțiile în contradictoriu pe care le avea cu profesorul Drăgan ca autentice momente de creștere profesională, ca modalitate de creștere umană și academică. Valentina Marinescu abordează tema perseverenței în atingerea scopurilor academice, chiar dacă aceasta intra în conflict cu viața personală a colaboratorilor săi.

Ultima tușă în portretul profesorului, cercetătorului și omului I. Drăgan, pe care o propunem în cadrul acestui număr omagial al Revistei Române de Sociologie, este textul de adio pe care acesta l-a scris în memoria soției sale, Elena, decedată după o lungă suferință. În acest text, care povestește parcursul de colecționari de artă al familiei Drăgan (din care am selectat o parte), este vizibilă ideea atașamentului față de cultură și frumos. Idee pe care Ioan Drăgan o asociază cu soția sa, dar care se răsfrânge implicit și asupra sa.

În afara amintirii dureroase și de neșters pe care i-o purtăm și eu și fiul, în aceste tablouri sau în alte obiecte culese de ea, se mărturisește peste timp un stil de a gândi, de a trăi, a simți în care se întâlnesc aproape fuzional viața cotidiană și arta. Este vorba și în acest caz nu de întâlnirea dintre viață și artă pe planul superior al creației – căreia îi sunt dăruți puțini aleși, creatorii de litere și arte – ci de cei, desigur mai numeroși, care nu sunt însă doar simpli receptori de creații literare și artistice. Ei reprezintă, ca și Elena, primul cerc mai jos de cel al creației – care susține edificiul mai mult sau mai puțin fragil al creației artistice și literare. Elena a

ținut conștient să-și înfrumusețeze viața înscriindu-se în acest cerc aflat în proximitatea creației, participând la suportul indispensabil al acesteia. Este plăcerea de a trăi cosubstanțial cu creația, urmărind reducerea pe cât posibil a distanței dintre viață și arta autentică. Cred că era conștientă că aceasta este condiția fundamentală, pentru omul obișnuit, de a-și depăși limitele condiției existențiale. Înțelegea că, așa cum nu există carte fără cititori, nici pictura nu ar avea sorți de a viețui și de a se împlini fără colecționari sau simpli „culegători” de arte frumoase, dar mai ales fără milioanele de oameni care fac cozi pentru a frecventa muzeele de artă. Elena și-a dăruit o mare parte a vieții ei în aspirația spre simbioza dintre receptarea artelor frumoase și înnobilarea vieții de fiecare zi. Îi sunt recunoscător că m-a călăuzit pe acest drum, cu regretul că l-a părăsit devreme.

(Ioan Drăgan, *Prezentul ca întoarcere în timp*, februarie 2017)

BIBLIOGRAFIE

1. Aluș, I., & Drăgan, I. (1971). *Sociologia franceză contemporană. Teorie – metodologie – tehnici – ramuri*. București: Editura Politică.
2. Bădulescu, C. (2025). Témoignage et hommage à Ioan Drăgan. *Revista română de sociologie, serie nouă*, nr. 3–4, pp. 177–179. București: Editura Academiei Române.
3. Beciu, C. (2025). Ioan Drăgan *In memoriam*: între pasiunea pentru cercetare și vocația instituțională. *Revista română de sociologie, serie nouă*, nr. 3–4, pp. 157–159. București: Editura Academiei Române.
4. Bosomitu, Ș. (2017). Tudor Bugnariu și un proiect eșuat de reinstituționalizare a sociologiei în România comunistă. *Revista română de sociologie, serie nouă*, 28(1–2), 55–77. <https://www.revistadesociologie.ro/sites/default/files/05-sbosomitu.pdf>
5. Boutaud, J.-J. (2025). Le francophone et le francophile. Hommage à Ioan Drăgan. *Revista română de sociologie, serie nouă*, nr. 3–4, pp. 173–176. București: Editura Academiei Române.
6. Cernea, M. M., Rostás, Z. (2024). *Viețile sociologului. Academicianul Mihail M. Cernea în dialog cu Zoltán Rostás*. București: Editura Corint.
7. Chelcea, S. (2019). Mărturii și mărturisiri (V). Iancu Filipescu în dialog cu Septimiu Chelcea. *România Socială. Dezbateri, opinii, comentarii*. <http://www.romaniasociala.ro/marturii-si-marturisiri-v-iancu-filipescu-in-dialog-cu-septimiu-chelcea/>
8. Cismaru, D.-M. (2025). Programul de doctorat ca inițiere în evoluția profesională a cercetătorului. *Revista română de sociologie, serie nouă*, nr. 3–4, pp. 181–184. București: Editura Academiei Române.
9. Constantinescu, A.-G. (2025). O incursiune în istoria Colocviului Franco-Român în Științele Comunicării. *Revista română de sociologie, serie nouă*, nr. 3–4, pp. 247–257. București: Editura Academiei Române.
10. Drăgan, I. (1975). Sociologia – o știință și o profesie. *Viitorul Social*, 4(2), p. 239–249.
11. Drăgan, I. (1980). *Opinia publică, comunicarea de masă și propaganda în societatea contemporană*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
12. Drăgan, I. (1995). La télévision roumaine en quête d'identité et d'équilibre. În *Télérevolutions culturelles*. Paris: L'Harmattan.
13. Drăgan, I. (1996). *Paradigme ale comunicării de masă*. București: Editura Șansa.
14. Drăgan I., Beciu C., Dragomirescu I., Marinescu V., Perpelea N., Ștefănescu S. (1998). *Construcția simbolică a câmpului electoral*. Iași: Editura Institutului European.

15. Drăgan, I. (2001). Analyse en réception des deux dramaturgies médiatiques en temps de guerre. În M. Mathien (Ed.), *L'information dans les conflits armés*. Paris: L'Harmattan.
16. Drăgan, I. (2004). *La télévision et son influence* (co-autor). Bruxelles: De Boeck Université.
17. Drăgan, I. (2007). *Comunicarea. Paradigme și teorii*. București: Editura RAO.
18. Drăgan, I., Cismaru D.-M. (coord.) (2009). *teloromânia în 10 zile*. București: Editura Tritonic.
19. Drăgan, I. (2017). *Prezentul ca întoarcere în timp*, plachetă comemorativă pentru Elena Drăgan.
20. Drăgan, I. (Ed.). (1998). *La communication du politique*. Paris: L'Harmattan.
21. Flonta, M., & Vasile, C. (2024). Despre viața filosofică de dinainte de 1989. *Filosofie românească*, 71(4), p. 461–508. <http://www.institutuldefilosofie.ro/>
22. Leovaridis, C. (2025). Spirit fondator și mentor în școala academică românească de comunicare. *In memoriam: Profesorul Ioan Drăgan. Revista română de sociologie, serie nouă*, nr. 3–4, pp. 185–187. București: Editura Academiei Române.
23. Marinescu, A.-H. (2025). Francophonie et histoire récente des sciences sociales en Roumanie. *Hommage au Professeur des Universités I. Drăgan. Revista română de sociologie, serie nouă*, nr. 3–4, pp. 205–219. București: Editura Academiei Române.
24. Marinescu, A.-H., & Morelli, P. (2015). Intersections. Construction des savoirs en information-communication dans l'espace francophone, 20e colloque franco-roumain. *Les Cahiers de la SFSIC*, 11 [en ligne]. <https://journals.openedition.org/sfsic/>.
25. Marinescu, V. (2025). O perspectivă subiectivă despre rolul Profesorului Ioan Drăgan în modelarea unui domeniu emergent – Științele Informării și Comunicării – și în înființarea Centrului de Studii Media și Noi Tehnologii de Comunicare (CSMNTC). *Revista română de sociologie, serie nouă*, nr. 3–4, pp. 167–171. București: Editura Academiei Române.
26. Mitulescu, S. (2025). Ion Drăgan – promovarea sociologiei în pagina de știință a revistei „Contemporanul”, 1964–1968. *Revista română de sociologie, serie nouă*, nr. 3–4, pp. 189–203. București: Editura Academiei Române.
27. Mitulescu, S. (2025). Traduceri sociologice în România anilor '60–'70. *Transilvania*, 1–2, 106–113. <https://doi.org/10.51391/trva.2025.1-2.13>.
28. Péliissier, N. (2025). *In Memoriam Ioan Drăgan: éloge d'une dette. Revista română de sociologie, serie nouă*, nr. 3–4, pp. 161–166. București: Editura Academiei Române.
29. Rasse, P. (2025). *In memoriam Professeur des Universités Ioan Drăgan. Revista română de sociologie, serie nouă*, nr. 3–4, pp. 221–226. București: Editura Academiei Române.
30. Ștefănescu, M.L. (2025). Profesorul Ioan Drăgan și începuturile cercetărilor despre violența televizuală în România. *Revista română de sociologie, serie nouă*, nr. 3–4, pp. 227–234. București: Editura Academiei Române.
31. Velicu, A. (2025). Începuturile studiilor despre copii și media în România. *In memoriam Ioan Drăgan. Revista română de sociologie, serie nouă*, nr. 3–4, pp. 235–246. București: Editura Academiei Române.
32. Zamfir, C., & Filipescu, I. (Coord.). (2015). *Sociologia românească 1900–2010: o istorie socială*. Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană; București: Eikon.

PROFESORUL, CERCETĂTORUL ȘI OMUL IOAN DRĂGAN

IOAN DRĂGAN – *IN MEMORIAM*:
ÎNȚRE PASIUNEA PENTRU CERCETARE
ȘI VOCAȚIA INSTITUȚIONALĂ

CAMELIA BECIU*

ABSTRACT

IOAN DRĂGAN – *IN MEMORIAM*: BETWEEN PASSION FOR RESEARCH
AND INSTITUTIONAL VOCATION

The text briefly evokes several sequences from the journalistic and institutional career of Professor Ioan Drăgan. The biographical elements are completed with data on the published volumes, the projects and the research teams that Professor Drăgan has articulated over time.

Keywords: sociology, communication sciences, media studies, francophonie.

Domnul profesor Ioan Drăgan s-a format într-o anumită tradiție sociologică, astfel că pentru el orice proiect de cercetare presupunea derularea unei anchete sociologice pentru a evidența percepții, atitudini, comportamente. Nu-și putea imagina sociologia fără o cercetare de teren. De aici, și unele teme predilecte: opinia publică, comportamente de consum mediatic, agenda media. Volumele sale – foarte didactice – sunt ample sinteze teoretice (având tentația discutabilă pentru exhaustivitate) în care integra rezultatele cercetărilor de teren. *Paradigme ale comunicării de masă* (1996) este prima sinteză pe care a publicat-o după mai mulți ani în care se concentrase pe coordonarea unor echipe de cercetare în cadrul Institutului de Sociologie al Academiei Române, perioadă în care a inițiat mai multe anchete sociologice, în principal, în aria sociologiei media. Volumul avea să devină o resursă pentru generații de studenți și doctoranzi, la vremea aceea accesul la resurse esențiale în domeniu precum și la literatura recentă fiind extrem de dificil. Peste ani, profesorul avea să-și încheie cariera cu două volume enciclopedice ca dimensiuni și

* Senior Researcher, PhD, The Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail address: camelia.beciu@fjsc.ro

miză analitică (*Comunicarea. Paradigme și teorii*, 2008), la care lucrase ani buni, cu hotărâre, cu întreruperi, cu reveniri și adăugiri continue atunci când părea că încheiase, găsim mereu prilejul de a insera noi date empirice sau de a prezenta alte unghiuri teoretice. Un efort bibliografic uriaș, indicând pasiunea profesorului pentru *expunerea* teoriilor într-o formă în care sinteza să fie completată de date de cercetare și de nararea unor conjuncturi științifice punctuale, ceea ce face ca lectura volumelor să nu fie cantonată eminentemente într-o tonalitate formală. În perioada în care a fost directorul Institutului de Sociologie au fost publicate rapoarte de cercetare și volume pentru care profesorul Drăgan are meritul de a fi coagulat echipe de cercetare (un astfel de volum a fost *Reconstrucția simbolică a câmpului electoral*, 1998)¹ și tot în acea perioadă lansează ideea unui colocviu franco-român în științele comunicării, demers pentru care a avut susținerea necondiționată a profesorului Nicolas Pelissier și căruia avea să i se dedice până la retragerea sa din activitatea instituțională (la momentul la care scriu aceste rânduri, a avut loc cea de-a 25-a ediție jubiliară a colocviului). Primele ediții ale colocviilor au presupus nenumărate probleme organizatorice, colocviul crescând de la o ediție la alta, fiecare ediție propunând o tematică relevantă pentru comunitatea academica internațională din domeniul științele comunicării. Colocviul franco-român în științele comunicării constituie un autentic mediu de socializare academică în care s-au sudat contacte profesionale, s-au dezvoltat proiecte de cercetare internaționale (de menționat aici neapărat proiectul *Espace(s) public(s) européen(s), constructions identitaires et dispositifs télévisuels – Approches comparatives des émissions de débat public en Europe*, în colaborare cu Laboratoire « Communication et politique », CNRS, Paris, proiect coordonat de Guy Lochard, 2001–2004), au apărut volume cu tematicile colocviului publicate alternativ în Franța și în România (unul dintre cele mai relevante este *La communication du politique*, L'Harmattan, 1999) și s-au articulat traiectorii științifice ale unor tineri cercetători.

La începutul anilor 2000, profesorul Ioan Drăgan va lua o decizie surprinzătoare pentru unii, firească, într-un fel, pentru cei care lucraseră îndeaproape cu el. Renunță la directoratul institutului precum și la calitatea de cercetător în cadrul aceleiași instituții și se transferă ca profesor titular la Universitatea din București. Simțise că trebuia să pună punct unei etape pentru a putea să se dedice mai mult studenților și doctoranzilor. Începe o perioadă în care energia și obstinția profesorului sunt îndreptate spre obținerea de fonduri pentru cercetări, multe dintre ele în beneficiul doctoranzilor săi, parcurgând cu răbdare hățișurile unei birocratii extrem de complicate. A format echipe de cercetare pe oriunde l-a purtat traiectoria instituțională, ca atare, și aici, la universitate, va pune bazele *Centrului de Studii Media și Noi Tehnologii de Comunicare*, sub egida căruia va demara noi proiecte, contribuind la consolidarea instituțională a domeniului. Metodologic, probabil și

¹ Fără să știe poate, formând echipe, a generat și prietenii de-o viață – într-o astfel de conjunctură i-am cunoscut pe prietenii mei de cursă lungă Nicolae Perpelea, Ioana Dragomirescu, Anca Velicu, Nicolas Pélissier.

sub influența temelor de doctorat pe care le coordonează, începe să se preocupe mai multe de analizele calitative ca un complement la cele cantitative, așa cum a procedat pentru proiectul *Violența în emisiunile de televiziune* (2004–2005) – într-o primă etapă a proiectului, semio-discursivă, s-a analizat reprezentarea violenței în emisiunile de televiziune, iar în cea de-a doua etapă, s-a recurs la o anchetă sociologică pentru a se analiza comportamentul de consum mediatic al elevilor. Cu fiecare proiect sau publicație, miza era să delimiteze studiile media ca domeniu interdisciplinar în câmpul academic din România, conștient desigur, deși nu cultiva o linie neapărat foucauldiană, că un domeniu de cunoaștere se instituie și prin dispozitive instituționale. Această vocație instituțională, clădită în timp, deopotrivă pragmatic, dar mai ales solidar cu colegii săi mai tineri, a contat pentru profesorul Drăgan poate chiar mai mult decât pasiunea pentru text și cercetare.

În ultimii ani, când se retrăsese demult din mediul academic, ne auzeam când și când la telefon, discuta cu entuziasm despre ultimele cărți pe care le parcursese, era la curent cu actualitatea, lua poziție față de debaterile intelectuale din Franța (era un francofon și francofil desăvârșit) și ocolea cu discreție orice detaliu legat de dificultățile inerente vieții de zi cu zi. Pentru el, arta de a conversa rămânea un reper constant în relația cu lumea. A putut astfel să treacă peste șicanele cotidianului, inclusiv ale celui academic (și nu au fost puține), să nu acumuleze orgolii și frustrări, să treacă elegant peste neînțelegeri. Sunt mulți care îi datorează o traiectorie în evoluția lor profesională, dar cred că sunt și mai mulți cei care și-l amintesc: extrem de activ, *causeur*, autoritar, dar atent la celălalt, generos, întotdeauna egal cu sine.

IN MEMORIAM IOAN DRĂGAN : ÉLOGE D'UNE DETTE

NICOLAS PÉLISSIER*

ABSTRACT

IN MEMORIAM IOAN DRĂGAN: IN PRAISE OF A DEBT

This article pays tribute to professor Ioan Drăgan's professional career, both on a human and a scientific level. It shows how Ioan Drăgan, particularly due to his international and intellectual openness, was one of the vigorous defenders of the humanities and social sciences at a time when they were threatened by an increasingly autarchic and repressive communist regime. It also shows how, seen from France, he was one of the founders and tutelary figure of the discipline of communication sciences in Romania, with attention paid to the links between teaching and research and a resolute anchoring in a Franco-Romanian bilateral cooperation that bore many fruits.

Keywords: information and communication sciences, international cooperation, francophonie, bilateral conference.

Je l'écris ici sans fard et sans retenue : la Roumanie est mon deuxième pays. Certes, ni droit du sol, ni droit du sang ne m'y relient : je n'y suis pas né et n'y entretiens aucune attache familiale. Mais j'y ai voyagé, habité, travaillé, aimé... et vécu des moments essentiels de mon existence, tant académique et publique, que personnelle et affective. J'y ai aussi une marraine, la professeure Lucia Atanasiu, ancienne doyenne de la Faculté de Lettres de l'Université de l'Ouest de Timisoara (UVT), toujours de ce monde, et également un parrain: le professeur Ioan Drăgan, disparu sans prévenir à l'automne dernier.

C'est au printemps de 1994 que j'ai rencontré pour la première fois Ioan Drăgan, qui organisait alors son deuxième colloque franco-roumain en sciences de la communication. J'étais alors doctorant en sciences politiques à l'Université Paris

* Professor Ph.D., Department of SIC, EUR Arts & Humanities, Deputy Director of the Master of Media & Digital Humanities, Director of the SIC.Lab Méditerranée laboratory, associate member of the laboratory of Sociology of Communication and Public Space of the Institute of Sociology of the Romanian Academy, e-mail address: Nicolas.PELISSIER@univ-cotedazur.fr.

9 Dauphine et enseignant-invité à la Faculté de Journalisme et de Sciences de la Communication (FJSC) de l'Université de Bucarest. Je découvrais alors un homme affable, cultivé et entreprenant, entouré de jeunes talents, aujourd'hui en responsabilité en France et à l'étranger. Cette rencontre inopinée, au terme d'une année passée dans les blocs de Drumul Taberei et le marigot toujours très opaque d'une Roumanie « en transition », fut pour moi une heureuse surprise et m'incita à revenir aux éditions suivantes du colloque. Ce fut le début d'une longue amitié de 30 ans, qui vient hélas de prendre fin, mais qui m'a conduit depuis 1998 à co-organiser avec Ioan Drăgan ce colloque francophone atypique et unique en son genre.

Tout au long de ces années, j'ai appris à mieux connaître cette personnalité haute en couleurs et riche en contrastes. Tout d'abord son parcours international à l'UNESCO dans les années d'après-guerre, qui le conduisit à voyager dans de nombreux pays, le plus souvent francophones, à une époque où le *rideau de fer* n'était pas seulement une métaphore. Il en résulta chez lui une forte appétence pour la dimension interculturelle de la communication, toujours bien présente dans les colloques franco-roumains de ces dernières années. Ensuite, Ioan Drăgan entretenait une réelle passion pour les sciences de l'homme et de la société : la sociologie bien entendu, qu'il a contribué à sauver dans la période la plus noire du régime de Ceaușescu (à quel prix ? Probablement quelques compromis stratégiques avec un régime dont il ne partageait pas la clôture idéologique ?), mais aussi l'histoire, dont il était friand, l'anthropologie, la psychologie sociale, les sciences du langage, la géopolitique...

Ioan Drăgan revendiquait haut et fort l'héritage des Lumières, sans pour autant négliger les apports de l'empirisme nord-américain, notamment ses approches néo-fonctionnalistes de la réception des communications de masse. Et il n'a pas attendu la télé-révolution de décembre 1989 pour valoriser, parfois publiquement mais le plus souvent dans l'ombre de ces communication interpersonnelles et informelles qu'il affectionnait tant ce double héritage fécond. Je découvrais alors que les fondations institutionnelles entreprises par Ioan Drăgan dans les deux décennies suivantes ne tombaient pas du ciel *ex nihilo*, mais reposaient sur un socle intellectuel et méthodologique élaboré déjà depuis une trentaine d'années, envers et contre tout. Certes, il y en eut d'autres, tels que Pavel Câmpăanu, auquel je voudrais aussi rendre hommage... mais ils ne furent pas nombreux, en ces jours sombres ou en clair-obscur de la Roumanie de Ceaușescu et Ion Iliescu. Et cet héritage des *années de plomb* reste encore mal connu des chercheurs, voire une *boîte noire* pour les plus jeunes d'entre eux.

Lors de la décennie suivante, invité par Ion Drăgan comme professeur-associé à la Faculté de Sociologie et Assistance sociale (SAS) de l'Université de Bucarest en 2007, j'ai pu mesurer plus concrètement l'ampleur de son investissement institutionnel et scientifique dans le champ des sciences de la communication, dont il est assurément l'un des « pères fondateurs » en Roumanie,

au même titre que Robert Escarpit ou Abraham Moles en France. Devenu en 1990 directeur de l'Institut de Sociologie de l'Académie Roumaine, il y a fondé le laboratoire « Médias, communication et culture » (1990–1997), transformé ultérieurement en « Sociologie de la communication et de l'espace public », un creuset de chercheurs engagés toujours actifs à ce jour (Camelia Beciu, Nicu Perpelea, Anca Velicu, Valentina Pricopie, Angelica Helena Marinescu...). A la Faculté SAS de l'Université, il développa ensuite les enseignements en sciences de la communication en licence et master, avant de créer, au milieu des années 2000, un master francophone dans cette discipline.

Dans le cadre de cette faculté, il mit aussi en place un Centre de recherches innovant, le Centre d'étude des médias et nouvelles technologies de l'information (CSMNTI), qui accueillit de nombreux doctorants, dont certains sont devenus chercheurs académiques en Roumanie (à Bucarest, mais aussi à Timișoara, Cluj, Iași, Oradea ou Sibiu...) et à l'étranger. La création de ce centre lui permit d'ailleurs de rester toujours en contact avec la recherche émergente autour de ces « nouvelles » technologies devenues « écosystème numérique » dans la décennie suivante. Je me souviens ainsi d'un Ioan Drăgan septuagénaire, voire octogénaire, mais dirigeant avec beaucoup d'entrain et de finesse des mémoires de master, thèses et programmes de recherche portant sur la télé réalité, les blogs, les sites de rencontre, les forums de discussion, la désinformation sur les médias sociaux...

La présente *Revue Roumaine de Sociologie*, qui aujourd'hui lui rend hommage et au sein de laquelle Ioan Drăgan s'est beaucoup impliqué, fut d'ailleurs un lieu essentiel de valorisation de ces travaux, de même que les Editions de l'Université de Bucarest. Influencé par le modèle structurant des SIC françaises, il a aussi été l'un des rares chercheurs roumains à comprendre l'intérêt d'associer étroitement la recherche en *Information and Library Sciences* aux *Media and Communication Studies*. A cet effet, il s'associa avec une collègue venue du monde des bibliothèques, Poliana Ștefănescu, qui reprit la direction du centre et du master francophone à la retraite d'Ioan Drăgan.

A cela, il faut ajouter un fait notable : le double investissement très conséquent de Ioan Drăgan au sein de l'Institut et de la Faculté SAS ne l'empêcha pas de développer des liens fructueux avec d'autres lieux essentiels de la recherche roumaine en sciences de la communication, tels que la Faculté de Communication et de relations publiques du SNSPA (dirigée alors par les Pr. Paul Dobrescu et Remus Pricopie, devenu Ministre de l'enseignement ultérieurement), la Faculté de Journalisme et de Sciences de la Communication de l'Université de Bucarest (FJSC, avec Mihai Coman, Daniela Frumușani, Mirela Lazăr, Marian Petcu, Luminița Roșca, Silvia Branea... et tant d'autres participants réguliers au divers colloques franco-roumains) ou encore le département de Relations Publiques de la Faculté des Lettres de cette même université (avec notamment Adela Rogojinaru, disparue prématurément, mais aussi Monica Spiridon, Cristina Bogdan...), sans oublier des établissements moins attendus tels que l'Université Polytechnique de

Bucarest (Pr. Adrian Mihalache), la faculté des sciences politiques (Pr. Cristian Pârvulescu...), voire l'Académie Militaire...

Je voudrais cependant ici accorder une attention toute particulière au colloque franco-roumain en sciences de l'information et de la communication (CBFR), qui vient de fêter sa 27ème édition à l'Université Ștefan cel Mare de Suceava en Bucovine (22–24 mai 2025) autour de la question des *Récits médiatiques en régime de post-vérité* (voir <https://www.sfsic.org/evenement/les-recits-mediatiques-en-regime-de-post-verite-2/>). Lancé en 1993 par Ioan Drăgan dans le double objectif de développer la coopération franco-roumaine en sciences de la communication mais aussi de mieux faire connaître la Roumanie (sa recherche académique, mais aussi ses traditions intellectuelles, patrimoniales et son ancrage dans les cultures populaires) aux collègues français et francophones, ce colloque a su se frayer un chemin singulier dans le paysage des SIC francophones.

Dans la première décennie d'existence de cette manifestation récurrente (le plus souvent annuelle), le modèle privilégié par les organisateurs s'apparentait davantage à celui de journées d'études, sur invitations effectuées à partir des affinités électives et **du dense réseau** de relations académiques du professeur Drăgan. La Xème édition du colloque marqua un changement d'échelle (près de 320 participants, en provenance de 29 pays), lié au fort soutien financier et logistique du Ministère des Télécommunications et l'accueil des invités au Palais Cotroceni par le président Ion Iliescu. De fait, depuis la création des sciences de l'information et de la communication en France en 1975, aucun colloque francophone de cette discipline n'avait atteint une telle ampleur ! A partir de cette édition atypique toujours bien vivante dans les mémoires de celles et ceux qui y ont contribué, le CBFR adopta un changement de cap, en suivant cette fois le modèle des colloques internationaux *mainstream* : appel à communications (AAC) lancé plusieurs mois à une année en amont, constitution d'un comité scientifique international, procédures rigoureuses de sélection en « double aveugle »... Cette institutionnalisation progressive du colloque lui permit d'ailleurs une labellisation systématique par la Société Française des Sciences de l'Information et de la communication (SFSIC), devenue partenaire récurrente, mais aussi une reconnaissance scientifique des communications, articles et ouvrages issus du CBFR par le Conseil National des Universités français (71ème section).

Cette reconnaissance est aussi liée à l'élargissement des thématiques traitées chaque année lors du colloque : au départ centré sur les médias, la communication politique et leurs publics, le CBFR a proposé à ses participants d'aborder la quasi-totalité des sous-champs des sciences de l'information et de la communication : médiation culturelle et patrimoniale, médiation des savoirs, communication internationale et interculturelle, industries culturelles et créatives, communication organisationnelle, usages des dispositifs numériques...

Cela signifiait-il la fin d'une conception plus bohème et artisanale, telle que nous l'avions connue lors de la 8ème édition à Sibiu, avec l'un de nos éminents

collègues dissertant sur la communication de Jean-Marie Le Pen au beau milieu d'un troupeau de moutons, pendant que la moitié de l'assistance tentait de digérer un repas roboratif et bien arrosé, allongée à l'ombre de chênes centenaires de la forêt transylvaine ? En bon disciple de Dimitrie Gusti, Ion Drăgan savait allier à l'envi les vertus de la culture savante avec celles des cultures populaires, auxquelles il vouait un très grand respect, comme le souligne le professeur Paul Rasse dans sa contribution.

Et je peux affirmer encore aujourd'hui, pour avoir accompagné Ioan Drăgan presque chaque année depuis 1994 dans cette aventure académique devenue rituelle, que le colloque franco-roumain en SIC, malgré sa « professionnalisation » progressive, a su préserver cet héritage au travers de certains traits caractéristiques : l'absence de frais d'inscription (alors que ces frais sont souvent dissuasifs dans les colloques internationaux anglophones : entre 400 et 600 euros en moyenne) ; la dimension interdisciplinaire (en suscitant la participation de collègues issus d'autres disciplines que les SIC) si chère à Ioan Drăgan ; le souci de concilier exigence scientifique (édition d'une sélection des actes dans des collections et revues académiques reconnues) et représentation de la diversité de pays et universités d'origine des contributrices et contributeurs ; enfin, une sensibilisation des collègues étrangers à la culture roumaine, dans sa double dimension intellectuelle et festive-populaire.

Ces singularités n'ont pas échappé aux responsables successifs de l'Agence Universitaire de la Francophonie (AUF) et de l'Institut Français de Roumanie, qui ont systématiquement soutenu le colloque depuis ses premières éditions jusqu'à la toute dernière à Suceava (voir par exemple le financement par l'AUF de 7000 euros du programme de recherches « Discours médiatiques en temps de crise » attribué à l'Université Ștefan cel Mare en préambule de la 27ème édition du colloque). De fait, dans les SIC francophones, le CBFR est le plus ancien et le plus régulier des colloques bilatéraux et internationaux récurrents.

Il a aussi débouché sur de nombreuses publications dans les deux pays (près d'une quinzaine d'ouvrages collectifs, plus d'une dizaine de dossiers de revues reconnues...), sans oublier les nombreux accords de coopération bilatérales ou multilatérales (notamment Tempus puis Erasmus) débouchant sur des programmes de recherche et des cotutelles de thèse. Actuellement, près d'une vingtaine d'enseignants-chercheurs roumains ou d'origine roumaine sont en poste dans une université française en sciences de l'information et de la communication, dont plusieurs d'entre eux/elles ont occupé des fonctions importantes de directeurs de laboratoire, vice-président d'université... sans compter les plusieurs dizaines de doctorants, plusieurs centaines d'étudiants roumains en information-communication inscrits dans nos universités françaises. De fait, la Roumanie est l'un des pays les plus représentés dans le paysage académique des SIC francophones... et c'est aussi l'un des nombreux fruits du colloque et de l'engagement sans relâche et sans faille de Ioan Drăgan en direction de la France et de la francophonie.

Ce surinvestissement dans les échanges internationaux a cependant été aussi une limite à son action de structuration des sciences de la communication, tant dans sa faculté d'appartenance qu'au plan national. Ainsi, le master francophone et le centre de recherche n'ont pas survécu, à la fin des années 2020, au départ à la retraite du professeur Drăgan. Le laboratoire de sociologie de la communication de l'Académie roumaine est toujours en activité, mais ses effectifs et moyens sont très restreints, en dépit du fort engagement de la petite équipe à l'origine du présent dossier.

En revanche, il n'existe toujours pas en Roumanie, à l'échelle nationale et à la différence d'autres pays francophones tels que la Belgique, la Suisse, le Sénégal ou le Maroc, de société scientifique à vocation structurante à l'image de la SFSIC française. Ioan Drăgan était conscient de cette lacune, et m'a soutenu personnellement dans un projet de constitution d'une Société Roumaine des Sciences de la Communication, un projet fédérateur porté avec le sociologue des médias Nicu Perpelea. Mais la rivalité devenue légendaire qui opposa longtemps Ioan Drăgan à l'anthropologue Mihai Coman, autre père fondateur de la discipline des SIC en Roumanie, freina durablement cette tentative avortée. Et personne ne reprit le relais...

Peut-être aussi que le professeur Drăgan, en fin lecteur de Marcel Mauss et à la différence de son homologue fondateur de la FJSC, beaucoup plus investi dans la coopération avec le monde académique anglophone et la labellisation des formations professionnelles, restait (trop ?) attaché à un modèle organisationnel davantage fondé sur le capital relationnel et son système d'engagements-restitutions privilégiant la dimension affective-émotionnelle à des considérations plus rationnelles et pragmatiques. Et ce fut probablement une limite à la gestion de sa propre succession...

Il n'empêche : puisqu'il est question de don et de dette, la mienne est grande, et j'en fais ici l'éloge. Gageons que je ne suis pas le seul...

O PERSPECTIVĂ SUBIECTIVĂ DESPRE ROLUL PROFESORULUI
IOAN DRĂGAN ÎN MODELAREA UNUI DOMENIU EMERGENT –
ȘTIINȚELE INFORMĂRII ȘI COMUNICĂRII – ȘI ÎN ÎNFIINȚAREA
CENTRULUI DE STUDII MEDIA ȘI NOI TEHNOLOGII
DE COMUNICARE (CSMNTC)

VALENTINA MARINESCU*

ABSTRACT

A SUBJECTIVE PERSPECTIVE ON THE ROLE OF PROFESSOR IOAN DRĂGAN
IN SHAPING AN EMERGING FIELD – INFORMATION AND COMMUNICATION
SCIENCES – AND IN ESTABLISHING THE CENTER FOR MEDIA STUDIES
AND NEW COMMUNICATION TECHNOLOGIES (CSMNTC)

This article offers a subjective perspective on the role of Professor Ioan Drăgan in shaping the field of communication and media studies in Romania, with a particular focus on the establishment and development of the Center for Media Studies and New Communication Technologies (CSMNTC) at the University of Bucharest. Following 1989, Romania witnessed significant transformations in both its academic and media landscapes. Professor Ioan Drăgan played a key role in institutionalizing the study of communication, first through the Laboratory “Media, Communication and Culture” at the Institute of Sociology of the Romanian Academy, and later, through the creation of CSMNTC in 2000. Conceived as a platform for research, training, and innovation, the Center embodied Professor Ioan Drăgan’s conviction that “social facts are constituted and exist by virtue of communication processes.”

Keywords: CSMNTC; sociology of communication; Romania.

În peisajul academic românesc, domeniul comunicării și al studiilor media a cunoscut o dezvoltare constantă după 1989. Unul dintre principalii artizani ai acestui proces a fost profesorul universitar Ioan Drăgan, inițial din poziția de director al Institutului de Sociologie al Academiei Române, proaspăt reînființat

* Ph.D., Professor, Faculty of Journalism and Communication Sciences, University of Bucharest, e-mail address: vmarinescu9@yahoo.com.

în ianuarie 1990. Prin munca sa de cercetare, formare și coordonare de programe academice, Profesorul Ioan Drăgan a reușit să pună România pe harta studiilor internaționale în domeniul științelor comunicării.

Cariera lui Ioan Drăgan a fost marcată de o implicare constantă în cercetarea sociologică. În cadrul Institutului de Sociologie al Academiei Române, Profesorul Drăgan a înființat Laboratorul „Media, comunicare și cultură”¹, un nucleu de cercetare interdisciplinară în perioada de tranziție post-comunistă, când România își redefinea nu doar peisajul mediatic, dar și sistemul de cercetare academică în domeniul științelor sociale.

Astfel, într-un peisaj academic în continuă transformare, Profesorul Ioan Drăgan se impunea, prin structurile instituționale pe care le crea, drept una dintre personalitățile de referință în domeniul științelor comunicării din România.

În 2000, Profesorul Drăgan își încetează activitatea în cadrul Institutului de Sociologie și se afiliază Facultății de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București unde, în același an, înființează Centrul de Studii Media și Noi Tehnologii de Comunicare (CSMNTC), cu scopul declarat de a crea „un spațiu integrator pentru cercetare, formare și inovare în domeniul comunicării” (Drăgan, 2004, p. 8). O idee care fundamentează interpretarea profesorului Drăgan asupra schimbărilor sociale și culturale poate fi următoarea: „Faptele sociale se constituie și există în virtutea unor procese comunicaționale” (Drăgan, 2004, p. 15).

Centrul a fost văzut de la început ca având misiunea de a funcționa drept o platformă de cercetare, formare și schimb de idei între mediul academic și profesioniștii din mass-media. Într-o Românie abia ieșită din comunism, în care mediul jurnalistic și spațiul public se redefineau, CSMNTC era văzut și funcționa ca un punct de observație privilegiat asupra transformărilor în curs.

Sub conducerea Profesorului Drăgan, CSMNTC a îmbinat activitatea de cercetare fundamentală cu programe de formare academică avansată. Dintre aceste programe putem aminti: Programul doctoral: „Paradigme sociologice, tehnologice și semiotice ale comunicării” – adresat tinerilor cercetători interesați de media și tehnologie; Masteratul „Comunicare și Opinie Publică” la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială (Universitatea București) și care a fost transformat ulterior în Masteratul francofon „Médias, Communication et Société”, în parteneriat cu universități din Franța și Elveția (la aceeași facultate); o serie de colocvii internaționale franco-române pe teme subsumate cercetării media și comunicării de masă, precum comunicarea politică, cultura audiovizuală, etica media și impactul digitalizării (vezi articolul lui A.G. Costantinescu din acest număr al revistei).

Ca teme de cercetare și contribuții științifice sub conducerea profesorului Drăgan, CSMNTC a desfășurat proiecte cu impact național și internațional: Influența mass-mediei asupra comportamentului electoral (Drăgan, 2001); Impactul evenimentelor globale – un studiu asupra modului în care presa românească

¹ Actualmente Laboratorul Sociologia Comunicării și a Spațiului Public.

a relatat atentatele din 11 septembrie 2001; Tineret și media – cercetări privind influența televiziunii și a internetului asupra valorilor și stilurilor de viață ale adolescenților din București (Drăgan, 2005; pentru mai multe amănunte, vezi articolul Liviei Ștefănescu și cel al Ancăi Velicu din acest număr omagial); Evoluția audiovizualului românesc (2000–2002) – raport asupra transformărilor legislative și tehnologice din media națională.

Dincolo de aceste date succinte ale activității CSMNTC, merită amintite o serie de secvențe care sunt de natură subiectivă, fiind legate de modul în care am văzut activitatea Centrului din anul înființării până în 2006. Proaspăt transferată eu însămi de la Institutul de Sociologie la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, în perioada 2000–2006 am ajutat la organizarea și funcționarea CSMNTC.

Înființarea CSMNTC a fost posibilă prin finanțarea oferită de un grant al Băncii Mondiale pe care profesorul Drăgan l-a câștigat în 1999. Grantul de la Banca Mondială venea după o perioadă de patru ani când, sub conducerea sa, la Institutul de Sociologie au fost finanțate multe cercetări. În perioada dificilă 1996–2000 (criză, șomaj, inflație), de exemplu, Laboratorul „Media, comunicare și cultură” a putut desfășura cercetări cu ajutorul următoarelor granturi: 1996–1998 – Proiectul „Mass media și campania electorală” (Ministerul Tineretului și Cercetării Științifice – Grant No. 641530337/1996); 1996–1998 – Proiectul „Influența exercitată de mass media asupra comportamentului electoral” (finanțat de CNCSU – Grant No. 1427/1996); 1998–2000 – Proiectul „Modele ale consumului de media” (finanțat de CNCSU – Grant No. 103/1998). Nu pot spune ce alte proiecte de cercetare au mai fost finanțate în aceeași perioadă la Institutul de Sociologie, dar este evident că proiectele anterior-amintite nu au fost unice, singulare.

Cred că organizarea, punerea în funcțiune a CSMNTC – primii ani – a fost o sarcină dificilă. Centrul a primit un sediu în clădirea Facultății de Sociologie și Asistență Socială din Bulevardul Schitu Măgureanu 1, clădirea comună cu Teatrul Bulandra, o cameră la etajul 5. La început a fost un spațiu gol pe care a trebuit să îl populăm cu obiecte și cu oameni. Achiziția de mobilier, calculatoare, dulapuri, scaune etc., instalarea lor, punerea lor în funcțiune a durat doi ani – 2000–2002. Tot doi ani a durat până când a absolvit prima generație de masteranzi din cadrul programului „Comunicare și Opinie Publică”. Cu alte cuvinte s-a lucrat pe mai multe „fronturi” la construcții simultane. În fapt, în acel context, principala calitate a Profesorului Drăgan – pe care oricine a putut să o vadă la lucru în acei ani – a fost capacitatea de a organiza echipele de muncă, cu sarcini și atribuții clare pentru fiecare membru. De exemplu, în achiziția de produse, în instalarea echipamentelor s-a bazat pe studenții masteranzi și pe doctoranzi. Societatea românească fiind atunci abia la începutul revoluției aduse de calculator și internet și instinctul (care nu l-a trădat) i-au dat de înțeles că tinerii de până în 30 de ani sunt cei care pot vedea cel mai bine în ce direcție este

bine să investim legat de noua lume care apărea. Astfel, mergând pe mâna tinerilor și pornind de la ideea că „suntem prea săraci să luăm lucruri ieftine”, s-a investit atunci în aparatură și infrastructură care să creeze cele mai bune condiții de cercetare. Prima stație grafică cumpărată atunci a fost extrem de scumpă, dar la fel de scump a fost și aerul condiționat instalat în 2001 (câți dintre noi aveau acasă atunci așa ceva?!) sau reportofioanele și camerele de filmat marca Sony. Cum la fel de scumpe au fost și cărțile aduse din străinătate de doctoranzii sau cercetătorii care au primit burse de mobilitate externă în această perioadă. Cu privire de cărți, înțelegerea era simplă: doctorandul sau cercetătorul primea o sumă de bani (drum, cazare, diurnă) pentru o deplasare pentru o perioadă de două săptămâni în străinătate și, simultan, primea o sumă de bani pentru a achiziționa cărți pe care să le aducă la Centru. Am avut o astfel de deplasare la *Centre for Communication and Information Studies*, University of Westminster și am adus atunci trei geamantane de cărți cumpărate de la Londra (cazarea a fost de tip B&B, iar partea legată de mâncare a fost salvată în mare parte de restaurantele tip „Eat as much as you can”).

Un al treilea „front” la care a început munca în aceeași perioadă a fost cel al publicării de lucrări cu rezultate din activitatea Centrului. În 2002 au apărut astfel, la editura Tritonic, „Paradigme Sociologice ale Culturii” (cu articole ai căror autori erau foști doctoranzi) și „Efectele comunicării – O perspectivă culturologică” (cu articole ale masteranzilor). Cred că a fost pentru prima dată (și, din păcate, una dintre puținele cazuri) când masteranzii și-au putut valorifica lucrările într-un volum publicat cu ISBN. Și aceasta pentru că o altă calitate a Profesorului Drăgan a fost cea a încrederii acordate ideilor noi, chiar celor neobișnuite, dacă ele aveau potențial și promiteau o dezvoltare ulterioară. În cazul sus-amintit, faptul că a permis ca masteranzii să aibă o „voce” a asigurat, printre altele, succesul masteratului „Comunicare și Opinie Publică” pe durata existenței acestuia.

Succesul CSMNTC în perioada în care am lucrat acolo, alături de profesorul Drăgan, a fost asigurat însă de muncă. Fără vacanțe și concedii, cel mai adesea muncind și în week-end, până seara târziu. Recepția celor patru calculatoare (noi pentru acea perioadă) și a stației grafice a însemnat pentru mine să plec de la o nuntă la ora 12 noaptea pentru a fi a doua zi odihnită și atentă la actele de predare-primire a aparaturii achiziționate. Știu că atunci nu a fost (chiar deloc) plăcut, dar, privind retrospectiv, pot spune că, trecând prin astfel de situații, am învățat să prioritizez activitățile, să mă organizez.

Într-o eră dominată de digitalizare și inteligență artificială, ideea profesorului Drăgan că „educația media nu mai este un lux, ci o necesitate civic-democratică” (Drăgan, 2004, p. 198) este mai actuală ca oricând. De-a lungul carierei, Ioan Drăgan a reușit să construiască nu doar un cadru teoretic solid pentru studiul comunicării în România, ci mai ales instituții. Deseori ne referim la activitatea academică a unei personalități strict din perspectiva ideilor, lucrărilor sale. Ideile pot căpăta patina timpului, lucrările pot fi contrazise sau contestate de alți autori –

de fapt așa este normal în cunoaștere. Puțini oameni de știință pun însă bazele unor instituții, puțini sunt cu adevărat „constructori”. Atât activitatea ca director al Institutului de Sociologie, cât și cea de director al CSMNTC ne spun că acest lucru a fost posibil.

Vă mulțumesc, Domnule Profesor!

BIBLIOGRAFIE

1. Drăgan, I. (2001). Comunicarea politică în România. București: Editura Comunicare.ro.
2. Drăgan, I. (2004). Sociologia comunicării. București: Editura Polirom.
3. Drăgan, I. (2005). Media și socializarea tinerilor. București: Editura Universității din București.
4. Drăgan, I. (2007). Comunicarea. Paradigme și teorii (2 vol.). București: RAO International Publishing Company.

LE FRANCOPHONE ET LE FRANCOPHILE.
HOMMAGE À IOAN DRĂGAN

JEAN-JACQUES BOUTAUD*

COMMENT ET QUAND S'EST DÉROULÉE
LA RENCONTRE AVEC PROFESSEUR IOAN DRĂGAN,
DANS LE CADRE DE VOTRE VIE PROFESSIONNELLE ?

**A. COMMENT ET QUAND S'EST DÉROULÉE LA RENCONTRE
AVEC PROFESSEUR IOAN DRĂGAN, DANS LE CADRE
DE VOTRE VIE PROFESSIONNELLE ?**

L'Université de Bourgogne (aujourd'hui Université Bourgogne Europe) a toujours développé de fructueux échanges avec la Roumanie, notamment sous la houlette de Ramona Bordei-Boca, Professeure de Langue, Littérature et Civilisation roumaine, à la Faculté de Langues et communication à Dijon.

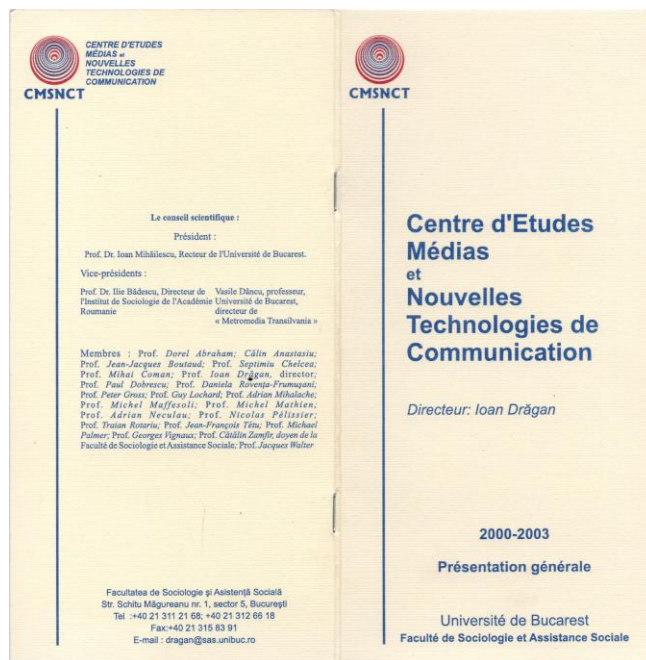
C'est précisément au titre des formations universitaires et des recherches en information-communication que ma collègue a pressenti le potentiel de développement de nos échanges dans ce domaine : entre Bucarest et Dijon, et plus particulièrement entre Ioan Drăgan et le jeune professeur que j'étais à l'époque de notre rencontre en 1998, responsable de formation (DESS Stratégies de communication Internationale, Dijon) et de recherche (directeur d'équipes jusqu'en 2019).

Vont suivre près d'une vingtaine d'années de collaborations, forgeant des relations non seulement professionnelles mais amicales avec le Professeur Drăgan. La rencontre humaine, faite d'estime mutuelle et de complicité immédiate, s'est doublée d'un ancrage institutionnel avec mon entrée, dès l'année 2000, dans le

* Ph.D., Emeritus Professor, Université Bourgogne Europe, CIMEOS, UR 4177, Dijon & CEMNTC Scientific Council Ex-Member, e-mail address: *Jean-Jacques.Boutaud@u-bourgogne.fr*.

Conseil scientifique du CEMNTC (Centre d'Études des Médias et des Nouvelles Technologies de Communication) et au sein du Collège international des collaborateurs (document ci-dessous).

CEMNTC – Présentation générale –2000–2003

B. QU'A SIGNIFIÉ, AU FIL DU TEMPS, VOTRE COLLABORATION AVEC LE PROFESSEUR IOAN DRĂGAN?

Le professeur Drăgan a toujours manifesté intérêt et curiosité pour les SIC, espace disciplinaire en France des Sciences de l'Information et de la Communication. Et réciproquement, comme de nombreux enseignants-chercheurs français, j'appelais de tous mes vœux des collaborations avec la Roumanie en général, Bucarest en particulier, alors que la communication était en plein développement à l'orée des années 2000.

Nous avons déjà créé les bases, en 2005, d'un Master en communication co-habité entre l'Université de Bucarest (Faculté de sociologie et assistance sociale, référent : Professeur Ioan Drăgan) et l'Université de Bourgogne (Faculté de Langues et Communication, référent : Professeur Jean-Jacques Boutaud). Dans ce contexte, étaient programmés des enseignements annuels et des actions de recherche, notamment avec Stéphane Dufour, aujourd'hui Professeur en information-communication à l'Université de Lorraine (UR CREM) et des doctorantes roumaines qui faisaient état de leur recherche en France sous ma direction (Diana Bratu, Mihaela Bonescu etc.).

Au premier rang, de gauche à droite : Mihaela Bonescu (docteure roumaine de l'Université de Bourgogne, 2007), Jean-Jacques Boutaud, Professeur en communication à l'Université de Bourgogne et le professeur Ioan Drăgan, Bucarest, décembre 2006 ; des étudiantes en Master Sociologie des Médias, Faculté de Sociologie et Assistance Sociale. Université de Bucarest.

Les thèses en communication pouvaient aussi se concevoir dans le cadre d'une co-tutelle Universités de Bucarest et Dijon, à l'exemple du doctorat brillamment décerné à Angelica Marinescu sous le titre : « Signes et figures de l'imaginaire gastronomique. La table roumaine dans ses relations au "modèle gastronomique français" » (Bourse de recherche P.O.S.-D.R.U., mention Très Bien, Bucarest, 2012). Le domaine de l'alimentation et de la gastronomie constituait en effet l'un des centres d'intérêts de notre partenariat, au titre de la formation et de la recherche.

Sujet d'étude mais aussi mise en pratique car, en Roumanie comme en France, nos échanges avec le Professeur Drăgan ont donné l'occasion de célébrer, sobrement mais dignement, le boire et le manger de nos pays respectifs.

Au-delà de l'alimentation et la gastronomie, le Professeur Drăgan a ouvert des espaces de formation et de recherche aux domaines particulièrement développés à Dijon, en communication : le sensoriel (le goût et les autres sens); le sensible (formes matérielles et immatérielles); le symbolique (le déploiement ou l'expansion du sens par degrés). L'occasion était aussi offerte, au fil des rencontres, d'illustrer le rendement théorique et heuristique des relations entre sémiotique et communication, à travers les cours de niveau Master, les séminaires et les publications communes, en France comme en Roumanie.

**C. SELON VOUS, QUEL EST L'HÉRITAGE (SCIENTIFIQUE,
INSTITUTIONNEL OU EN TERMES DE COMMUNAUTÉ
UNIVERSITAIRE) QUE PROFESSEUR DRĂGAN A LAISSÉ DERRIÈRE
LUI ET QUELS SONT, SELON VOUS, LES DÉFIS ACTUELS
DES DOMAINES DANS LESQUELS M. PROFESSEUR ÉTAIT ACTIF**

A travers les échanges entre nos Universités, de Bucarest et de Bourgogne, l'empreinte manifeste du Professeur Drăgan s'est révélée sur deux plans essentiels : la valorisation interdisciplinaire ; la défense et la promotion de la francophonie.

On sait combien ces deux plans trouvent leur préfiguration dans la monumentale Anthologie de la sociologie française contemporaine (Ion Aluș et Ioan Drăgan eds., 1971), là où l'*épistémè* du sociologue s'ouvre à un éventail de disciplines et de connaissances, avec l'effervescence théorique et scientifique qui fera de la France un terrain d'élection, de prédilection. La maîtrise de la langue française constitue un atout majeur de cette immersion intellectuelle pour le Professeur Drăgan. Mais si la sociologie reste bien, pour lui, le point d'origine des recherches, à l'aube des années 2000, l'horizon de développement pour la formation et la recherche se détache avant tout en communication. Non pas dans une vision dogmatique ou didactique refermée sur ses modèles, mais dans la dynamique d'un champ interdisciplinaire que promeuvent les sciences de l'information et de la communication. Ainsi, avec Ioan Drăgan, les séminaires et colloques se prêtent-ils, sous l'obédience de la communication, à la diversité des approches : sociologique cela s'entend mais plus largement encore linguistique, psychosocial, anthropologique, philosophique, et pour ce qui me concerne plus directement, sémiotique. Sans épuiser l'énumération, autant d'éclairages pour illustrer, à partir des médias tout particulièrement, l'animation interdisciplinaire autour des questions et enjeux de communication, avec leur plan de profondeur politique, culturel, symbolique.

Quant à la francophonie, elle incarne, chez Ioan Drăgan, le rapport vivant à la culture, aux humanités, à travers savoirs partagés et relations construites dans la durée, la confiance, l'amitié. On garde en mémoire ce point d'orgue en 2014, à Bucarest, pour célébrer et couronner vingt ans de colloques en SIC franco-roumains. Mais je pense aussi, et peut-être davantage encore à tous ces moments furtifs ou prolongés de complicité avec Ioan Drăgan, de tribune académique en bonne petite table, de salle de cours en déambulations urbaines, avec l'écho d'une voix si forte, d'une pensée si dense et toute l'intensité de ce regard sur les êtres et les choses.

TÉMOIGNAGE ET HOMMAGE À IOAN DRĂGAN

CRISTINA BĂDULESCU*

A. COMMENT ET QUAND S'EST DÉROULÉE LA RENCONTRE AVEC PROFESSEUR IOAN DRĂGAN, DANS LE CADRE DE VOTRE VIE PROFESSIONNELLE ?

J'ai eu l'opportunité de rencontrer le Professeur Ioan Drăgan lors de son séjour à l'Université du Havre en qualité d'enseignant-chercheur invité. L'objet de sa venue revêtait un double aspect.

D'une part, il est intervenu auprès de mon laboratoire de recherche de l'époque, le CIRTAI, ainsi qu'auprès des étudiants, autour des thématiques de recherche développées alors par son équipe d'enseignants-chercheurs rattachée à l'Université de Bucarest. Plus précisément, lors de ces séminaires de recherche, le Professeur Ioan Drăgan a présenté ses travaux épistémiques portant sur les trois modèles d'analyse (informationnel, rituel et discursif) de l'information médiatique. Ses recherches visaient une étude comparative et pluridisciplinaire des nouvelles appréhendées comme «thématisations et catégorisations des faits; comme modalités de conférer une visibilité aux acteurs publics, en hiérarchisant thèmes, problèmes et domaines d'expérience; comme procédés de codification et de signification des faits-événements dans les textes verbaux et iconiques des nouvelles». Cette communication s'appuyait, entre autres, sur l'un de ses ouvrages fondamentaux «La communication, paradigmes et théories» (Drăgan, 2007) et exposait, de manière plus générale, différents modèles épistémiques en sociologie des médias.

* Professor Ph.D., Director of the Angoulême University Institute of Technology, University of Poitiers Senior Lecturer in Information and Communication Sciences, CEREGE Laboratory (Center for Management Research), UR 13564, Research Chair in Creative Cultural Industries in Virtual Universes, e-mail address: cristina.badulescu@univ-poitiers.fr.

D'autre part, sa venue à l'Université du Havre s'inscrivait dans une tradition d'échanges et de partage intellectuels entre la France et la Roumanie, et avait pour vocation d'établir les fondements d'une mobilité pérenne entre les enseignants-chercheurs des deux pays.

Cette première rencontre en France a permis aux enseignants-chercheurs français de connaître le paysage de la recherche en sciences de l'information et de la communication en Roumanie et plus précisément les travaux, certains pionniers, des recherches en sociologie de la communication. Les liens institutionnels par le prisme des thèses en cotutelle ont également été évoqués.

**B. QU'A SIGNIFIÉ, AU FIL DU TEMPS, VOTRE COLLABORATION
AVEC PROFESSEUR IOAN DRĂGAN
(EX. : NOUVELLES OUVERTURES DE COLLABORATIONS
INSTITUTIONNELLES, DÉVELOPPEMENT PERSONNEL)?**

La collaboration avec le Professeur Ioan Drăgan s'est d'abord révélée être un échange intellectuel particulièrement fructueux autour de l'épistémologie des sciences de l'information et de la communication. Plus précisément, notre première rencontre remonte à 2009, période durant laquelle je parachevais la rédaction de mon manuscrit de thèse. Bien que nos domaines de recherche s'inscrivent dans des approches complémentaires – je suis de formation sémiologue – ses observations tant sur les fondements théoriques de mes travaux de l'époque que sur l'approche heuristique développée dans cette recherche doctorale, se sont avérées à la fois empreintes de bienveillance et remarquablement constructives. De surcroît, à l'issue de mon travail de thèse, cet échange m'a permis de reconsidérer la méthodologie de ma recherche et de m'ouvrir à d'autres approches inhérentes aux études des pratiques culturelles, notamment la sociologie des publics et aux études de réception.

Un autre volet de notre collaboration s'articule autour d'une coopération institutionnelle concrétisée par notre implication dans l'organisation du Colloque franco-roumain en sciences de l'information et de la communication. Véritable rencontre académique et humaine, ce colloque a favorisé, au fil des années, des échanges particulièrement enrichissants entre les milieux de la recherche en SIC des deux pays. Cette manifestation scientifique nous a offert l'opportunité de mettre en place des échanges durables de mobilité, tant au niveau des étudiants et des codirections de thèses qu'au niveau des enseignants. Par ses qualités relationnelles indéniables et sa connaissance approfondie des milieux académiques français et roumains, le Professeur Ioan Drăgan a su établir les bases institutionnelles de nombreuses collaborations, créant ainsi des synergies fécondes entre les chercheurs des deux pays.

**C. SELON VOUS, QUEL EST L'HÉRITAGE (SCIENTIFIQUE,
INSTITUTIONNEL OU EN TERMES DE COMMUNAUTÉ
UNIVERSITAIRE) QUE PROFESSEUR DRĂGAN A LAISSÉ DERRIÈRE
LUI ET QUELS SONT, SELON VOUS, LES DÉFIS ACTUELS
DES DOMAINES DANS LESQUELS M. PROFESSEUR ÉTAIT ACTIF?**

L'héritage du Professeur Drăgan revêt avant tout une dimension scientifique fondamentale. Éminent modélisateur, il a établi les fondements d'une épistémè dans le domaine des sciences de l'information et de la communication, et plus particulièrement dans la sociologie des médias, à une époque où la recherche roumaine dans ce secteur n'en était qu'à ses balbutiements. Intellectuel érudit, francophone et francophile accompli, il a su puiser dans les différents courants de recherche développés au sein de l'espace francophone, tout en défendant ses positions scientifiques par l'élaboration de modèles heuristiques d'une remarquable solidité.

Son héritage revêt également une dimension institutionnelle considérable. Particulièrement après la période communiste, le Professeur Drăgan a su répondre à une attente quasi sociétale en matière de recherche dans le domaine des sciences de l'information et de la communication, notamment par la création du Centre d'études des médias et des nouvelles technologies de la communication, dont il a assuré la direction pendant de nombreuses années. Par ailleurs, il fut l'un des premiers enseignants-chercheurs en Roumanie à avoir dirigé des thèses de doctorat dans le domaine des SIC, avec la volonté d'impulser une dynamique de collaboration internationale permettant aux jeunes chercheurs de se former dans le milieu francophone, notamment par le biais des thèses en cotutelle.

Professeur des universités, grand visionnaire érudit, fondateur d'école doctorale, l'excellence et la bienveillance constituent les traits d'union de son héritage. Le Professeur Drăgan a marqué des générations d'étudiants, a guidé avec exigence et bienveillance de nombreux jeunes chercheurs, et a su établir les fondements institutionnels solides de la recherche dans le domaine de la sociologie des médias. L'apport de ses travaux est reconnu dans le milieu francophone de la recherche en SIC, qui saura valoriser, je l'espère, l'ensemble de son œuvre scientifique.

PROGRAMUL DE DOCTORAT CA ÎNȚIERE ÎN EVOLUȚIA PROFESIONALĂ A CERCETĂTORULUI

DIANA-MARIA CISMARU*

A. CUM ȘI CÂND A AVUT LOC ÎNTÂLNIREA CU DOMNUL PROFESOR ÎN CONTEXTUL VIEȚII DVS. PROFESIONALE?

Domnul Profesor Drăgan mi-a fost profesor în anul III la Facultatea de Sociologie, Psihologie, Pedagogie și Asistență Socială. Am urmat o mulțime de cursuri importante și interesante la specializarea Sociologie, însă cursul de Sociologia opiniei publice și mass-media m-a atras cel mai mult și m-a făcut să aleg pentru anii III–V cursurile și modulul de specializare aferent. Pentru continuarea studiilor de licență am ales o specializare în aceeași direcție (specializarea coordonată de Domnul Profesor, Masteratul Comunități și Cultură), absolvind în 1997. Ulterior am urmat studii postuniversitare la SNSPA unde am susținut și un examen de preparator, începându-mi cariera academică. L-am reîntâlnit pe Domnul Profesor Drăgan la admiterea la doctorat la Sociologie în anul 2000, un pas firesc pentru un tânăr asistent care dorea să se dezvolte în plan academic. Pentru că pe vremea aceea mă pasiona comunicarea politică, am ales o temă legată de acest subiect, *Strategii discursive în comunicarea electorală: campaniile electorale 2000 și 2004*. Acest examen de admitere a marcat dezvoltarea colaborării cu Domnul Profesor Drăgan, care s-a realizat în paralel cu evoluția carierei mele academice la Facultatea de Comunicare și Relații Publice în SNSPA București. Pregătirea și colaborarea cu Domnul Profesor au avut un rol-cheie în pregătirea mea ca specialist și cercetător în Științele Comunicării.

* Professor, Ph.D., Coordinator Doctoral School, Communication Sciences, Head of Public Relations Department, College of Communication and Public Relations, National University of Political Studies and Public Administration, e-mail address: diana.cismaru@comunicare.ro.

**B. CE A ÎNSEMNAT, DE-A LUNGUL TIMPULUI
COLABORAREA DVS. CU DOMNUL PROFESOR ION DRĂGAN
(e.g., NOI DESCHIDERI DE COLABORĂRI INSTITUȚIONALE,
EVOLUȚIE PERSONALĂ)?**

Colaborarea cu Domnul Profesor pe parcursul stagiului de doctorat (lucrarea a fost susținută în 2006) a însemnat în primul rând deschideri de noi perspective, acumulare și interpretare la nivel teoretic și mai ales contactul cu domenii și teorii pe care nu le cunoscusem în timpul facultății (precum Teoria argumentării sau Semiotica). Aceste perspective teoretice și abordări interdisciplinare m-au ajutat să construiesc cursurile și ulterior cărțile publicate în timpul activității din SNSPA București pe o bază teoretică solidă extrem de necesară.

Imediat după finalizarea stagiului de doctorat, am avut plăcerea să fac parte din echipa de tineri colaboratori care a participat la îngrijirea prestigioasei sale lucrări în două volume, *Comunicarea. Paradigme și teorii*, apărute la Editura Rao în 2007–2008. Lucrarea, apărută într-un tiraj nu foarte mare, s-a epuizat într-un timp destul de scurt și nu a fost reeditată, deși este și în prezent (din punctul meu de vedere) cea mai complexă lucrare pe acest subiect. Pentru mine, ca tânăr cercetător, a fost o experiență în care am căutat să deprind de la Domnul Profesor grija și răbdarea pentru orice detaliu de redactare și interpretare, lărgimea perspectivei, metoda de structurare și articulare a unor lucrări științifice de anvergură.

Încă din timpul doctoratului dar mai ales după finalizare am început să particip la întâlnirile Centrului pentru Studii Media și Noi Tehnologii de Informare și Comunicare, coordonat de Domnul Profesor, și cu această ocazie să cunosc alți studenți doctoranzi sau aflați în faza post-doctorală. Erau dezbateri vii în care se prezentau propuneri de cercetări și lucrări științifice individuale, se dezbăteau și se interpretau teorii, și în final chiar s-a elaborat și o cerere de finanțare pentru una din liniile de finanțare UEFISCDI (cerere pe care eu am coordonat-o și în care pozițiile urmau să fie ocupate de doctoranzii și tinerii doctori din echipa laboratorului). Din păcate cererea nu a ieșit câștigătoare în acea competiție, însă legăturile care s-au format atunci între cercetători au rămas active de-a lungul anilor. Colaborarea între cercetătorii juniori din această echipă nu s-a oprit aici, Domnul Profesor a revenit cu o idee de cercetare care s-a concretizat în cartea *TeleRomânia în zece zile*, apărută la Tritonic în 2009, carte pentru care am avut onoarea să fiu coordonator împreună cu dumnealui, eu fiind cel mai „experimentat” cercetător din această echipă de tineri. Ideea inovatoare a cărții a fost să selectăm un corpus de date media și același corpus de date să fie analizat prin intermediul unor teorii și perspective diferite (fiecare capitol având alt autor și altă interpretare/perspectivă). Încă există pe Youtube, prin grija editurii Tritonic, secvențe de la lansarea cărții din ianuarie 2009 la Facultatea de Comunicare și Relații Publice din SNSPA București (<https://www.youtube.com/watch?v=xB6PvivHnfw>),

în care invitații evidențiază caracterul original al acestei cărți (un fragment din prezentarea prof. univ. dr. Paul Dobrescu din SNSPA București se găsește la adresa <https://www.youtube.com/watch?v=QcTFFH7YJCY>).

De asemenea, tot pentru a păstra legătura cu colectivul și cu temele de cercetare deja adoptate, am participat la o serie de ediții ale Colocviului Franco-Român în Științele Comunicării, prezentând subiecte de interes din cercetările mele – care se diversificaseră între timp. Am avut oportunitatea să cunosc reprezentanți ai mediului academic românesc și internațional de orientare francofonă, un mediu distinct și oarecum diferit de alte comunități academice.

**C. CARE CREDEȚI CĂ ESTE MOȘTENIREA (ȘTIINȚIFICĂ,
INSTITUȚIONALĂ, SAU ÎN CEEA CE PRIVEȘTE
COMUNITATEA ACADEMICĂ) PE CARE A LĂSAT-O ÎN URMĂ
DOMNUL PROFESOR ȘI CARE CREDEȚI CĂ SUNT PROVOCĂRILE
ACTUALE ALE DOMENIILOR ÎN CARE DOMNUL PROFESOR
A ACTIVAT?**

Contribuția Domnului Profesor la dezvoltarea domeniului Științele comunicării este enormă. Practic, în prezent, nu pot dezvolta nicio teză de doctorat cu studenții mei fără ca aceștia să aibă drept surse, pentru partea teoretică ce se referă la domeniul comunicării, cel puțin o parte din lucrările și cărțile sale. Chiar dacă o mare parte din aceste lucrări a apărut înainte de explozia internetului și a social media și chiar dacă dezvoltarea acestora din urmă a schimbat total domeniul comunicării, este uimitor câtă relevanță și capacitate explicativă au paradigmele clasice ale comunicării, în maniera în care Domnul Profesor obișnuia să le interpreteze. De asemenea, mai putem observa capacitatea predictivă pe care o aveau studiile Domnului Profesor. Astfel studiul realizat în 2008 privitor la *Măsurarea gradului de violență prezent în programele audio-vizualului* (studiu publicat și în prezent pe site-ul CNA) poate fi considerat un studiu vizionar, întrucât nu numai că a determinat cititorii să înțeleagă formele și varietatea de manifestare a violenței, dar a și prefigurat tema violenței în programele de televiziune ca pe o temă care trebuie să fie monitorizată și adresată pentru a evita consecințele negative ale acesteia asupra copiilor și tinerilor în formare.

Pe de altă parte, profesorii și cercetătorii pe care i-a format (de exemplu, conf. univ. dr. Cristina Leovaridis, Director Departament IFR la Facultatea de Comunicare și Relații Publice din SNSPA București; prof. univ. dr. Nicoleta Corbu, prorector SNSPA București; lector. univ. dr. Alexandra Constantinescu de la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială din Universitatea București) sau cu care a colaborat (prof. univ. dr. Camelia Beciu, prof. univ. dr. Daniela

Frumușani) au fost și sunt foarte vizibili și activi în universitățile importante din București sau și-au creat propriile școli academice. Așadar, putem spune că viziunea domnului profesor a influențat școlile academice din domeniul comunicării și comunitățile de cercetare din București și nu numai.

În încheiere, deși au trecut mulți ani de la aceste momente ale colaborării cu Domnul Profesor, ele sunt destul de clare în amintirea mea și reprezintă borne importante ale dezvoltării mele ca om și ca profesionist. Multe mulțumiri, Domnule Profesor! Sunt convinsă că veți primi aceste mulțumiri chiar dacă nu pe frecvența lumii materiale în care trăim, ci pe o frecvență spirituală...

SPIRIT FONDATOR ȘI MENTOR
ÎN ȘCOALA ACADEMICĂ ROMÂNESCĂ DE COMUNICARE.
IN MEMORIAM: PROFESORUL IOAN DRĂGAN

CRISTINA LEOVARIDIS*

**A. CUM ȘI CÂND A AVUT LOC ÎNTÂLNIREA
CU DOMNUL PROFESOR ÎN CONTEXTUL
VIEȚII DVS. PROFESIONALE?**

Întâlnirea cu Dl. Profesor Ioan Drăgan a avut loc în vara anului 2003, înainte de perioada înscrierilor la doctorat. Aveam 25 ani, tocmai absolvisem un masterat la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea București, eram angajată ca asistent cercetător la Institutul de Sociologie al Academiei Române, și continuarea studiilor cu un doctorat în domeniu era un pas firesc în aprofundarea activității mele de tânăr cercetător în domeniul sociologiei. Eram pasionată de domeniul industriilor creative (tema lucrării de licență la Facultatea de Filosofie a Universității București fusese „Publicitatea ca industrie culturală”), dar și de domeniul sociologiei organizațiilor (departament în cadrul căruia lucram la Institut, unde participasem deja la o mulțime de cercetări de teren în diferite tipuri de organizații), așa că tema pe care i-am propus-o Dlui. Profesor pentru admiterea la doctorat, *Industria publicității – o abordare organizațională*, mi s-a părut cea mai potrivită, mai ales că nu mai fusese abordată niciodată până atunci la noi. Dl. Profesor a fost de acord cu tema mea, a avut loc admiterea, și din acea toamnă am avut onoarea și bucuria de a deveni doctoranda domniei-sale.

Acela a fost începutul unei lungi și frumoase călătorii profesionale, foarte intense din punct de vedere al provocărilor și acumulării de informații noi pe plan profesional, dar care a contribuit în mod esențial la ceea ce sunt acum ca profesionist.

* Professor Ph.D., National University of Political Studies and Public Administration, e-mail address: cristina.leovaridis@comunicare.ro.

**B. CE A ÎNSEMNAT, DE-A LUNGUL TIMPULUI
COLABORAREA DVS. CU DOMNUL PROFESOR IOAN DRĂGAN
(e.g., NOI DESCHIDERI DE COLABORĂRI INSTITUȚIONALE,
EVOLUȚIE PERSONALĂ)?**

Colaborarea cu Dl. Profesor pe parcursul celor patru ani de doctorat, dar și ulterior, a însemnat evoluție profesională, dar și personală.

Am fost nevoită să-mi depășesc limitele și să aprofundez, pornind efectiv „de la zero”, domenii noi total pentru mine, cu care nu mai avusesem niciodată contact, precum Semiotica sau Teoriile comunicării de masă, și nu numai, la care a trebuit să dau examene în cadrul primilor ani de doctorat. Nu a fost deloc ușor atunci, dar ulterior, peste ani, mi-a folosit în pregătirea cursurilor și seminariilor pe care aveam să le predau studenților la diferite discipline. A fost însă mereu alături de mine, apreciind sincer efortul depus și rezultatele obținute, drum pe care l-am parcurs parcă puțin mai ușor având siguranța că ori de câte ori m-aș fi putut afla în vreun impas pe care singură nu l-aș fi dovedit, dânsul era doar la un telefon (fix ☺) distanță.

La propunerea domniei-sale, am participat la o serie de ediții ale Colocviului Franco-Român în Științele Comunicării, inițial doar în calitate de ascultător, apoi și de speaker, prezentând chiar o parte din rezultate ale cercetărilor din teza de doctorat. În acest context, am avut ocazia să cunosc numeroși profesioniști români și internaționali în domeniul științelor comunicării (de la Radio România, de la Televiziunea Română, de la universități din Franța), cu care am purtat dialoguri constructive.

Tot în perioada doctoratului, am avut onoarea să colaborez cu Dl. Profesor, alături de alți doctoranzi, la tehnoredactarea unei ample părți a prestigioasei sale lucrări în două volume, *Comunicarea. Paradigme și teorii*, apărute la Editura Rao în 2007–2008 și însumând aproape 1 400 pagini, o lucrare enciclopedică, dedicată prioritar studenților, dar și tuturor specialiștilor în domeniu, ce prezintă, în ordine cronologică, teoriile comunicării de masă, precum și efectele lor, îmbinând elementele teoretice cu rezultate a numeroase cercetări actuale de specialitate. Dl. Profesor era profesionistul desăvârșit, perfecționist și mereu critic cu el însuși, revenind în permanență, pe parcursul scrierii lucrării, cu noi mențiuni, completări și adăugiri din noi și noi studii teoretice și cercetări lansate chiar în perioada elaborării cărții: o operă completă, de maturitate, rezultatul a peste 50 de ani de activitate în domeniu a Dlui. Profesor.

**C. CARE CREDEȚI CĂ ESTE MOȘTENIREA (ȘTIINȚIFICĂ,
INSTITUȚIONALĂ, SAU ÎN CEEA CE PRIVEȘTE COMUNITATEA
ACADEMICĂ) PE CARE A LĂSAT-O ÎN URMĂ DOMNUL PROFESOR
ȘI CARE CREDEȚI CĂ SUNT PROVOCĂRILE ACTUALE
ALE DOMENIILOR ÎN CARE DOMNUL PROFESOR A ACTIVAT?**

Dl. Profesor este unul dintre „monștrii sacri” ai sociologiei românești contemporane: este reperul principal în domeniul sociologiei comunicării de masă din România. Discipolii domniei-sale, doctoranzii de odinioară, sunt astăzi cadre

didactice universitare și cercetători în țara noastră (doar câteva exemple: prof. univ. dr. habil. Diana Cismaru, Director Departament Relații Publice – FCRP, SNSPA, prof. univ. dr. habil. Irena Chiru, Academia Națională de Informații „Mihai Viteazul” etc.) sau peste hotare, continuându-i cu pasiune studiile și cercetările, deși fiecare și-a ales între timp interesele proprii de cercetare.

Colaborările Dlui. Prof. Drăgan cu profesori români și străini de calibru internațional, precum Dna. prof. univ. dr. habil. Daniela-Rovența Frumușani (FJSC, Universitatea din București) sau cu Odile Riondet (conf. univ. dr. habil. în științele informării și comunicării, anterior la Universitatea din Haute-Alsace, lucrează în prezent la Rectoratul din Lyon), confirmă încă o dată recunoașterea sa academică pe plan internațional.

Dl. Profesor a fost un adevărat deschizător de drumuri: în cadrul Centrului pentru Studii Media și Noi Tehnologii de Informare și Comunicare (CSMNTC), al Masterului Francofon *Sociologie des Médias* și al Colocviului Franco-Român în Științele Comunicării, organizate în cadrul Facultății de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București, au fost desfășurate pentru prima oară în România, inclusiv în colaborare cu CNA, studii și cercetări despre efectele mass-media, inclusiv ale violenței din mass-media, asupra copiilor și adolescenților, subiecte de mare actualitate și relevanță în prezent.

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE...

Am avut onoarea și marea bucurie ca în ultimii 6–7 ani să îl revăd pe dl. Profesor în fiecare vară la Sinaia, acolo unde locuia pe timpul lunilor călduroase. În fiecare seară își făcea cu regularitate plimbarea prin Cartierul Izvor, unde ne întâlneam și discutam cu entuziasm zeci de minute în șir: îi povesteam ce se mai întâmpla în lumea academică, era bucuros să afle ce discipline noi mai predau la facultate și ce responsabilități administrative am mai primit, comentam împreună situația economică și socială a țării, și mai ales cea a învățământului românesc.

Drum lin, Domnule Profesor! Vă caut și acum cu privirea, și parcă vă revăd ca ieri, mergând agale, în baston, dus-întors, pe Aleea Stânjeneilor din Sinaia, de sub balconul meu, și grăbindu-mă să cobor ca să vă reîntâlnesc pentru a discuta iar și iar, cu însuflețire, despre bune și mai puțin bune în sistemul de educație de la noi... Sunt sigură că ne priviți în continuare de acolo, de sus, pe noi, pe doctoranzii dvs. de odinioară, cu exigență și așteptări de părinte, veghindu-ne parcursul și bucurându-vă de realizările noastre!

INSTANTANEE DIN VIAȚA PROFESIONALĂ A LUI IOAN DRĂGAN

IOAN DRĂGAN – PROMOVAREA SOCIOLOGIEI ÎN PAGINA DE ȘTIINȚĂ A REVISTEI *CONTEMPORANUL*, 1964–1968

SORIN MITULESCU*

ABSTRACT

IOAN DRĂGAN – PROMOTING SOCIOLOGY IN THE SCIENCE PAGE OF „CONTEMPORANUL” MAGAZINE, 1964–1968

The article presents the activity conducted by professor Ion Drăgan during the 1964–1968 period, in his capacity of deputy editor-in-chief of the magazine *Contemporanul*. Beyond the objectives of the *Contemporanul* editorial board, aiming to address the limited modernization and Westernization specific to that period, I. Drăgan seems to have pursued a personal agenda of promoting the image of sociology and sociological research and the institutionalization of a specialized higher education course. To this end, I. Drăgan published in the pages he was responsible for both his own texts and materials written by long-standing members of the interwar sociological school (T. Herseni, H. H. Stahl, I. Matei, V. Caramelia) or by sociologists of the new wave (C. Zamfir, Ov. Bădina). The effort of the Professor is evident under those socio-political circumstances, as he has tried to advance between the two camps (dogmatics and progressives), even paying the price, when necessary, in order to achieve his proposed goal: the establishment of a discourse on sociology which would normalize this scientific discipline.

Keywords: reinstitutionalisation of sociology, dogmatic /progressive point of view, modernisation, sociological heritage.

INTRODUCERE

Se știe că, odată cu instaurarea comunismului, sociologia a fost considerată o „pseudo-știință burgheză” și „reacționară” și a fost interzisă în tot lagărul stalinist. La noi, ca o consecință a adoptării legii învățământului, în 1948, „materia” cu această denumire a fost eliminată din curricula universitară¹ și înlocuită cu

* Independent researcher, e-mail address: sorin_mit@yahoo.com.

¹ Berciu-Drăghicescu, Bozgan (2004).

marxismul dogmatic². Însă, după moartea lui Stalin, către sfârșitul anilor '50, disciplina respectivă a început să fie repusă în drepturi în mai multe țări socialiste. La Moscova se organizează deja în 1958 o conferință internațională de sociologie³. În România schimbarea părea să se producă mai lent. Abia în 1964 încep cu adevărat discuțiile cu privire la reluarea cercetărilor și organizarea unei instituții specializate în domeniul cercetării sociologice. Printr-o coincidență⁴ fericită (pentru sociologie și cauza ei, așa cum vom vedea), în cursul aceluiași an, lectorul universitar la Catedra de materialism dialectic a Institutului de Medicină și Farmacie, **Ioan Drăgan**, este numit (în baza unei experiențe de presă dobândită până la acel moment prin colaborarea pe parcursul mai multor ani cu radioul public dar și a prestației sale în calitate de inspector în Ministerul Învățământului⁵) **redactor-șef adjunct** la revista *Contemporanul*. Numirea s-a făcut concomitent cu avansarea redactorului-șef G. Ivașcu în funcția de director (care-l înlocuia pe G. Călinescu) și cu lărgirea echipei redacționale cu scopul întăririi acesteia.

Din amintirile profesorului, depănate (poate cu un exces de discreție) în prezența mea, în ultimii săi ani de viață, am aflat că atunci, în 1964, i se încredințase (ca sarcină de partid⁶) responsabilitatea gestionării paginii de știință (pagina a șaptea⁷). La acel moment, revista abia începea să obțină prestigiul de care se va bucura în anii săi de vârf (1967–1970). Iar tânărul profesor era solicitat să pună umărul la acest efort de ridicare a calității revistei, încadrându-se în echipa iscusitului George Ivașcu⁸.

² În cadrul noii Facultăți de Filosofie de la Universitate, constituită în toamna lui 1948 (prin „spargerea” vechii Facultăți de Litere și Filosofie) dispărea catedra de Sociologie și Etică, funcționând acum doar Catedrele de Marxism-leninism, Materialism dialectic și istoric, Filosofie și Economie politică.

³ A se vedea Mespoulet (2007).

⁴ Coincidența se explică prin emulația către modernizare și occidentalizare (desigur, limitată) care cuprinsese mai multe paliere ale societății și politicii românești de atunci.

⁵ I. Drăgan a fost redactor la Radio, în perioada 1954–1959, în paralel cu activitatea sa didactică; iar între 1959 și 1964 a funcționat și ca inspector principal la direcția învățământ superior din Ministerul Învățământului. A se vedea Petcu (2012).

⁶ Revista *Contemporanul* fusese reînființată în 1946, purtând subtitlul de „săptămânal politic, social și cultural”, fiind, cel puțin până în anii '60, o tribună oficială a Partidului Comunist, promovând literatura și arta „nouă” (cf. paginii Wikipedia referitoare la revistă, la adresa <https://ro.wikipedia.org/wiki/Contemporanul>).

⁷ În formatul de opt pagini. Ulterior, în formatul de zece pagini al revistei, ocupa de regulă pagina 8.

⁸ G. Ivașcu a fost un intelectual și publicist format la Iași sub influența lui George Călinescu, dar atras în zona publicațiilor procomuniste (alături de un P. Constantinescu-Iași, de exemplu). În perioada interbelică vădise preocupări și pentru aspectele sociale (sub influența unor înaintași ca G. Ibrăileanu sau C-tin. Dobrogeanu-Gherea). După război este la un pas de a fi condamnat pentru spionaj (probabil în urma apropierii de anturajul lui Pătrășcanu), dar odată scăpat (prin intervenția vechilor camarazi), este promovat ca om de mare încredere al liderilor de partid la conducerea unor reviste importante: *Contemporanul* din 1955, apoi *Lumea* (concomitent cu prima) și în fine, *România literară*, pe care o conduce din 1971 până la moartea sa, în 1988.

Profesorului îi plăcea să evoce figura lui Ivașcu, de la care deprinsese tainele jurnalismului în condițiile complicatelor presiuni politice specifice perioadei. Totodată își amintea de experiențele, unele plăcute, altele mai puțin, ce rezultaseră din contactul cu personalitățile marcante aflate printre colaboratorii *Contemporanului*: un Geo Bogza, un Eugen Jebeleanu și mulți alții, mai ales atunci când trebuia să dea bun de tipar pentru întreg numărul revistei care apărea cu regularitate, vinerea. Această experiență de tinerețe l-a marcat pentru întreaga sa carieră,⁹ iar la senectute își aducea aminte de stressul pe care i-l produceau acele seri de joi când răspunderea pentru conținutul întregului număr de revistă ce urma să apară în ziua următoare cădea pe umerii săi.

Dacă cercetăm colecția revistei, putem observa că pe parcursul anului anterior venirii lui I. Drăgan în redacție (1963), numita pagină de știință se înfățișa (cel puțin din perspectiva unui cititor precum semnatarul acestui articol) mai puțin atractivă decât celelalte pagini (de teatru, cinema sau arte). Informațiile despre ceea ce se întâmpla în zonele specializate și obligatoriu apolitice ale cercetării (de la matematică la inginerie, de la medicină la chimie) erau adesea foarte tehnice, depășind atât înțelegerea, cât și interesul publicului obișnuit. Poate o palidă adiere de interes aducea apariția în acel an a câtorva materiale dedicate unei alte științe până nu demult interzise, cibernetica. Doar că despre acest domeniu erau invitați în primul rând să-și spună părerea savanții sovietici. Din științele umaniste sau sociale se publicau doar materiale puternic ideologizate: din aria istoriei se alegeau exclusiv teme privind tradițiile antifasciste sau socialiste (inclusiv aniversarea înființării Partidului Muncitoresc Social Democrat din Rusia, cu 60 de ani în urmă), iar din filosofie, mostre de marxism dogmatic (responsabilul fiind de regulă C.I. Gulian¹⁰). Despre sociologie încă nu se putuse discuta până atunci – decât, cel mult, într-o notă polemică, critică. Este cazul singurului articol de acest fel apărut în anul respectiv, o respingere virulentă a sociologiei burgheze semnată de Mihail Ralea¹¹, care își susținuse cu ani în urmă doctoratul la Paris.

Ajuns la revista *Contemporanul*, Ioan Drăgan este chemat să schimbe această situație¹², și o va face cu mult tact, nu brusc, ci treptat, dar având printre

⁹ Afirm aceasta având în amintire acribia cu care directorul Centrului de Sociologie din anii '80 intervenea (cu un nelipsit pix roșu pe care îl avea întotdeauna în buzunar) în textele unor materiale pe care unii colegi le pregătiseră pentru a fi publicate sau prezentate public. Era deosebit de atent la orice întorsătură a frazei și la posibilele conotații riscante, știind din experiență proprie cum funcționau instanțele superioare de control.

¹⁰ În numărul 16/1963, de exemplu, Gulian semna un articol pe patru coloane cu titlul „Lenin și dialectica obiectivă”, reamintind cuvintele marelui lider: „*practica este superioară cunoașterii (teoretice) deoarece are nu numai valoare de generalitate, ci și de realitate nemijlocită*”. A se vedea și Hangiu (1975).

¹¹ A se vedea Ralea (1963).

¹² Nu cred că i s-a cerut ceva în mod explicit privind sociologia. Ceea ce interesa pe responsabili era să crească audiența în rândurile publicului, dar menținând ștachetele ideologice impuse.

preocupările sale constante și pe aceea de a sprijini mediatic revalorizarea și reinstituționalizarea sociologiei. Dar trebuie spus că el realizează chiar mai mult, reușind să ridice nivelul publicistic al paginii de care se ocupa până foarte aproape de mult mai atractivele pagini „concurente” din *Contemporanul*. O sumară analiză cantitativă aplicată pe conținutul paginii 7 în primele zece numere din anii 1963 și 1965 ne poate da o idee despre schimbarea pe care a înțeles să o promoveze noul redactor-șef adjunct. Dacă în cele zece numere din 1963 găsim în pagina 7 reprezentate nouă domenii științifice (biologie și agronomie, știință în general, medicină, mecanică, chimie, matematică, automatică, cibernetică, istorie), în 1965 avem 11 domenii (medicină, astronomie, electronică, biologie, istorie, filosofie, economie, etnografie, sociologie, știință politică, știință în general). Este evident că balanța este înclinată către științele sociale și unele dintre ele sunt acum prezentate pentru prima dată publicului cititor. Zona medicală este păstrată la loc de frunte, dar accentul cade mai mult pe subiecte de interes direct pentru cititor, cu referiri la tratamentul anumitor boli foarte răspândite. Un alt aspect relevant poate fi considerat și dispariția articolelor semnate de savanți sovietici (cel puțin) în segmentul luat în considerare din 1965 (comparativ, în 1963, acestea reprezentaseră cam o zecime din totalul articolelor).

Dincolo de aceste noi orientări redacționale (despre care s-ar putea discuta și mai pe larg), ceea ce aduce specific Ioan Drăgan va fi demersul său *pro-sociologic* – inițiat de el și continuat într-un crescendo susținut, pe parcursul mai multor ani (atât cât a durat de fapt, relativ scurta sa carieră jurnalistică). Nu știm exact când și cum s-a produs apropierea lui Ioan Drăgan de sociologie (desigur, la începutul anilor '60), dar vom putea constata din demersurile sale publicistice că avea și a manifestat încă din primul an de activitate redacțională o orientare clară în această direcție.

ACTIVITATEA LA CONTEMPORANUL

Prezentăm în tabelele alăturate lista principalelor materiale având legătură cu sociologia publicate în paginile *Contemporanului* din perioada 1964–1967, pe ani de apariție. Vom putea constata o dinamică mai întâi ascendentă, din 1964 până în 1967, urmată de o scădere bruscă în 1968, odată cu ieșirea profesorului din funcția amintită. Evoluția aceasta demonstrează cu claritate că această adevărată campanie pro-sociologie desfășurată în pagina de știință a revistei *Contemporanul* i s-a datorat în mare parte chiar lui Ioan Drăgan. Este posibil (și chiar probabil) ca în perioada respectivă să fi acționat și alți factori favorizanți, dar contribuția sa personală nu poate fi pusă la îndoială.

În perioada (1964–1967) au apărut în *Contemporanul* nu mai puțin de 53 de articole, recenzii, relatări de la mese rotunde sau dezbateri, mici studii pe teme teoretice, evocări, interviuri având în vizor sociologia, cercetarea sau

învățământul sociologic. O paletă publicistică bogată, vădind un efort creativ desfășurat fără odihnă timp de patru ani. I. Drăgan personal a semnat nu mai puțin de 10 dintre acestea, fie contribuții teoretice (e drept, și cu destulă componentă ideologică aplicată în cazul unora dintre ele), fie relatări din vizite de studiu sau participări la manifestări științifice internaționale menite să sensibilizeze opinia publică (dar și autoritățile competente) față de avantajele promovării sociologiei. În plus, a știut să atragă colaboratori valoroși, capabili să îi susțină demersul, în mod special dintre foștii membri ai Școlii monografice, dar și dintre mai tinerii cercetători.

Anul 1964 este unul de tranziție, cuprinzând de la prezentări strict ideologice și polemice la adresa sociologiei (cum ne obișnuise presa de partid de până atunci) la abordări academice, echidistante (pe cât posibil), din care cititorul să obțină maximum de informație despre un domeniu mai puțin cunoscut. Apar și primele materiale din care se poate cunoaște experiența în domeniul sociologiei a altor țări socialiste (Polonia în special).

Tabelul nr. 1

Materiale referitoare la sociologie sau având conținut sociologic
publicate în *Contemporanul* în 1964

Nr. de revistă	Autor	Titlul materialului	Gen publicistic	Conținutul materialului
11	Traian Herseni	Arta populară din Valea Jiului	Recenzie	Prezintă o lucrare etnografică recentă, coordonată de N. Dunăre, un fost participant la campaniile gus-tiene ¹³ .
26	Ioan Drăgan	Profilul spiritual al clasei muncitoare	Recenzie	Semnalează realizarea uneia dintre primele cercetări de teren ¹⁴ mai ample sub noul regim, folosind metode ca observația și „ancheta de masă”.
29	Ioan Drăgan	Un concept sociologic burghez: „societatea industrială”	Note critice	Comentarii pe marginea cărții lui R. Aron, „18 leçons sur la société industrielle”. Abordare ideologizată.
32	Traian Herseni	Codificarea științelor sociale și „obsesia descoperirilor”	Comentariu critic	Critică paradigme ale sociologiei nemarxiste ca sociometria sau teoria acțiunii sociale (Parsons). Abordare ideologică.

¹³ N. Dunăre (red. resp.), *Arta populară în Valea Jiului*, Editura Academiei R.P.R., 1963, București.

¹⁴ M. Cernea ș.a., *Profilul spiritual al clasei muncitoare în socialism*, Editura Academiei R.P.R., 1964, București.

Nr. de revistă	Autor	Titlul materialului	Gen publicistic	Conținutul materialului
37	Ioan Drăgan	Progresul economic și politic în optica deformată a sociologiei burgheze	Comentariu critic	Critică ideile susținute de R. Aron în privința relativizării criteriilor progresului social.
39	Traian Herseni	Mihai Ralea și estetica filozofică	Articol omagial	Text omagial la dispariția marelui intelectual. Herseni furnizează detalii interesante despre colaborarea sa cu Ralea pe linia sociologiei și psihologiei sociale.
43	T. Bugnariu, Tr. Herseni	Școala sociologică de la București	Articol omagial	Prezintă sistemul sociologic gustian și subliniază realizările Școlii Gusti cu prilejul centenarului Universității București. Menționează și continuări ale cercetărilor monografice după 1948. Critică orientarea idealistă inițială și limitarea la studiul satelor.
50	Ion Aluș, Ion Drăgan	Cercetarea sociologică concretă	Note despre o întâlnire internațională	Prezintă realizările pe linia cercetării de teren din Polonia, Ungaria, Cehoslovacia, dar și idei prezentate de cercetători români în cadrul conferinței.
52	Ion Drăgan	Știința – forță de producție	Recenzie	Prezentarea unui volum colectiv ¹⁵ semnat de nume prestigioase ale științei românești din epocă.

Primul an de activitate la *Contemporanul* se încheie cu un bilanț de nouă materiale despre sociologie sau cu tematică sociologică, în tot atâtea numere de revistă. Este o creștere sensibilă față de anul precedent. Principalul colaborator este Tr. Herseni, care face multe referiri la tradiția interbelică și implicit la propria sa experiență de cercetător. Drăgan semnează personal (singur sau în colaborare) peste jumătate dintre articolele publicate.

Pe parcursul anului următor (1965), apar opt materiale (deci ritmul este același), iar numărul colaboratorilor atrași este în creștere. Susține o primă colaborare și H.H. Stahl. Se mai pot auzi și vocile altor participanți la cercetările monografice. Herseni se menține drept cel mai activ dintre semnatari. Înregistrăm în acest an o singură contribuție semnată de Ion Drăgan, dar direcția pe care o urmărea este menținută. Prezența sa este evidentă în organizarea mesei rotunde despre cercetarea sociologică, cu participarea unor vechi colaboratori ai Școlii Gusti.

¹⁵ Șt. Bălan, Șt. Milcu, Caius Iacob ș.a., *Știința – forță de producție*, Editura Politică, 1964, București.

Tabelul nr. 2

Materiale referitoare la sociologie sau având conținut sociologic
publicate în *Contemporanul* în 1965

Nr. de revistă	Autor	Titlul materialului	Gen publicistic	Conținutul materialului
2	H. H. Stahl	Arheologia socială	Articol de opinie	Se argumentează interesul cercetării de teren aplicate în satele românești ¹⁶ .
13	Al. Roșca	Probleme actuale ale legării psihologiei de practică	Material de promovare	Semnaleză utilitatea studiilor aplicative de psihologie pedagogică și psihologia muncii sau organizațională.
14	Ioan Drăgan	Sistemul științelor sociale	Recenzie	Se prezintă conținutul ultimului număr din <i>Revue internationale des sciences sociales</i> .
19	Ion Pascadi	Petre Andrei și „filosofia valorii”	Comentariu	Se fac referiri și la contribuția sociologică a lui P. Andrei.
29	M. Biji, T. Bugnariu, N. N. Constantinescu, Gh. Dumitrescu ¹⁷ , arh. Stan Botnoski, I. Matei, M. Cernea, V. Caramelea, H. H. Stahl, Tr. Herseni ș.a.	Cercetarea sociologică	Masă rotundă. Stenograma discuțiilor prezentată <i>in extenso</i> , pe două pagini de ziar	S-a discutat despre: Experiența investigațiilor de teren Eficiența cercetărilor sociale Pregătirea viitorilor sociologi.
37	Al. Bărbat, C. Oțetea	Statistica și cercetarea sociologică	Punct de vedere	Se prezintă raportul dintre cercetarea monografică și cea statistică. Ambele se consideră că sunt necesare.
41	Tr. Herseni	Psihologia socială azi	Prezentare a unei experiențe proprii	Din experiența propriului colectiv de cercetare de la Institutul de Psihologie al Academiei. Accent pe cercetările aplicative.
44	N. Popescu Bogdănești	Petre Andrei	Comentariu	Alte referiri la lucrările lui P. Andrei, inclusiv cele sociologice.
50	Stanciu Stoian	Dimitrie Gusti	Comentariu	Se subliniază actualitatea spiritului reformist și a patriotismului lui Gusti, precum și talentul pedagogic al acestuia.

¹⁶ Este semnificativ pentru înțelegerea gradului de libertate permis la *Contemporanul* faptul că în anul în care în România se aclama încheierea colectivizării, Stahl introducea o viziune pascistă, promovând reconstituirea trecutului social al satelor „*prin studiul lotizărilor lor interioare, din care unele sunt încă nu numai vizibile, ci și în plină funcțiune, iar altele sunt reconstituibile prin mijloacele arheologiei sociale, cum de pildă studiul drumurilor moarte sau al fostelor haturi, vetre de sat etc.*”

¹⁷ Un profesor de liceu, fost participant la campaniile monografice.

Anul 1966 (al treilea din mandatul lui I. Drăgan) este un an publicistic bogat pentru sociologie în paginile *Contemporanului*: 17 materiale văd lumina tiparului în pagina de știință. Înregistrăm și prima colaborare a lui Miron Constantinescu, aflat în ascensiune politică și abia venit la Ministerul Învățământului.

Poate fi remarcată publicarea în numărul 21/1966 a textului prescurtat al dezbaterii privind predarea științelor sociale, dar cu accent clar asupra sociologiei. Textul este redactat de conf. Vasile Nichita, la momentul respectiv decan al Facultății de Filosofie. Dezbaterile s-au desfășurat în prezența lui Miron Constantinescu în calitate sa de adjunct al Ministrului Învățământului. Se menționează amănunțit conținutul discuțiilor și propunerile făcute în privința viitoarei secții de sociologie din cadrul Facultății de Filosofie: necesitatea de a valorifica tradițiile; asigurarea capacității de a forma cadre capabile de a contribui în domeniul cercetării; necesitatea îmbinării studiului teoretic cu activitatea practică (unii vorbitori au cerut ca studenții să înceapă practica de cercetare încă din anul II), s-a recomandat ca această practică să ia forma unor seminarii care să se desfășoare „în legătură indisolubilă cu viața întreprinderilor în care se desfășoară cercetarea”. Totodată s-a propus ca „o parte dintre cadrele didactice să lucreze câte 2–3 ani consecutiv, în exclusivitate în munca de cercetare sociologică cu studenții, realizându-se o alternanță continuă între personalul didactic și cel ce conduce activitatea practică, de formare a viitorilor sociologi”.

Anul 1966 ne arată o sociologie în curs de instituționalizare. La Ministerul Învățământului fusese deja constituit un Laborator de Sociologie (care ulterior va fi înglobat în Universitatea București) iar secția de Sociologie avea să demareze în toamna aceluși an. Aceste realizări sunt bine marcate în pagina 7 a *Contemporanului*. Nici tradițiile nu sunt uitate, prin publicarea unor evocări prilejuite de aniversarea Muzeului Satului sau de comemorarea unor personalități fondatoare.

Tabelul nr. 3

Materiale referitoare la sociologie publicate în *Contemporanul* în 1966

Nr. de revistă	Autor	Titlul materialului	Gen publicistic	Conținutul materialului
1	„Urbanist” ¹⁸	Preocupări sociologice de urbanism	Note	Se argumentează în favoarea consultării opiniei publice în probleme de dezvoltare urbană.
8	Tr. Herseni	Spiru Haret și școala misionară	Evocare	Preocupări sociale ale lui S. Haret (fost ministru liberal).
10	V. Trebici	Populația României socialiste	Articol teoretic	Conține și subtitlul: „mobilitate și stratificare socială”, care ar fi putut stârni obiecții din partea marxiștilor dogmatici.

¹⁸ Autorul ar putea fi însuși redactorul Ion Drăgan, cu informații culese din zona urbanismului.

Nr. de revistă	Autor	Titlul materialului	Gen publicistic	Conținutul materialului
11	Tr. Herseni	Probleme de sociologie școlară	Punct de vedere	Referiri la experiența „monografiilor școlare”.
17	Miron Constantinescu	Prelungirea școlarității obligatorii și orientarea profesională	Note	Pe marginea participării la o conferință internațională în recenta sa calitate de adjunct al ministrului învățământului.
21	Vasile Nichita	Predarea științelor sociale în învățământul superior	Prezentarea unei dezbateri	Dezbateri la care se discută concret despre organizarea unei secții de sociologie (din toamna aceluia an).
22	Ovidiu Bădina, H.H. Stahl, Gh. Focșa, M. Vasilescu, Costin Murgescu	Sociologia rurală. Tradiție și actualitate	Articole ocazionale	Grupaj de patru articole cu ocazia împlinirii a 30 de ani de la înființarea Muzeului Satului. Pe lângă omagierea efortului de înființare a Muzeului, se fac referiri la sarcina de cercetare sociologică a satului actual.
23	Tr. Herseni	Vacanța – moment cultural	Punct de vedere	Se încearcă problematizarea din perspectivă sociologică și psihologică a timpului liber.
24	Valter Roman	Revoluția industrială și „societatea industrială	Puncte de vedere cu încărcătură ideologică	Se critică teoriile societății industriale.
25		Tehnocrația și ideologia tehnocratică		Se critică ideologia tehnocratică.
26	Petru Pânzaru	Gherea, sociolog	Evocare	Se evocă unele contribuții sociologice ale lui Gherea.
29	Ioan Drăgan	Institutul francez de opinie publică	Note după o vizită de studiu în Franța	Date și informații legate de metodologia sondajelor. Descriind în amănunt metodele de lucru ale institutului condus de Jean Stoezel, semnatul se simte obligat să remarce „o exagerare a variabilelor psihologice în detrimentul celor sociologice responsabile de determinarea socială a opiniilor”.
31	Mihail Cernea	Eficiența cercetării sociologice	Punct de vedere	Argumentează utilitatea cercetărilor sociologice pentru diferite sectoare de activitate.
36–37	Ioan Drăgan	Al VI-lea Congres Mondial de Sociologie	Note	Impresii personale de la Congres. Menționează și prezența delegației – din România condusă de C. Murgescu.

Nr. de revistă	Autor	Titlul materialului	Gen publicistic	Conținutul materialului
				Consemnează opinii exprimate de sociologi importanți ai momentului: J. Szczepanski, O. Klineberg.
38	Miron Constantinescu	Un aspect nou al sociologiei învățământului	Punct de vedere	Prezintă și comentează date statistice ale învățământului general și mediu: Susține că 60% dintre absolvenții de învățământ general continuă studiile.
50	V. Țircovnicu	Contribuții la sociologia educațională	Recenzie	Se prezintă lucrarea „Cercetări sociologice contemporane” ¹⁹ .
52	Ion Drăgan	Modernizare și dinamism	Articol (propagandistic) pe pagina 1	Prezintă argumente cifrice care să probeze realizările economice ale regimului.

Anul 1967 bate recordul de producție publicistică: 19 materiale apărute. Se fac auzite voci noi din zona cercetării, cum sunt C. Zamfir sau N.S. Dumitru. Dar și un critic literar recunoscut, cum era Eugen Simion, pare atras să susțină cauza sociologiei, evocând „Istoria. (...)” lui E. Lovinescu. În anii 1966 și 1967, cititorii obțin acces la informații din lumea „liberă” scăpate de filtrul ideologic: află cum funcționează un institut de sondarea opiniei publice în Franța sau cum se desfășoară un congres internațional de sociologie.

Tabelul nr. 4

Materiale referitoare la sociologie publicate în *Contemporanul* în 1967

Nr. de revistă	Autor	Titlul materialului	Gen publicistic	Conținutul materialului
4	H.H. Stahl	Ovidiu Bădina, „Cercetarea sociologică concretă; tradiții românești” ²⁰	Recenzie	Exprimă satisfacția celor care au participat pe vremuri la lucrările de monografie socială. Recunoaște limitele Școlii sociologice de a nu fi dat suficientă atenție problemelor muncitorești și urbane.
5	Tr. Herseni	Psihosociologia ²¹ organizării	Punct de vedere	Pledoarie pentru cercetare.

¹⁹ Printre autori: Miron Constantinescu (coord.), H.H. Stahl, Gh. Vlădescu Răcoasa, Ioan Matei ș.a. Lucrare realizată în cadrul recent înființatului Laborator de sociologie subordonat Ministerului Învățământului.

²⁰ Cartea cu acest titlu apăruse la Editura politică în anul precedent.

²¹ Psihologia socială devenise un fel de *alter ego* pentru Sociologie, poate mai ușor acceptabilă de vechii cenzori.

Nr. de revistă	Autor	Titlul materialului	Gen publicistic	Conținutul materialului
11	Th.R. ²²	Specializarea sociologilor în Polonia	Recenzie	Despre un articol apărut în presa poloneză: pregătire generală sau specializare.
14	M. Constantinescu	Un învățământ teoretic și aplicativ	Grupaj sub titlul Sociologia la Universitatea București	Despre pregătirea universitară a sociologilor.
	H. H. Stahl	Seminarul de sociologie		
	Ion Drăgan	Sociologul cercetător și practician		
15	V. Pavelcu	O introducere în psihologia socială	Recenzie	Se prezintă „Introducere în psihologia socială” de M. Ralea și Tr. Herseni.
16	Petru Berar	Lenin și științele sociale	Punct de vedere	Subliniază latura de cercetare concretă din lucrările lui Lenin.
21	Paul Petrescu	Sociologie și etnografie	Punct de vedere	Susține necesitatea de a încadra faptul cultural în contextul său social.
23	Ion Drăgan	Din nou despre secția de sociologie	Notă	Răspuns la criticile lui Tr. Herseni.
28	Ion Drăgan	O sinteză a științelor „omului”	Recenzie	Pe marginea cărții lui Jean Viet „Les sciences de l’homme en France”.
31 + 34	Eugen Simion	Sociologia unui beletrist (publicat în două părți)	Comentariu	Asupra cărții lui E. Lovinescu „Istoria civilizației române moderne” ²³ . Articolul apare în pag. 3 la rubrica Tribuna Contemporanului.
34	Ion Mavrodin	Colocviu. Psiho-sociologia organizării	Note	Se prezintă realizările colectivului de cercetare condus de Tr. Herseni.
44	Tr. Herseni	Psihosociologia cointeresării	Punct de vedere	Cu referire la Plenara CC al PCR din 5–6 octombrie 1967.
45	Mircea Bulgaru	Mutații socioprofesionale	Semnalare	Pe marginea rezultatelor Recensământului 1966. Apare în pagina 1.
	Cătălin Zamfir	Critică filozofică	Punct de vedere	Critică dogmatismul marxist în sociologie.
48	N.S. Dumitru	Dimensiunea istorică a criticii filozofice	Punct de vedere	Reacție critică la articolul lui C. Zamfir din numărul 45.

²² Posibil Theofil Roth.

²³ O carte care nu era disponibilă în librării și nici în toate marile biblioteci.

1967 se dovedește și cel mai interesant an din perspectivă publicistică, cu câteva încrucișări polemice pe parcurs care nu fac decât să sporească interesul cititorilor:

Una îi are ca protagoniști chiar pe I. Drăgan, cu un răspuns adresat lui Herseni, care publicase deja în altă revistă (nu se spune care) considerații critice la proiectul Secției de Sociologie. Era evidentă supărarea lui Herseni că nu fusese inclus în proiectul de la Universitate. Replica profesorului Drăgan este bine argumentată (cât despre neincludere, aceasta probabil se trăgea mai degrabă de la Miron Constantinescu, iar Drăgan nu putea să o împiedice, oricât l-ar fi simpatizat pe colaboratorul său cel mai activ de la *Contemporanul*). El îi reproșează criticului Herseni doar doza exagerată de scepticism. Și, spre cinstea redactorului-șef adjunct, în ciuda acestei polemici, Herseni va continua să fie prezent cu colaborări în pagina de știință și după acel episod, ceea ce dovedește caracterul generos al lui I. Drăgan în relația cu ceilalți.

În fine, o a doua polemică, poate mult mai importantă, este cea dintre Cătălin Zamfir și N. S. Dumitru. Aceasta privea o problemă de principiu care frământa la vremea respectivă lumea sociologilor, cea a raporturilor cu sociologiile nemarxiste din Occident. Articolul publicat de C. Zamfir în numărul 45/1967²⁴ se pronunță în favoarea unui sistem deschis de gândire marxistă. Autorul critica modul cum erau receptate contribuțiile sociologice occidentale de genul teoriei grupurilor mici, respinse prea grăbit ca idealiste dar, de fapt neconținând idei fundamentale care să fie incompatibile ideologic pentru un sociolog marxist. În schimb, alte „banalități” erau – consideră autorul – acceptate numai pentru faptul că erau enunțate de „marxiști”. Face aluzie la cei (și nu puțini) care, fără a avea o solidă pregătire în Sociologie, psihologie sau antropologie, își permit să respingă contribuțiile unor savanți de nivelul lui Moreno, Russell, Ganseth, Linton sau Lewin.

În replică, N. S. Dumitru (școlit în URSS și aflat în grupul apropiat de Miron Constantinescu) considera analiza făcută de C. Zamfir ca fiind abstractă și (prea) detașată de contextul istoric, neținând seama că „într-o anumită etapă, de început” era necesară o „delimitare netă”. Aduce în sprijin o afirmație făcută de Lenin pe la 1920. În final este totuși de acord că preopinentul său a făcut un efort lăudabil de „a înțelege mai larg marxismul ca știință” dar nu renunță să solicite „mai mult spirit autocritic” și mai multă considerație pentru trecut.

Nici redacția și nici I. Drăgan nu s-au implicat în dezbateri, dar putem să ne imaginăm că apele s-au tulburat printre cei responsabili de revistă. O dovadă este schimbarea de funcții care apare la câteva săptămâni după începutul noului an,

²⁴ C. Zamfir afirmă într-o lucrare aflată în curs de apariție: „Am trimis articolul la o revistă la care eu aveam o rubrică lunară: *Cronica*. Cu multe scuze mi-a spus că nu poate publica articolul. Argumentul: nu are curajul, deși mă felicită. O importantă revistă de cultură, *Contemporanul*, spre surprinderea mea, l-a publicat imediat. Redactor-șef adjunct era Ioan Drăgan. Impactul a fost neașteptat. Multe discuții în jurul articolului” (C. Zamfir, *Lucrare în curs de apariție la Editura Academiei Române*).

1968. Este ultimul an în care Drăgan mai deține funcția de redactor-șef adjunct. După momentul demiterii (martie 1968), numărul materialelor de și despre sociologie se reduce semnificativ. Ritmul fusese foarte bun în prima lună a anului (primele patru numere), apoi urmând o pauză până la numărul 11, când deja I. Drăgan mai este doar un simplu membru în colectivul redacțional. Iar apoi, pe tot parcursul anului, mai apar doar două materiale având legătură cu sociologia, dacă includem și articolul lui S. Brucan care, de fapt, cuprindea niște notații privind mai degrabă antropologia politică decât sociologia.

Tabelul nr. 5

Materiale referitoare la sociologie publicate în *Contemporanul* în 1968

Nr. de revistă	Autor	Titlul materialului	Gen publicistic	Conținutul materialului
1	H. Culea	Situația periodicelor de științe sociale în lume	Documentar bazat pe date UNESCO	Menționează câteva dificultăți generale în editarea/publicarea revistelor de științe sociale.
2	G. Retegan	Urbanizarea – problemă a științei	Punct de vedere	Precizează raporturile care trebuie să existe între demografie, sociologie urbană și urbanism, în cercetarea proceselor de urbanizare.
3	Aculin Cazacu	Lenin și sociologia	Comentariu. Se publică pe pagina 1	Subliniază „optica sociologică” manifestată prin preocuparea pentru conceptul de „formațiune social-economică”. Mesaj de permanentă înnoire a sociologiei.
	Alaxandr Ianov	Experimentul în regiunea Kostroma: despre migrația tineretului de la sate	Traducere din presa sovietică	Describe un „experiment” politico-social desfășurat într-un colhoz sovietic din Siberia, prin care se încearcă stabilizarea tineretului în mediul rural.
4	Ion Drăgan	Sociologia contemporană	Recenzie	Se prezintă volumul „Teorie și metodă în științe sociale”, care cuprinde o selecție din comunicările prezentate la al VI-lea Congres Mondial de Sociologie (Evian) ²⁵ .
11 ²⁶	Ilie Rădulescu	General și specific în dezvoltarea socială	Prezentare vizibil propagandistică	Se evidențiază succesele politicii de partid în edificarea noii societăți.

²⁵ Volum apărut la Editura Politică.²⁶ La apariția acestui număr de revistă, Ion Drăgan nu mai este menționat ca redactor-șef adjunct.

Nr. de revistă	Autor	Titlul materialului	Gen publicistic	Conținutul materialului
18	Ștefan Antoniu ²⁷	Sociologia muncii	Note	Consfătuire organizată la Brașov pe marginea a două cercetări sociologice coordonate de M. Cernea și respectiv Gh. Chepeș.
29	Silviu Brucan	Antropologia și originea politicului	Punct de vedere	Se trec în revistă mai multe contribuții din literatura internațională de antropologie culturală.

CONCLUZII

În încheiere, trebuie consemnată contribuția importantă pe care Ioan Drăgan a adus-o în perioada prezentată (1964–1968) la promovarea imaginii sociologiei ca disciplină de cercetare cu valențe practice și teoretice, precum și a învățământului superior sociologic, în rândurile publicului cititor. De menționat că dimensiunea internațională a fost de asemenea bine pusă în lumină – arătându-se cititorilor cum evoluase sociologia în Occident și chiar în țări socialiste.

Contribuțiile personale ale lui I. Drăgan sunt numeroase, chiar dacă inegale. Găsim printre ele materiale cu mesaj pozitiv, în sprijinul dezvoltării sociologiei și al cercetărilor originale la noi în țară, după cum nu lipsesc nici materialele propagandistice menite (probabil) să probeze atașamentul sociologilor față de principiile ideologice ale materialismului istoric, orientarea lor principală anticapitalistă. Apare evident efortul profesorului de a naviga printre cele două tabere (una a dogmaticilor și cealaltă a progresiștilor din epocă) și de a plăti, dacă era cazul, un tribut și un preț pentru a putea avansa totuși către ținta propusă, cea a instituirii unei sociologii românești, aliniată la imperativele științifice. Altfel spus, o sociologie profesionalizată, folosind arsenalul specific de metode și tehnici pentru investigarea unor procese sociale de actualitate și mai ales, recunoscută public.

Cum să explicăm totuși diminuarea evidentă a vizibilității sociologiei în paginile *Contemporanului* după plecarea profesorului Drăgan din redacție? Este adevărat că sociologia se afla abia în faza de demarare și nu putea oferi prea multe elemente de interes pentru a da conținut unui organ de presă culturală care vroia să își țină în priză publicul din ce în ce mai exigent. Să fie și aceasta o cauză a scăderii interesului după cei patru ani de campanie activă? Este posibil, după cum trebuie să se fi produs și reacții adverse la unele materiale mai curajoase care și-au făcut loc în paginile *Contemporanului*, sub protecția generoasă a redactorului-șef adjunct. Articolul semnat de Cătălin Zamfir este un bun exemplu în acest sens. Publicarea

²⁷ Secretar al Comitetului Județean Brașov al PCR.

lui a fost imediat contracarată de o reacție nu știm cât de spontană din partea unui coleg de breaslă, N. S. Dumitru, dar posibil să fi atras și alte reacții mai puțin publice, însă mai eficiente. Din păcate, profesorul Drăgan nu mai este printre noi ca să ne relateze mai multe în privința cauzelor încheierii abrupte a carierei sale jurnalistice²⁸ (chiar dacă o vreme a mai figurat în colegiul redacțional).

Pentru etapa respectivă, campania pro-sociologie la care contribuisese activ Ioan Drăgan își atinsese scopurile. Construcția instituțională a sociologiei fusese înfăptuită. Ce va urma în continuare și mai ales după începutul anilor '70, când deja autoritățile încep să realizeze riscurile derivate din dezvoltarea liberă a sociologiei, ține de o evoluție politică mai largă la care, probabil, nici revista *Contemporanul* nu s-ar fi putut opune. Despre această odisee ne-a relatat însuși profesorul Drăgan în mărturiile sale din urmă cu câțiva ani:

„Cred că pot distinge – spunea el – cel puțin două mari etape în evoluția sociologiei de la noi în perioada respectivă: cea dintre debut (1966) și 1976, când practic, sociologia, mai precis structura academică de bază a formării sociologilor, a fost desființată, ceea ce însemna lansarea unei acțiuni politice mai generale îndreptate spre discreditarea sociologiei și restrângerea câmpului său de activitate în spațiul «extra-academic»; și etapa anilor '70–'80, în care sociologia era supusă unor presiuni ce amenințau cu desființarea”²⁹.

Efortul profesorului Drăgan din acei ani de afirmare a sociologiei ni-l prezintă atât în calitatea sa de profesionist al sociologiei, cât și în cea de militant perseverent și inventiv.

BIBLIOGRAFIE

1. Berciu-Drăghicescu, A., Bozgan, O. (2004). O istorie a Universității din București, București: Editura Universității din București.
2. Bosomitu, Ș. (2017). Tudor Bugnariu și un proiect eșuat de reinstituționalizare a sociologiei în România comunistă, *Revista română de sociologie*, nr. 1–2, București, pp. 55–77.
3. Drăgan, I. (2021). „Din cronică a unei generații de pionierat (1966–1990). Însemnări”, în Mitulescu, S. (coord.) *Sociologi în comunism. Începuturile unei profesii fără statut*, București: Editura Tritonic.
4. Hangiu, I. (1975). *Reviste și curente în evoluția literaturii române*, București: Editura Didactică și Pedagogică.
5. Mespoulet, M. (2007). La “Renaissance” de la sociologie en URSS (1958–1972), *Revue d'Histoire de Sciences Humaines*, No. 16.
6. Petcu, M. (coord.) (2012). *Istoria jurnalismului din România în date. Enciclopedie cronologică*, Iași: Editura Polirom.
7. Ralea, M. (1963). Psihologismul sociologic în lumina dialecticii marxiste, *Contemporanul*, nr. 14.
8. Sîrghie, A. (2004). *Din istoria presei românești*. Sibiu: Editura TehnoMedia.

²⁸ De altfel, în spiritul epocii, schimbarea dintr-o funcție putea să fie mascată prin trecerea într-o altă funcție. Așa s-a întâmplat și cu Ioan Drăgan, care a primit odată cu plecarea de la *Contemporanul* o nouă însărcinare, cea de secretar al Comisiei UNESCO. Contribuțiile și strădaniile sale în această nouă calitate ar merita desigur, o evocare și analiză aparte.

²⁹ Drăgan, 2021, p. 286.

FRANCOPHONIE ET HISTOIRE RÉCENTE
DES SCIENCES SOCIALES EN ROUMANIE.
HOMMAGE AU PROFESSEUR DES UNIVERSITÉS I. DRĂGAN

ANGELICA HELENA MARINESCU*

ABSTRACT

FRANCOPHONY AND RECENT HISTORY OF SOCIAL SCIENCES IN ROMANIA.
A TRIBUTE TO UNIVERSITY PROFESSOR I. DRĂGAN

This contribution to the special issue of the Romanian Review of Sociology dedicated to the memory of University Professor I. Drăgan is, firstly, an exploration into the history of the concept of francophony, and its importance for the academic community and the recent history of social sciences in Romania. The approach then takes into consideration the remarkable contribution to Romanian-French academic relations of Professor Drăgan, especially in the field of sociology and communication sciences. His writings and institutional actions, including the establishment of the first Romanian French-speaking master degree, two research laboratories, a Romanian-French conference, led, in the post-decembrist period, to the creation of an inter-academic exchange network between Romania and France.

Keywords: Francophonie, sociology, communication studies, academic exchanges.

INTRODUCTION

La première partie de cette étude explore la signification de la francophonie, son histoire au niveau international et européen, pour mettre en évidence son importance pour le milieu académique roumain et les institutions contemporaines de coopération inter-universitaire. La deuxième partie de l'étude explore l'importance de la francophonie pour les recherches en sciences sociales, surtout dans le domaine de la sociologie, mais aussi dans les études sur la culture et les médias, et ensuite, du

* PhD., Scientific Researcher, Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail address: a.h.marinescu@insoc.ro.

domaine émergent des sciences de la communication. Cette partie prend appui sur un corpus de publications du Professeur Dragan, mettant en lumière son parcours de recherche scientifique et sa remarquable contribution aux relations académiques roumaines-françaises, surtout à travers ses actions institutionnelles: la mise en place du premier master francophone roumain, la fondation de deux laboratoires de recherche, l'organisation d'un important colloque roumain-français/franco-roumain, la publication des volumes en coopération franco-roumaine etc.

Intermezzo

Avant de commencer, je voudrais partager ce moment, de parfait équilibre entre le passé et le futur, suspendu dans le temps de ma mémoire, quand, dans le salon de l'appartement du Pr. Drăgan, rue Uruguay, en attendant que mon directeur de thèse doctorale finisse à lire mon rapport, je regarde les murs couverts de peintures. C'est un silence mélodieux, ensoleillé par le bien-être d'une coopération intellectuelle que je n'avais pas connu auparavant. Le moment est enluminé par la présence d'Elena Drăgan, épouse de mon professeur, qui aime parfois raconter l'histoire des œuvres d'art dans la collection de la famille, ou sa propre manière de les voir. Sur les murs, *Les Masques* de Țuculescu, à côté d'œuvres de Horia Bernea, Alexandru Ciucurencu, Vasile Grigore, Ion Pacea, Margareta Stahl, Eugène Ionesco et beaucoup d'autres, probablement ma première rencontre avec une collection particulière d'art moderne et contemporain roumain. Ma propre vie a sans doute été marquée, de la manière la plus profonde, par la rencontre avec Pr. Drăgan. Dans ce cadre, je voudrais mentionner mon propre parcours éducatif *francophone*, dans une première étape avec la Faculté de Langues et de Littératures Etrangères de l'Université de Bucarest, où j'ai étudié la langue et la littérature française. Le master en Sociologie des Médias, à la Faculté de Sociologie et d'Assistance Sociale de l'Université de Bucarest, coordonné par Pr. Drăgan, a été d'une certaine manière une découverte des possibilités professionnalisantes liées à la francophonie en Roumanie. La suite, un master en Lettres, Arts, Philosophie, à l'Université de Bourgogne, grâce à une bourse Erasmus, et un doctorat en cotutelle de thèse, sous la coordination des Professeurs des Universités Ioan Drăgan et Jean-Jacques Boutaud, soutenu par une bourse de l'Agence Universitaire de la Francophonie (2011–2012). Je voudrais aussi mentionner mon intégration au sein du Centre Régional Francophone de Recherches Avancées dans les Sciences Sociales CEREFREA-Villa Noël, dans la période 2012–2014, en tant que chercheuse, où j'ai coordonné le Centre de Réussite Universitaire de l'Université de Bucarest, projet soutenu par l'Agence Universitaire de la Francophonie, le Bureau pour l'Europe Centrale et Orientale (AUF-BECO).

FRANCOPHONIE ROUMAINE : HISTORIQUE ET STRUCTURES INSTITUTIONNELLES CONTEMPORAINES

La Roumanie est un pays de l'Europe Centrale et Orientale reconnu comme un pays à tradition francophone et francophile. Mais comment définit-on la francophonie, dans le contexte historique, moderne et contemporain ? Le terme

de *francophonie* apparut pour la première fois vers la fin du XIXe siècle, pour désigner les espaces géographiques où la langue française était parlée (voir Reclus, *Géographie de la France et de ses colonies*, 1873). Le mot et l'idée de francophonie portent un long et parfois lourd héritage, évoquant la colonisation, dont l'opposition même s'exprime durant une période « postcoloniale » (Martin, 2023). Le sens qu'on accepte aujourd'hui se retrouve dans le débat public des années 1960 (le numéro 311 de la revue *Esprit* consacré au « Français, langue vivante », Novembre 1962), qui va consolider « francophonie » comme substitut à des termes comme *francité*, *francitude*, *communauté francophone*, *communauté de langue française* et *commonwealth à la française* (Barrat, 1997). La terminologie sera ensuite développée par l'ajout de définitions institutionnelles et spirituelles issues du travail de plusieurs dirigeants politiques d'anciennes colonies françaises devenues indépendantes, qui avaient fait du français leur langue officielle, continuant à soutenir la diffusion des valeurs de la *francité* (Martin, 2023). Déjà des années 1960, la France soutient des projets associatifs, comme l'Association des universités partiellement ou entièrement de langue française (A.U.P.E.L.F., fondée en 1961 à Montréal), l'Institut international de droit des pays d'expression française (1964), le Haut Comité de défense et d'expansion de la langue française (créé en 1965 par Georges Pompidou), le Conseil international de la langue française (1967), l'Association de la jeunesse francophone (1967), l'Association internationale des parlementaires de langue française (1967), l'Agence de coopération culturelle et technique (A.C.C.T., 1970, composée de 21 pays africains). Aujourd'hui, plusieurs organisations soutiennent le développement de l'usage de la langue française dans le monde : l'Académie royale de langue et de littérature françaises en Belgique, l'Agence pour l'enseignement du français à l'étranger (A.E.F.E., créée en 1990) et le Centre international d'études pédagogiques (C.I.E.P., fondé en 1945 et aujourd'hui appelé France Éducation Internationale) ; des associations – les Alliances françaises, le Conseil international de la langue française (fondé en 1968), la Mission laïque (fondée en 1902), ainsi que les associations de journalistes, d'enseignants, de parlementaires et d'avocats, et un réseau de libraires et d'éditeurs francophones. Dans la définition courante de l'Organisation Internationale de la Francophonie, la francophonie signifie le partage d'une langue commune, le français, mais elle est aussi un dispositif institutionnel, fixé par la Charte de la Francophonie, adoptée en 1997, voué à promouvoir le français et à mettre en œuvre une coopération politique, éducative, économique et culturelle au sein des 93 États et gouvernements membres. L'O.I.F., organisation intergouvernementale créée lors du Sommet des Chefs d'État de 2005 à Antananarivo, basée sur des idées remontant aux années 1960, comptait, en 2021, 54 États membres de plein droit, 7 États membres associés et 27 pays ayant le statut d'observateur. Quatre grandes missions ont été assignées à l'O.I.F. par les Sommets de la Francophonie : promouvoir la langue française ainsi que la diversité culturelle et linguistique ; promouvoir la paix, la démocratie et les droits de l'homme ; soutenir

l'éducation, la formation, l'enseignement supérieur et la recherche ; développer la coopération en faveur du développement durable (oif.org, 2025). Au fil des ans, l'OIF est devenue une organisation diplomatique multilatérale et un forum consultatif d'échange d'idées sur les grandes questions de politique internationale. Dans ce cadre, la Francophonie a pour missions de : promouvoir la langue française et la diversité culturelle et linguistique ; promouvoir la paix, la démocratie et les droits de l'Homme ; appuyer l'éducation, la formation, l'enseignement supérieur et la recherche, développer la coopération économique au service du développement durable (francophonie.org, 2025). La francophonie désigne maintenant un groupement linguistique ou un groupement géographique de pays comprenant une région où le français est parlé, ainsi que des pays dont le français est la langue officielle (Tholozan, 2018). Il peut également désigner un concept ou un ensemble d'idées et de valeurs théoriquement liés à l'usage de la langue française. Outre ces définitions linguistiques, géographiques et spirituelles, il en existe une, plus controversée, qui identifie les écrivains non français écrivant en français comme « francophones » (voir aussi Wolton, 2008).

Dans l'histoire de la Roumanie moderne, la francophonie représente une dimension « civilisatrice », grâce à sa participation aux transformations de la société roumaine à partir du XVIIIe siècle et a son rôle dans la constitution et dans la défense de l'identité roumaine (Lovinescu, 1924–1925/1910). Il y a aussi une dimension diplomatique et économique, qui se traduit dans la politique étrangère (Rosoux, 1997, pp. 101–118). Mais surtout la dimension culturelle et l'attachement à la langue française, une mention concernant la présence des noms tels que Mircea Eliade, Emile Cioran, Eugène Ionesco, George Enescu, Constantin Brâncuși. La période du régime communiste en Roumanie signifie la disparition du rôle traditionnel de la francophonie en Roumanie, soit dans la vie quotidienne que dans l'éducation, mais ce n'est « qu'une des multiples ruptures dans la vie intellectuelle du pays » (Gălățanu, 1994, p. 333). Une Commission Nationale de la République Socialiste Roumaine pour l'UNESCO va être mise en place en 1971 (*Hotărârea nr. 728/1971 privind componența Biroului Comisiei Naționale a Republicii Socialiste România pentru UNESCO*, Text publicat în Buletinul Oficial nr. 76 din 22 iunie 1971, În vigoare de la 22 iunie 1971, source : <http://lege5.ro>). Après 1990, sera le temps de réinstaurer pleinement les coopérations diplomatiques, économiques, culturelles et académiques, à mentionner que les structures internationales de la Francophonie ont été parmi les premiers organismes internationaux auxquels la Roumanie ait adhéré (gov.ro). En ce sens, en 1991, la Roumanie est invitée au Sommet de Chaillot avec le statut d'observateur, le pays devenant membre de l'Entente francophone depuis 1992/1993 (Rosoux 1997, *op. cit.*). Fondée sur la pluralité et la solidarité des cultures, des langues et des modes de vie, l'Entente francophone se décrit comme un facteur de liberté et de diversité dans le monde (Baggioni et al, 1992, p. 21). L'année 1994 marque l'installation à Bucarest de la Direction régionale Europe Centrale et Orientale de l'Agence Universitaire de la Francophonie, Bureau Centrale et

Orientale (il existe un réseau de 149 membres dans 24 pays, d'après www.auf.org). Ensuite, en 2014 va s'installer à Bucarest un Bureau Régional de l'O.I.F. pour l'Europe Centrale et de l'Est, qui « représente une reconnaissance implicite du rôle de notre pays dans la valorisation de l'utilisation et de l'influence de la langue française dans le contexte de la diversité linguistique et culturelle, dans la contribution au renforcement de la gouvernance démocratique, des droits de l'homme, de l'état de droit, du rôle de la société civile dans le développement durable et inclusif qui favorise le bien-être de la population » (Ardeleanu, 2015, pp. 203–210). La même année a été conclu un Protocole de coopération entre le MECS (Ministère de l'Éducation) et l'Institut français. La Roumanie a été désignée « État-phare » de la francophonie en Europe Centrale et Orientale en 2007 par l'Organisation Internationale de la Francophonie (la notion d'Etat-phare est un instrument de travail de l'O.I.F. qui se propose de valoriser les exemples positifs dans les régions francophone, mae.ro/fr). En 2012, l'Université de Bucarest a fondé un Centre Régional Francophone d'Études Avancées en Sciences Sociales CEREFREA-Villa Noël, siège du Service de Coopération et d'Action culturelle de l'Ambassade de France en Roumanie, avec le soutien de l'Institut Français à Bucarest. Le CEREFREA-Villa Noël est dédié à la formation et à la recherche de haut niveau en sciences humaines et sociales, offrant aux chercheurs de la région Europe centrale et orientale « des conditions de travail scientifique appropriées et un contexte institutionnel de nature à encourager les débats critiques interdisciplinaires » (villanoel.unibuc.ro), et collabore de manière excellente avec les institutions francophones présentes à Bucarest – l'Agence universitaire de la Francophonie, l'Organisation internationale de la Francophonie, l'Institut Français, la Délégation Wallonie-Bruxelles, le GADIF (villanoel.unibuc.ro). Le rapport Jacques Attali, publié en 2014, inscrit la Roumanie parmi les pays *francophilophones*, comme une reconnaissance des personnalités francophones formées dans l'esprit de la langue et de la culture française : la diaspora francophone, les Roumains formés dans le système français – lycée français, échanges universitaires, diplôme français, élites francophones (Jacques Attali, « La Francophonie et la francophilie, moteurs de croissance durable », *Rapport à François Hollande, Président de la République Française*, Paris, 2014, <https://www.diplomatie.gouv.fr>).

FRANCOPHONIE ET SCIENCES SOCIALES EN ROUMANIE. UN REGARD À TRAVERS LE PARCOURS SCIENTIFIQUE DU PR. I. DRĂGAN

La recherche roumaine en sciences sociales s'est longtemps placée en relation avec celle française, ce qui a permis l'ouverture des lignes de coopération entre la Roumanie, la France et d'autres pays francophones. En ce qui concerne le domaine de la sociologie, c'est déjà la fin du XIXe siècle et la première partie du XIXe siècle que marquent l'institutionnalisation de cette nouvelle discipline

autonome. Dans la période 1896–1897 la sociologie sera introduite dans la *curricula* de l'Université de Bucarest et de Yassy, et l'apparition de la première École de sociologie, fondée par Dimitrie Gusti et ses collaborateurs – Henri H. Stahl, M. Vulcănescu, A. Golopenția, Tr. Herseni, et de l'*Institut Social Roumain* :

« L'image de la sociologie classique roumaine montre une discipline caractérisée par l'ouverture et le synchronisme avec les grandes traditions européennes, surtout française et allemande, une science aux certes traits cosmopolites » (Larionescu 2003, pp. 61–90).

Après 1948, une rupture sera provoquée par l'instauration du régime communiste, la tradition critique de la sociologie étant remplacée par le marxisme (Stahl, 2001, pp. 243–273). C'est à partir de 1959 que la Roumanie, dans son « offensive internationale d'affirmation politique » emploie la sociologie ; en ce sens, des institutions nationales représentatives ont été fondée : en 1959, *Le Comité National de Sociologie* (Zamfir, Filipescu, 2015, p. 75), en 1965, avec la participation du Pr. Henri H. Stahl, une équipe de volontaires ouvre *Le Laboratoire de Sociologie*, Ministère de l'Enseignement et en 1966 *Le Centre de Sociologie de l'Académie Roumaine* (*ibid.*, p. 89). I. Drăgan se retrouve parmi les jeunes intellectuels intéressés à la sociologie, mais provenant d'autres formations éducatives, dans son cas, la philosophie (*ibid.*, p. 110). Ainsi, une première réinstauration de la sociologie sera visible dans la période 1965–1966 :

« L'influence de la vieille École monographique se fera sentir, avec des intensités variables, tout au long de la période communiste, à travers la reprise, d'abord dissimulée, puis, après les années 1965, ouverte, de la recherche directe sur les communautés locales, régionales, selon la méthodologie de l'École monographique, drapée cependant de vêtements marxistes » (*id.*).

En 1966 aura lieu une commémoration de Dimitrie Gusti à l'Académie de R.S.R. ; nous voyons signalée la fondation, dès 1964, de la *Revue Roumaine des Sciences Sociales. Série de Sociologie, Académie de la République Socialiste de Roumanie* (Prodan, 2006, pp. 57–67). I. Drăgan se retrouve mentionné parmi les chercheurs qui participent au renouvellement du champs de recherche de la sociologie dans cette période, quand :

« le schéma marxiste-léniniste traditionnel sera élargi, précisé, amendé en incluant dans les projets de recherche certaines dimensions statutaires des communautés étudiées, ainsi que certaines hypothèses moins 'orthodoxes', parmi lesquelles l'opinion publique, la communication » (Larionescu, 2003, *op. cit.*).

En 1966, I. Drăgan reçoit le prix de l'Académie Roumaine pour le domaine « Sociologie ». Dans un article de 1968, Drăgan remarquait le « relancement », même « l'explosion » de la recherche sociologique, et cette idée sera reprise dans un article de 1975, où il remarque la renaissance de la sociologie roumaine dans les dernières dix ans, à partir de la mise en place d'un Département de Sociologie (*Secția de Sociologie, Catedra și Laboratorul de Sociologie*) au sein de la Faculté de Philosophie, l'Université de Bucarest, à partir de 1966 ; l'auteur fait une analyse du statut et le rôle du sociologue en société et au rapport avec d'autres sciences sociales, et montre aussi son intérêt dans la formation de réseaux de recherche :

« La renaissance de sociologie roumaine a déterminé un mouvement scientifique très vif, qui ne se limite pas aux sociologues de profession, ayant des fortes résonances dans beaucoup d'autres domaines de la science et de la culture (Drăgan, 1975, pp. 239–249).

En 1968, nous retrouvons un article de Pr. Drăgan intitulé « Unité et diversité en sociologie », dans le premier volume dédié à la *Sociologia militans* (1968, 1969), où il donne un aperçu des possibilités et des limites de ce type de recherche pendant la période, mentionnant le Centre de recherches sociologiques de l'Académie, le Département de sociologie de l'Université de Bucarest, des recherches comparatives sous les auspices de l'UNESCO, mais aussi son intérêt aux rapports entre la sociologie et la philosophie, l'article comprenant une riche bibliographie, surtout des auteurs français, tels que Alain Touraine, Jean Viet, Roger Duval, G. Gurvitch, R. Aron, et d'autres :

« En même temps avec la multiplication des enquêtes sociales, des recherches de terrain, on débat les problèmes actuels de la sociologie générale et de la sociologie appliquée. Dans toute cette activité, nos sociologues ont en vue la considération critique de l'expérience mondiale accumulée par la sociologie – la confrontation théorique avec les écoles et les courants occidentaux prenant de plus en plus le caractère d'un dialogue scientifique – la reconsidération de nos riches traditions d'investigation de la réalité sociale, surtout celles de l'école monographique de Bucarest » (dans Stahl, Herseni, Drăgan, Matei, 1968, p. 69).

Un autre moyen de renouveler le champ de recherche de la sociologie a été l'intérêt porté aux recherches anglo-américaines et françaises :

« [...] sous l'influence des traditions sociologiques nationales et des théories sociologiques occidentales, notamment américaines et françaises, les sociologues roumains ont assumé le rôle ambigu de réformateurs du marxisme, introduisant [...] des innovations dans les thèmes abordés, mais dont les conclusions revêtaient, la plupart du temps, un caractère apologétique. D'autres moyens d'adaptation au régime répressif ont été la sophistication méthodologique, le recours à l'histoire, à la littérature et à la critique d'art » (Larionescu, 2003, *op. cit.*).

En 1971, avec Pr. Aluaș, I. Drăgan publie un volume impressionnant, des plus importants pour la recherche roumaine et francophone, *Sociologie française contemporaine*, argumentant en faveur de la continuité francophone au niveau scientifique :

« Nous croyons comme justifié rappeler en tant que dernière raison de notre option, le cas que les deux spiritualités, roumaine et française, se sont fréquemment rencontrées au cours de l'histoire sur une ligne progressiste et rationaliste, dans ce cadre se développant les traditionnelles et étroites liaisons entre la sociologie roumaine et celle française. Beaucoup de sociologues roumains ont fait leurs études en France, beaucoup ont publié en français, beaucoup ont maintenu et maintiennent des liens de collaborations avec leurs collègues français. A leur tour, les sociologues français ont apprécié et apprécient l'activité des sociologues roumains, publiant des études dans les revues roumaines. Des considérations particulières a bénéficié l'activité de l'école sociologique monographique de Bucarest, dont le coordonnateur, Dimitrie Gusti, a été membre correspondant de l'Institut de France » (Aluaș, Drăgan, 1971, p. IX).

A partir de 1971, I. Drăgan devient membre du Bureau de la Commission Nationale de la République Socialiste Roumaine pour UNESCO, en tant que Secrétaire Général, Pr. Drăgan étant au moment Maître des conférences et Directeur de la Chaire de sociologie, Faculté de Philosophie, Université de Bucarest. I. Drăgan, à l'instar de M. Constantinescu et quelques autres sociologues, conçoivent la sociologie comme science autonome :

« Seulement le fait d'avoir traité le cours de sociologie en tant que *science sociale* nous a permis de le distinguer du cours de matérialisme scientifique, partie essentielle de la philosophie marxiste-léniniste » (Constantinescu, 1972, p. V).

M. Constantinescu note l'existence de dix cours de sociologie à l'Université de Bucarest, en 1972, six ans après le début des cours de sociologie au sein de la Faculté de Philosophie : sociologie générale, méthodes et techniques de sociologie, sociologie industrielle, sociologie urbain-rurale, sociologie du commerce, sociologie de la famille, sociologie de l'enseignement, statistique sociale, psychologie sociale (*ibid.*, p. VI). Constantinescu remarque aussi les recherches de terrain de 1976, auxquelles ont participé pas moins de 500 étudiants, et la réunification des deux chaires de sociologie : générale et d'histoire des doctrines sociologiques (*ibid.*, p. VII).

En 1974, I. Drăgan publie une recherche sur *Le processus d'urbanisation en Roumanie* (Constantinescu, Stahl, Drăgan, 1974), suivi en 1975 par un article compréhensif sur la « Sociologie – une science et une profession » (dans *Viitorul Social*, pp. 239–249). En 1975, I. Drăgan dédie son attention de recherche à *L'Intérêt cognitif et l'orientation professionnelle*, traitant le concept psychologique « intérêt » en perspective pédagogique, explorant la littérature philoso-

phique, éthique, sociologique. La sociologie, en tant que discipline scientifique, sera marginalisée en Roumanie en 1977 (Zamfir, Filipescu, 2015, p. 96), la profession de sociologue étant exclue du système public. I. Drăgan continue à publier des articles dans la revue *Viitorul Social*, mais déjà des années 1974, les articles sont quand même témoins d'un grade de liberté d'expression beaucoup diminuée (1974, III(4), 708–719 ; 1979, VIII(4), 693–703 ; 1982, XI(1), 22–37 ; 1983, LXXVI(5), 397–405 ; 1985, LXXVII(4), 305–313). En 1979, I. Drăgan publie un article intitulé « U.N.E.S.C.O. et les problèmes de l'éducation pour la participation et le développement » (*Viitorul Social*, VIII(2), 1979, pp. 368–374). En 1980, il écrit sur « La Contribution de Dimitrie Gusti à la création des institutions modernes d'enseignement, recherche et action sociale » (*Viitorul Social*, IX(2), 1980, pp. 267–273). Dans le cadre de sa participation à la Commission Nationale de la République Socialiste Roumanie pour UNESCO, I. Drăgan publie une recherche sur *Le livre et la lecture en Roumanie* (Drăgan, Popescu-Bredicini, 1982). En 1986, avec I. Ungureanu, I. Drăgan écrit un article sur les « Réalisations et les perspectives de la sociologie roumaine » (*Viitorul Social*, 1986, pp. 421–428). En 1986, I. Drăgan, Professeur des Universités, publie *L'Interdisciplinarité dans les sciences humaines. Idées contemporaines* (Ed. Politică), suivi en 1987 des recherches sur les comportements culturels et l'intérêt de connaître : *Curiosité et l'intérêt de connaître* (Editura Științifică și Enciclopedică, collection *Science pour tous, Știința pentru toți*), et „*Comportements culturels et professionnels. Des « jugureni » et « potecari » au « travailleur intellectuel »*” :

« Dans la perspective de la société future où le travail physique gagnera toujours plus de valences intellectuelles et où l'éducation sera permanente, l'étude des intérêts cognitifs gagne en importance, car, cette force de motivation absente, l'intellectualisation de travail physique et l'éducation permanente ne seraient pas possibles » (Drăgan, 1987, p. 133).

C'est à noter que Pr. Drăgan se retrouve parmi les sociologues qui ont eu une contribution décisive dans la renaissance de la sociologie après 1989, qui se remarque par un changement de paradigme, le pluralisme théorique et la reconstruction thématique de la discipline (Larionescu, 2002, 2003). Dans la période 1990–1997, I. Drăgan est le Directeur de l'Institut de Sociologie de l'Académie Roumaine, et en 1999 reçoit le prix « Dimitrie Gusti » de la part de cette institution. L'intérêt de Pr. Drăgan s'oriente vers les Sciences de la Communication et de l'Information et la Sociologie des Médias, contribuant à la mise en place de cette direction de recherche en Roumanie, dans une coopération féconde avec des chercheurs de haut niveau de la France et de l'espace francophone. En ce sens, Pr. Drăgan met les bases du laboratoire « Médias, communication et culture » au sein de l'Institut de Sociologie de l'Académie Romaine. Disciplines nouvelles, les SIC,

qui ne comptent plus de 50 ans de vie, ont plutôt une histoire récente marquée par les personnalités scientifiques et les institutions qui ont participé à imposer la nouvelle direction de recherche (Boure, 2006, pp. 277–295) :

« les sciences de la communication [...] offrent l'exemple d'une institutionnalisation indépendante de l'émergence d'une matrice disciplinaire, fût-ce au sens le plus faible de la notion développée par Thomas Kuhn ». (Fabiani, 2006, pp. 11–34).

Les publications de I. Drăgan sont parmi les premiers essais en Roumanie en faveur de l'institutionnalisation des Sciences de la Communication et de l'Information. En 1994, I. Drăgan publie un ouvrage sociologique, sur *Les Classes sociales moyennes*, témoignage de la continuation de son intérêt pour la recherche sociologique et de l'intersection qu'il va établir entre la sociologie et les sciences de la communication. Dans l'historique des publications du Pr. Drăgan, nous pouvons remarquer le passage, en tant que chercheur, de la sociologie vers les sciences cognitives et les pratiques culturelles, avec un intérêt constant pour les SIC à partir de 1993, quand il publie des volumes sur *La Communication de masse et l'espace public dans la période de transition* (Drăgan, Beciu, Cosmescu, Marinescu, Perpelea, Rusu, 1993).

A partir de 1994, Pr. Drăgan met les bases d'un échange scientifique en réseau sous la forme d'un colloque franco-roumain, dont les partenaires de longue durée du Colloque furent : l'Ambassade de France en Roumanie, l'Agence Universitaire de la Francophonie – Bureau Europe Centrale et Orientale, l'Institut Français de Bucarest; les universités roumaines: l'Université de Bucarest – la Faculté de Sociologie et d'Assistance Sociale, la Faculté de Journalisme et Sciences de la communication, la Faculté des Lettres; l'Académie Roumaine, l'Ecole Nationale d'Études Politiques et Administratives; ainsi que des universités françaises : l'Université de Nice, Sophia Antipolis, les Universités Lyon 1, Lyon 2, Lyon, l'Université Sorbonne Nouvelle-Paris 3 (CIM, Communication, information, médias), l'Université de Bourgogne (CIMEOS), le Centre de Recherche en Communication (Recom, Université Catholique de Louvain). À la suite de ces colloques, à partir de 1994, Pr. Drăgan participe à la publication des volumes intégrant les actes des colloques : les *Actes du Colloque bilatéral roumain-français sur : Médias et espaces publics. Approches, acteurs, pratiques* (1994) ; dans *Actes du deuxième colloque roumain-français, Société et médiatisation* (1995), sont inclus presque vingt-sept articles des chercheurs de la France et de la Roumanie, dans les trois volets : « Les enjeux de la médiatisation de l'espace public », « Télévision, symbolique politique et nouveaux imaginaires », « Discours médiatique et discours des acteurs politiques ». Son intérêt pour les transformations

de l'espace public en Roumanie et de la communication dans le champ de la politique se retrouvent dans deux volumes – *La Construction symbolique du champ électoral* (1998), dans la préface duquel N. Pélissier, collaborateur et ami de Pr. Drăgan et de la Roumanie, écrit :

« C'est bon signe que le citoyen roumain-récepteur-électeur-consommateur sort, finalement, de l'anonymat et de la spirale de la victimisation : sa « culture civique » se cristallise, le faisant plus attentif aux mécanismes de manipulation de type propagandiste. Cet électeur est devenu critique non seulement envers l'ancien pouvoir, mais aussi envers l'actuelle majorité et le système politique en général. Un phénomène de distanciation et d'autonomisation s'est vraiment produit. Il reste que les gens politiques, plus modestes en ce qui concerne les discours programmatiques aux effets de style adéquats, prennent note sur ça.

Un mérite essentiel de cet ouvrage c'est qu'il s'est proposé d'expliquer « la transition de velours » par des considérations scientifiques et non-idéologiques : à l'antipode des discours euphorisants ou catastrophiques sur les mutations actuelles dans la société roumaine, l'équipe du Laboratoire « Mass-media et Communication Politique » de l'Institut de Sociologie (Académie Roumaine) a préféré aux exaltations lyriques, la rigueur théorique et méthodologique » (Drăgan, Beciu, Dragomirescu, Marinescu, Perpelea, Rusu, Ștefănescu, 1998, p. 11).

Dans l'avant-propos au volume coordonné par lui, *La communication du politique. Regards croisés Est-Ouest*, publié chez L'Harmattan en 1999, réunissant les exposés du colloque roumano-français « Les enjeux de la communication politique » de 1998, Pr. Drăgan écrit qu'ils :

« construisent l'image, mise à jour, d'un domaine scientifique aux contours mouvants, animé par des controverses, ravivé par des apports pluridisciplinaires et qui occupe une place à part dans les paysages si dynamique des sciences de la communication » (Drăgan, 1998, p. 11).

Dans la préface du volume, Jean Mouchon, Professeur, Université Paris X, Nanterre, UFR Littérature, Langage, Philosophie, remarque :

« La tradition de proximité entre la Roumanie et la France justifie sans surprise le regroupement de contributions roumaines et françaises. En revanche, la grande homogénéité des références théoriques et méthodologiques des textes est peut-être moins immédiatement attendue. Dans les pays démocratiques, la recherche s'inscrit dans un mouvement continu et l'histoire laisse le temps à la maturation des idées. En Roumanie, la situation a durablement été différente. La chape communiste a freiné la libre expression et a généré un retard important dans les échanges qui devait être rattrapé. Il l'a été très rapidement. Développant désormais leur recherche avec des

partenaires internationaux, les chercheurs roumains ont défini des programmes d'études dont on voit les traces dans cet ouvrage » (Mouchon, 1998, p. 15).

En 2003, Pr. Drăgan inaugure le premier Master Francophone en Sciences de la Communication en Roumanie, intitulé « Médias, Communication et Sociétés », en coopération avec des universités de la France et l'Université de Genève. Le Centre pour les Études Média et les Nouvelles Technologies de l'Information et de la Communication (C.S.M.N.T.C.) de l'Université de Bucarest, fondé toujours à son initiative, a été une plateforme importante pour la coopération inter-académique et le développement du domaine des sciences de la communication en Roumanie (à partir de 2000). Dans ce cadre, I. Drăgan conduit de nombreuses recherches et enquêtes, desquels je mentionne celles sur « Les Effets de la campagne électorale sur les attitudes politiques et les comportement électoral » (1996), « Le discours médiatique des attentats terroristes (2002), « Mass-médias, valeurs et style de vie des adolescents » (2002), « Le cinématographe et son public » (2002), « La structure et le modelé culturel des milieux audiovisuels en Roumanie » (2002), « La télévision et la société » (2002), « L'identité de la profession de journaliste et la liberté de la presse en Roumanie » (2004) etc.

Restant fidèle à son intérêt pour les sciences de la communication, Pr. Drăgan publie, en 1996, *Paradigmes de la communication de masse*, suivi en 2002 par des volumes sur les *Paradigmes sociologiques de la communication de masse*, *La communication dans les organisations militaires*, *Paradigmes sociologiques de la communication*, résultat d'une participation financière de la part de la Banque Mondiale pour le programme « Paradigmes sociologiques, technologiques et sémiotiques de la communication » (2000–2002), comprenant des chapitres sur la communication politique, la transformation de l'espace public, la communication télévisuelle et les nouveaux territoires de la communication, le management éducatif et l'action sociale. I. Drăgan publie deux volumes compréhensifs sur la *Communication. Paradigmes et théories*, en 2008, qui se constituent en important matériel pédagogique pour les cours en communication. En 2009, avec une partie de son équipe de recherche (Beciu, Drăgan, Popescu-Jourdy, Riondet, 2009), il publie *Cultures et communication. Regards croisés sur les pratiques* (București, comunicare.ro). En 2013, le volume *Traces, mémoire et communication* (coord. Drăgan, Ștefănescu, Pélissier, Têtu, Idjeraoui-Ravez, avec une préface d'Yves Jeanneret).

Mon implication dans l'organisation de la 20e édition du Colloque Franco-Roumain en Sciences de la Communication, en 2014, de la part de CEREFREA-Villa Noël, a été le moment de comprendre la grandeur du réseau francophone académique constitué par Pr. Drăgan. Avec Pr. des Universités Pierre Morelli, de l'Université de Lorraine, nous avons retracé l'histoire des colloques franco-roumains, dans un article publié dans les *Cahiers de la Société Française des Sciences de l'Information et de la Communication*, en soulignant :

« C'est au Professeur Ioan Drăgan que revient la paternité de cette longue série de colloques franco-roumains en sciences de la communication, dont le premier fut organisé en 1994 au sein du Centre d'études Médias et Nouvelles Technologies de Communication de Bucarest, en collaboration avec des universités et des laboratoires roumains, français et francophones » (Marinescu, Morelli, 2014).

EN GUISE DE CONCLUSION

La vie du Pr. des Universités I. Drăgan, à travers ses publications, ses initiatives académiques et la mise en place d'un important réseau de coopération scientifique entre la Roumanie et la France, fait témoignage d'une période complexe de l'histoire récentes roumaine et européenne, et aussi des relations scientifiques qui se sont tissées entre la Roumanie et la France après 1989. Pr. Drăgan est resté actif, participant à la vie pédagogique du master qu'il a fondé à la Faculté de Sociologie et d'Assistance Sociale de l'Université de Bucarest jusqu'à sa retraite, s'impliquant dans le Colloque roumain-français jusqu'aux dernières années et participant à la coordination de diverses publications. Je me souviens que, de mon retour de l'Inde, en 2020, suivant le passage dans l'autre monde de son épouse, Pr. Drăgan m'a communiqué, de sa manière calme et polie, qu'il ne s'occupe plus de la recherche, et que c'est sa décision définitive. Quand même, il a continué à nous partager, dans des conversations téléphoniques, ses connaissances et parfois ses mémoires.

RÉFÉRENCES

1. Aluaș, I., & Drăgan, I. (1971). *Sociologia franceză contemporană: Teorie, metodologie, tehnici, ramuri*. București: Editura Politică.
2. Ardeleanu, S.-M. (2015). La Roumanie – « État phare de la francophonie ». *ANADISS. Revue du Centre de Recherche Analyse du Discours*, (19), p. 203–210.
3. Baggioni, D., et al. (1992). *Multilinguisme et développement dans l'espace francophone*. Paris: Didier Érudition.
4. Barrat, J. (1997). *Géopolitique de la francophonie*. Paris: Presses Universitaires de France.
5. Beciu, C., Drăgan, I., Popescu-Jourdy, D., & Riondet, O. (2009). *Culture et communication: Regards croisés sur les pratiques*. București: comunicare.ro.
6. Boure, R. (2006). L'histoire des sciences de l'information et de la communication. *Questions de communication*, 10, p. 277–295.
7. Constantinescu, M. (1972). *Introducere în sociologie: Note de curs (partea I și a II-a)*. București: Centrul de Multiplicare al Universității din București.
8. Constantinescu, M., Stahl, H. H., & Drăgan, I. (1974). *Le processus d'urbanisation en Roumanie [Urban growth processes in Romania]*. București: Meridiane.
9. Drăgan, I. (1975). *Interesul cognitiv și orientarea profesională*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
10. Drăgan, I. (1975). Sociologia – o știință și o profesie. *Viitorul Social*, 4(2), p. 239–249.

11. Drăgan, I. (1976). Întărirea spiritului militant și a caracterului aplicativ în cercetarea socială. *Viitorul Social*, 5(3), p. 407–415.
12. Drăgan, I. (1977). Un sistem nou de control social și integrare socială specifice societății socialiste. *Viitorul Social*, 6(3), p. 432–447.
13. Drăgan, I., Constantinescu, I., & Ghiță, M. (1973). Cercetarea sociologică și eficiența activității de informare și educare socialistă a maselor. *Viitorul Social*, 2(2), p. 367–381.
14. Drăgan, I. (1980). Contribuția lui Dimitrie Gusti la crearea unor instituții moderne de învățământ, cercetare și acțiune socială. *Viitorul Social*, 9(2), p. 267–273.
15. Drăgan, I. (1980). *Opinia publică, comunicarea de masă și propaganda în societatea contemporană* [Public opinion, mass communication and propaganda in contemporary society]. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
16. Drăgan, I., & Popescu-Bredicini, A. (1982). *Le livre et la lecture en Roumanie*. UNESCO.
17. Drăgan, I. (1986). *Interdisciplinaritatea și științele umane. Idei contemporane*. București: Editura Politică.
18. Drăgan, I., & Ungureanu, I. (1986). Realizări și perspective ale sociologiei românești. *Viitorul Social*, 79(5), p. 421–428.
19. Drăgan, I. (1987). *Curiozitate și interes de cunoaștere*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
20. Drăgan, I., & Radu, N. (1987). *Comportamente culturale și profesionale: De la „jugureni” și „potecari” la „muncitorul intelectual”*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
21. Drăgan, I., Beciu, C., Cosmescu, M., Marinescu, V., Perpelea, N., & Rusu, D. (1993). *Comunicarea de masă și spațiul public în perioada de tranziție*. București: Institutul de Sociologie.
22. Drăgan, I. (1994). *Clasele sociale de mijloc*. București: Editura Universității.
23. Drăgan, I. (1994). *Médias et espaces publics*. București: Institutul de Sociologie.
24. Drăgan, I. (1995). *Société et médiatisation*. București: Institutul de Sociologie.
25. Drăgan, I. (1996). *Paradigme ale comunicării de masă* [Paradigms of mass communication]. București: Editura Șansa.
26. Drăgan, I. (1996). Contribuția profesorului Dimitrie Gusti la fondarea unor instituții de învățământ, cercetare și acțiune socială. În M. Larionescu (Ed.), *Școala sociologică de la București: Tradiție și actualitate* (pp. XX–XX). București: Editura Metropolis.
27. Drăgan, I., Beciu, C., Dragomirescu, I., Marinescu, V., Perpelea, N., & Ștefănescu, S. (1998). *Construcția simbolică a câmpului electoral* [The symbolic construction of the electoral field]. Iași: Institutul European.
28. Drăgan, I. (Ed.). (1999). *La communication du politique: Regards croisés Est–Ouest*. Paris: L’Harmattan.
29. Drăgan, I. (2001). *Sociologie, comunicare, societate*. Pitești: Editura Universității din Pitești.
30. Drăgan, I. (2002). *Paradigme sociologice ale culturii*. București: Editura Tritonic.
31. Drăgan, I. (2002). *Paradigme sociologice ale comunicării*. București: Editura Tritonic.
32. Drăgan, I. (2002). *Comunicarea în organizații militare*. București: Editura Tritonic.
33. Fabiani, J.-L. (2006). À quoi sert la notion de discipline ? În J. Boutier, J.-Cl. Passeron, & J. Revel (Eds.), *Qu’est-ce qu’une discipline ?* (pp. 11–34). Paris: École des Hautes Études en Sciences Sociales.
34. Fleury, B., & Walter, J. (2007). L’histoire des sciences de l’information et de la communication. *Questions de communication*, 12, p. 133–148.
35. Gălățanu, O. (1994). Usage du français et identité roumaine. În *Une francophonie différentielle*. Paris: L’Harmattan.
36. Larionescu, M. (2003). Observații asupra sociologiei românești din perioada de tranziție. *Romanian Journal of Political Sciences*, 1, p. 61–90.
37. Lovinescu, E. (1924–1925/2010). *Istoria civilizației române moderne*. București: Ancora; Iași: Tipo Moldova.

38. Marinescu, A.-H., & Morelli, P. (2014). Intersections. Construction des savoirs en information-communication dans l'espace francophone (20e colloque franco-roumain). *Les Cahiers de la SFSIC*, 11 (Varia).
39. Martin, L. (2023). *Francophonie: A historical word, a contemporary idea*. Retrieved from <https://www.transatlantic-cultures.org>.
40. Prodan, V. (2006). Activitatea științifică a profesorului Henri H. Stahl: Repere documentare. *Sociologie Românească*, 4(3), p. 57–67.
41. Rosoux, V.-B. (1997). La Bulgarie, la Roumanie et la francophonie. *Politique et Sociétés*, 16(1), p. 101–118.
42. Stahl, H.H., Herseni, T., Drăgan, I., Matei, I., & Popovici, G. (1968). *Sociologia militans I: Obiectul sociologiei*. București: Editura Științifică.
43. Stahl, H.H., Herseni, T., Drăgan, I., Matei, I., & Popovici, G. (1969). *Sociologia militans II: Metode și tehnici sociologice*. București: Editura Științifică.
44. Stahl, P.H. (2001). Școala sociologică de la București. *Revista Română de Sociologie*, 12(3–4), p. 243–273.
45. Tholozan, O. (2018). *Cultures et francophonie*. Aix-en-Provence: Presses universitaires d'Aix-Marseille.
46. Wolton, D. (2008). Aux carrefours de l'histoire. În A.-M. Laulan (Ed.), *Francophonie et mondialisation* (pp. 23–28). Paris: CNRS.
47. Zamfir, C., & Filipescu, I. (2015). *Sociologia românească: 1900–2010. O istorie socială*. Cluj-Napoca: Editura Eikon.

IN MEMORIAM PROFESSEUR DES UNIVERSITÉS IOAN DRĂGAN

PAUL RASSE*

ABSTRACT

IN MEMORIAM PROFESSOR PhD IOAN DRĂGAN

This article pays tribute to Professor Ioan Drăgan, a true human patrimony, a scientific and academic authority who contributed to the development of the social sciences and Franco-Romanian academic relations. During the academic exchanges organized by Professor Drăgan, we had the opportunity to discover the Romanian territory and its material and spiritual heritage. In memory of Professor Ioan Drăgan, I summarize the presentation on the issues of traditional cultures and the protection of fragile heritage.

Keywords: memory, heritage, France, Romania.

Dans le souvenir que j'ai du professeur Ioan Drăgan, il est un bloc intangible, physiquement massif, calme et charismatique, patrimonial, incarnant l'autorité scientifique et universitaire. Je me souviens de ma première rencontre avec lui en 2001, à l'occasion d'un colloque franco-roumain organisé par lui et Nicolas Pélissier à l'Université de Bucarest, sur le thème : *Nouvelles technologies, Médias et territoires*.

A cette époque, la Roumanie était en pleine transition, abandonnée, décrépie, essayant tant bien que mal de tourner la page de la période Ceaușescu. À la fin du colloque, Drăgan avait organisé une visite d'une journée pour nous amener à découvrir des éléments du territoire remarquables, traditionnels et populaires.

Ce matin-là, il nous attendait devant deux mini bus brinquebalant de l'université, qu'il avait tant bien que mal réussi à mobiliser ; comme nous étions beaucoup moins nombreux que prévu, il m'avait fait état de sa déception, il avait

* Emeritus Professor, Ph.D., researcher at the SIC.Lab Méditerranée laboratory at Université Côte d'Azur, e-mail address: Paul.RASSE@univ-cotedazur.fr.

dit en aparté : « Vous les français je ne sais jamais quoi faire pour vous faire plaisir ». Il était bien dommage que nous ayons été aussi peu nombreux, parce que j'ai gardé un excellent souvenir de cette journée. Elle avait commencé par la visite d'une école universitaire privée, toute jeune, toute neuve et clinquante, symbolisant la modernité. Ensuite nous sommes repartis dans la campagne jusqu'à un hameau constitué d'habitations traditionnelles de la région, accrochées au sommet d'une colline. Notre hôte, un vieil homme, tout à la fois anthropologue et conservateur du lieu, nous avait reçu avec du café et de la țuică sur la terrasse de sa maison couverte d'une tonnelle de vignes comme on n'en trouve partout dans les campagnes roumaines. Elle dominait un paysage rural, avec de la forêt, une diversité de prairies et de champs cultivés, séparés par des haies boisées, des meules de foin et des vaches, un ensemble paisible, séculaire, ayant échappé à la folie de l'agriculture industrielle de Ceaușescu.

Plus tard, plus loin, ensuite, nous avons été manger une soupe et du pain, bu de l'eau et du vin servis dans des pots en métal d'aluminium, dans un modeste monastère où nous avons été accueillis par des sœurs vêtues de leur habit gris et blancs. Il nous présenta l'une d'entre elles, toute jeune, effacée derrière son voile monastique, en nous disant qu'elle était une de ses étudiantes à l'Université de Bucarest. De cette journée, j'ai retenu son attention à la modernisation de la Roumanie et en même temps son affection pour le petit patrimoine traditionnel. Un thème sur lequel je suis revenu 10 ans plus tard, en 2011, à l'occasion du 18e Colloque bilatéral franco-roumain, « Traces, mémoire et communication » de Bucarest. J'étais alors intervenu sur le thème « cultures traditionnelles et problématique de la protection du petit patrimoine fragile ». En mémoire du professeur Ioan Drăgan, je voudrais résumer la communication que j'avais faite à cette occasion.

TRACES ET PATRIMOINE, ESSAI DE PROBLÉMATISATION

Le concept de *patrimoine* puise ses origines dans le droit romain, du latin *patrimonium*, l'héritage du père ; il désigne les biens essentiellement matériels, mobiliers et immobiliers, transmis par succession et hérités par les enfants en application de règles précises, coercitives et généralement fortes. En effet, il concerne le legs dont les héritiers pourront jouir, mais avant cela, ce que les légataires eux-mêmes considèrent comme essentiel parce qu'il conditionne leur propre identité au sein d'une lignée et qu'il les prolonge au-delà de la mort tout en préparant le cadre d'existence des nouvelles générations. Un bien patrimonial, précise Isac Chiva, est celui dans lequel les hommes se reconnaissent à titre individuel et collectif ; ils le considèrent à la fois comme significatif de leur passé et précieux pour leur avenir.¹

¹ Chiva, Isac, *Une politique pour le patrimoine culturel rural*, Rapport présenté au Ministre de la Culture et de la Francophonie, avril 1994, p. 2.

A partir de là, il me semble heuristique de distinguer deux dynamiques complémentaires, particulièrement importantes :

La première concerne celle des choix : Il y a dans les processus de patrimonialisation un moment où une communauté ou au moins une partie de cette communauté (élus, groupes de pression et d'expression citoyenne, experts...) s'accordent sur les traces qu'il est important de patrimonialiser pour qu'elles soient transmises à la postérité. Dans un monde où la masse des productions va en croissant et leur obsolescence en s'accroissant, que faut-il conserver ? La question ne se pose pas quand il s'agit de traces très anciennes et/ou précieuses, issues des collections royales, des palais princiers, de temples et autres édifices prestigieux ayant échappé aux outrages du temps et aux avanies de l'histoire, et il n'y en a pas tant, et c'est bien assez pour leur conférer une valeur exceptionnelle. Le problème change au fur et à mesure que l'on approche de la période actuelle, que les traces deviennent plus abondantes. Quels éléments voulons-nous patrimonialiser, pour qu'ils soient légués aux générations futures en témoignage de la période industrielle ou post-industrielle contemporaine ? Et cela vaut aussi pour la muséification de l'art contemporain, parce qu'il y a profusion de prétendants, d'artistes et d'œuvres, et bien peu de place pour les nouveaux venus dans les musées où circulent un peu toujours les mêmes². Dès lors, la question essentielle est celle des choix, qui décide et comment, par quel concours de circonstances et par quelle succession de procédures ?

La seconde est celle du sens. Car les acteurs de la constitution d'un patrimoine doivent, dès le début déjà, expliciter leur projet, justifier leur choix, argumenter sur l'intérêt des traces qu'ils veulent patrimonialiser et donc sur le sens qu'il convient de leur accorder. Cela est évident quand il s'agit des trésors de l'humanité, de Jocondes qui font l'unanimité, mais devient beaucoup plus difficile quand il est question de domaines nouveaux, dont l'intérêt n'a pas encore été admis dans la conscience collective ou dont l'interprétation est passionnelle ou polémique, ainsi que le soulève Marie Hocquet à propos de la constitution du paysage mémoriel de Berlin-Est lié au communisme.³ La signification de ce patrimoine pourra encore varier selon les époques, ou encore en fonction des luttes et des stratégies de personnes ou de groupes qui voudront se l'approprier, y ajouter des significations différentes.

Au cœur de ces dynamiques sociales, les acteurs plus puissants du moment dominant, dans la mesure où ils sont en position de force :

– d'une part, pour accorder les moyens de la protection (classement, muséification, restauration, valorisation) aux éléments patrimoniaux qui leurs

² Rasse, Paul, Le musée protagoniste de l'art contemporain, in Les musées aux prismes de la communication, *Hermès* N° 61, Ed. CNRS, 2011, p. 78 ; voir aussi : Rasse Paul, *Le musée réinventé, culture, patrimoine, médiation*, Ed. CNRS, 2016.

³ Marie Hocquet, Les Berlinoises de l'Est face à la constitution du paysage mémoriel du communisme à Berlin. Le cas du Musée de la Stasi de *Lichtenberg*.

paraissent les plus évidents, notamment pour donner la priorité aux traces laissées par les élites précédentes auxquelles ils s'identifient généralement.

– d'autre part, pour imposer leur point de vue quant à l'interprétation du patrimoine, au dépend du sens que pourraient lui attribuer des groupes moins puissants, comme par exemple celui des dernières communautés autochtones évoquées dans la contribution de Pierric Lehmann, ou encore, plus fréquemment, celui des classes laborieuses urbaines et rurales⁴.

Et cela explique, en partie, que les traces des cultures populaires soient rarement patrimonialisées, ou selon des procédures minimisant le point de vue des derniers autochtones qui en sont les porteurs.

Au final, il ne reste des cultures populaires que des traces parfois nombreuses, mais généralement peu évidentes, pauvres, rugueuses, détériorées ; elles entérinent l'idée de l'insignifiance ou de l'inexistence des cultures populaires. À l'inverse, les traces laissées par les élites portent sur des réalisations plus abouties, sophistiquées et de facture exceptionnelle ; mêmes dans leur formes immatérielles (la danse, la musique, le théâtre, la gastronomie...), elles ont été abondamment décrites, écrites, traduites. Si bien qu'il est beaucoup plus facile de les conserver et de convaincre les collectivités d'y consacrer quelques moyens, d'autant que les héritiers sont généralement en position de pouvoir.

La patrimonialisation des traces laissées par les cultures populaires, caractéristique de la diversité de terroirs, d'industries ou de métiers disparus pose des problèmes spécifiques, complexes, d'ampleur, parce qu'elle concerne, nous l'avons déjà dit, de vastes ensembles, confus, difficiles à circonscrire, faits d'éléments épars, pauvres, fragiles et qui n'ont véritablement d'intérêt que lorsqu'ils sont traités globalement. De fait, jusque-là et pour l'essentiel, les politiques patrimoniales se sont efforcées de classer les éléments architecturaux considérés comme les plus exceptionnels pour les protéger. Restaurer un château, une église ou un palais abandonnés est une chose, protéger un village, un paysage, un centre-ville habité, en pleine activité, en est une autre. Et que dire du patrimoine immatériel, d'un carnaval, d'une fête sensée exprimer la cohésion, la créativité, la confiance en elle d'une communauté, si cette communauté disparaît. Il en est de même pour les savoir-faire ruraux, artisanaux, culinaires... Pris isolément, aucun de ces éléments ne vaut à lui seul l'effort que l'on accorde déjà parcimonieusement aux joyaux de l'architecture, de la musique ou de la peinture. Mis ensemble, ils représentent la perspective d'un petit patrimoine fragile mais unique, indispensable à la mémoire collective, mais aussi à la défense de la diversité des cultures et au développement local.

Outre la difficulté de rassembler et de conserver les traces des cultures populaires, l'interprétation du patrimoine qu'elle constitue, leur signification profonde,

⁴ Voir par exemple l'article de Pierric Lehmann, *L'objet, vecteur de traditions : le cas des Masques « Faux Visages »*.

l'accès à la compréhension des modes de vie des populations qui l'ont produit, est négligé, parfois même falsifié. Néanmoins face à l'accélération des processus de mondialisation, qui ont conduit au brassage des cultures et à leur nivèlement, on observe paradoxalement un engouement des collectivités pour le patrimoine local identitaire, pauvre, fragile, diffus, confus, à restaurer. « Tous les éléments matériels et immatériels censés incarner les cultures locales sont convoqués à l'appui de la nouvelle politique »⁵.

En Roumanie par exemple, Vintilă Mihăilescu relève le goût récent des Roumains pour le rustique, dans une période de crise et de doute, de repli obligé des citadins vers les campagnes, mais aussi de redécouverte de celles-ci, de ré-ancrage identitaire dans le passé et le local, la famille, le bricolage créatif... permettent aux villageois roumains de conserver, d'actualiser et de valoriser quelques aspects de leur culture et de leurs paysages, ce que Mihăilescu appelle « le chemin d'une authenticité retrouvée et réjouissante »⁶.

Consensuels, ces processus mobilisent l'ensemble des forces vives d'un territoire : élus, chefs d'entreprises, animateurs d'associations, artistes, érudits, chercheurs, experts en communication, pour dégager, préserver, faire vivre ce qui caractérise leur ville, leur profession, leur région, et la rend unique.

La production et la conservation de ce patrimoine ne peut fonctionner sans qu'émerge un assentiment général quant à son intérêt et la nécessité de le protéger. Car les élus sont encore très attachés à une conception élitiste, prestigieuse du patrimoine (ne conserver que les éléments exceptionnels) et n'acceptent de financer la protection du petit patrimoine que si le projet suscite un engouement populaire. De plus, ce patrimoine souvent fragile et diffus (centre-ville, paysages), parfois immatériel (fête), ne peut être conservé qu'avec au moins l'assentiment et souvent la participation active des habitants. Ce qui exige généralement d'engager un débat associant l'ensemble des partenaires concernés. Faut-il, par exemple, mettre l'accent sur le passé, le local, le désuet, dans des zones qui ont déjà un déficit de modernité, sont en perte de vitesse, dont les industries ou les activités artisanales ne sont jamais assez compétitives, alors que l'on manque toujours de moyens et d'argent pour le présent et l'avenir de ces régions ? Ne risque-t-on pas de muséifier l'espace et d'ajouter à la désertification en vitrifiant les paysages ? Ne va-t-on pas encourager le côté réactionnaire et passéiste des populations ? Et puis, quels objets ou espaces faut-il conserver, les plus pauvres ou les plus beaux ? Quel intérêt de s'ingénier à maintenir des métiers et des savoir-faire de toute façon condamnés... ?⁷

⁵ Bartement Daniel, Bernier-Boissard Catherine, La région, entre pratique institutionnelle et production idéologique, *Sciences de la société*, n° 34, 1995, p. 145.

⁶ Mihăilescu Vintilă, Comment le rustique vint au village, modernité domestique et domestication de la modernité dans les campagnes roumaines, *Terrain*, N° 57, 2011, p.111.

⁷ Ghinéa Laura, Rasse Paul, Persistances et mutation des dernières sociétés rurales : Le cas du pays Maramures, *Terrain, Carnets du patrimoine ethnologique*, Éd. Documentation Française/Ministère de la culture, N°57, 2011, pp. 114–127.

Au départ au moins, le point de vue défendu par les porteurs de projets de protection et de valorisation du patrimoine populaire est loin d'être gagné. Pour convaincre de la justesse de leurs propositions, ils multiplient les points de contact avec la population locale et mettent en scène leur capacité à la mobiliser sur ces questions au travers d'expositions, de fêtes, de manifestations, de conférences, de plaquettes, de stages et de chantiers de jeunes... C'est à cette condition qu'ils ont quelques chances d'obtenir les moyens nécessaires à leur projet.

BIBLIOGRAPHIE

1. Bartement, D., Bernier-Boissard, C., La région, entre pratique institutionnelle et production idéologique, dans la revue *Sciences de la société* n° 34, 1995, p. 145
2. Hocquet, M., « Les Berlinoises de l'Est face à la constitution du paysage mémoriel communiste à Berlin. Le cas du Musée de la Stasi à Lichtenberg », publication des actes du 18ème colloque franco-roumain *Traces, mémoires et communication*, 31 juin–1er juillet 2011, Université de Bucarest.
3. Ghinéa, L., Rasse, P., Persistances et mutation des dernières sociétés rurales : Le cas du pays Maramures, *Terrain, Carnets du patrimoine ethnologique*, Éd. Documentation Française/Ministère de la culture, N° 57, 2011, pp. 114–127.
4. Chiva, I., *Une politique pour le patrimoine culturel rural*, Rapport présenté au Ministre de la Culture et de la Francophonie, avril 1994.
5. Lehmann, P., L'objet, vecteur de traditions : le cas des Masques « Faux Visages », 2011, en ligne : http://www.cbfr.eu/?page_id=493.
6. Mihăilescu, V., Comment le rustique vint au village, modernité domestique et domestication de la modernité dans les campagnes roumaines, *Terrain* N° 57, 2011, p. 111.
7. Rasse, P., Le musée protagoniste de l'art contemporain, in *Les musées aux prismes de la communication*, *Hermès* N° 61, Ed. CNRS, 2011, p. 78
8. Rasse Paul, *Le musée réinventé, culture, patrimoine, médiation*, Ed. CNRS, 2016.

PROFESORUL IOAN DRĂGAN ȘI ÎNCEPUTURILE CERCETĂRIILOR DESPRE VIOLENȚA TELEVIZUALĂ ÎN ROMÂNIA

MARIA LIVIA ȘTEFĂNESCU*

ABSTRACT

PROFESSOR IOAN DRĂGAN AND THE BEGINNINGS OF RESEARCH ON TELEVISION VIOLENCE IN ROMANIA

This article presents the research on television violence, conducted in 2004 and 2008 under the coordination of Professor Drăgan, and in collaboration with his team of doctoral students/researchers of the Center for Media Studies and New Communication Technologies of the University of Bucharest, Faculty of Sociology and Social Work. The most interesting results and conclusions of the two studies are presented, accompanied by explanatory tables.

Keywords: television violence, George Gerbner, CNA, CSMNTC.

INTRODUCERE

Domnul Profesor Ioan Drăgan a avut o activitate didactică și publicistică remarcabilă, care se întinde pe mai mult de cinci decenii. Ne vom referi la activitatea sa de cercetare în cele ce urmează și în special la studiile coordonate de dânsul în domeniul violenței televizuale.

Domnul Profesor Ioan Drăgan a înființat în anul 2000 Centrul de Studii Media și Noi Tehnologii de Comunicare (CSMNTC), un centru de cercetare în care au fost integrați tineri cercetători, doctoranzi în sociologie ai Profesorului Drăgan de la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială a Universității din București. În cadrul acestui centru s-au realizat numeroase cercetări în domeniul comunicării media, între care și studiile despre violența televizuală coordonate de domnia-sa. La toate aceste studii am participat în calitate de doctorand-cercetător (2003–2011), afiliată CSMNTC.

* Ph.D., Scientific Researcher III, Research Institute for Quality of Life, Romanian Academy, e-mail address: livia.stefanescu@gmail.com.

Prima cercetare despre evaluarea violenței televizuale a fost realizată la cererea Consiliului Național al Audiovizualului (CNA) în anul 2004. Aceasta s-a desfășurat în două etape: una pentru grila de vară a programelor televizuale și alta pentru cea de toamnă. Motivul a fost faptul că între cele două sezoane se aștepta o diferență semnificativă privind nivelul de violență în programele televizuale. În prezent, numai cercetarea despre grila de vară este disponibilă pe website-ul CNA.

Trebuie să menționăm faptul că studiile despre violența televizuală au fost o premieră în România, de unde și dificultatea de a le iniția și a le coordona. După etapa inițială de evaluare a violenței din programele televizuale, au fost realizate și cercetări privind cultura media a copiilor. Aceste aspecte sunt prezentate pe larg de către Anca Velicu, în cadrul acestui număr tematic dedicat Profesorului Ioan Drăgan.

În prezent, pe lângă competențele din domeniul audiovizual, CNA are și atribuții de reglementare în domeniul online, site-ul CNA (www.cna.ro) putându-se face sesizări pentru eliminarea conținutului ilegal de pe orice platformă digitală care permite publicarea sau distribuirea de materiale audiovizuale.

Anul acesta, CNA a câștigat un grant european de 20 milioane de euro pentru a deveni autoritatea publică din România care va reglementa mediul online, prin urmare instituția va avea și capacitățile tehnice pentru a elimina conținutul ilegal de pe website-uri.

UN SCURT ISTORIC AL STUDIILOR DESPRE VIOLENȚA TELEVIZUALĂ

Primele studii despre violența televizuală au fost realizate de sociologul american George Gerbner începând cu anii '60, iar din anii '70 aceste cercetări au fost extinse în țările vest-europene. Motivul inițierii acestor studii a fost creșterea violenței în societatea americană odată cu generalizarea consumului de televiziune. Dacă în anii '50 sau '60 existau doar câteva posturi de televiziune în Statele Unite ale Americii, lucrurile s-au schimbat începând din anii '70, când se observă deja o extindere a televiziunilor și o predilecție pentru difuzarea și consumul de emisiuni violente. Gerbner (1998) afirma că dacă în trecut Biserica și Statul reprezentau depozitarul și transmițătorul de valori ale populației, în prezent, locul acestora a fost luat de mass-media. La momentul publicării lucrării lui Gerbner se întrevedea deja posibilul efect al internetului asupra integrării de noi valori și comportamente. Autorul susține și faptul că teoria cultivării, al cărei promotor a fost sociologul american, nu trebuie înțeleasă în sensul unor efecte simple. Este vorba despre un proces care are loc de la naștere, deoarece indivizii se nasc în lumea televiziunii și acumulează anumite modalități de a reacționa la situații.

Ioan Drăgan a utilizat modelul dezvoltat de George Gerbner pentru a iniția cercetările despre violența televizuală din România. De asemenea, o parte din grilele de analiză sunt preluate din cercetările sociologului american.

CERCETĂRILE DESPRE VIOLENȚA TELEVIZUALĂ DIN ROMÂNIA COORDONATE DE IOAN DRĂGAN

Vom prezenta în mod sintetic principalele rezultate a două cercetări realizate de Ioan Drăgan asupra violenței televizuale: cercetarea inițială din 2004 și studiul ulterior din anul 2008, care reiterează lucrarea din 2004, ameliorând metodologia analizei de discurs și a analizei semio-discursive.

Acest comentariu științific va fi structurat pe trei componente principale: analiza rezultatelor cercetării din 2004, ale cercetării din 2008 și o comparație a celor două studii.

CERCETAREA DESPRE VIOLENȚA TELEVIZUALĂ DIN ANUL 2004 COORDONATĂ DE IOAN DRĂGAN: PRIMUL STUDIU DESPRE VIOLENȚA TELEVIZUALĂ DIN ROMÂNIA¹

Datele de analiză pentru acest subcapitol sunt preluate de pe website-ul Consiliului Național al Audiovizualului (<https://www.cna.ro/Evaluarea-reprezentarii-violentei.html>) din raportul final „Evaluarea reprezentării violenței televizuale – august 2004”, coordonat de Ioan Drăgan.

În baza contractului cu Consiliul Național al Audiovizualului, în perioada 26 iulie – 8 august 2004, au fost monitorizate și evaluate conținuturile violente din emisiuni difuzate pe 10 canale de televiziune: Acasă, Atomic, Antena 1, B1 TV, MTV, Național, Prima TV, PRO TV, TVR1 și TVR2. Intervalul orar de monitorizare a fost 19–24, plus știrile de la 17 (PRO TV și Antena1) și 18 (Prima TV). Timpul de monitorizare și evaluare a cuprins:

- Intervalul *Access Prime Time* 17–19 (3 canale, știrile de la 17 pentru PRO TV și Antena 1 și „Focus” de la 18, pentru canalul Prima TV);
- Intervalul *Prime Time* 19–23 (10 canale);
- Intervalul *Post Prime Time* 23–24 (10 canale).

Pentru realizarea tipologiilor actelor de violență am folosit cele șase categorii „clasice” de violență mediatică: violența psihologică, violența verbală, violența fizică, violența socială, violența economică și violența sexuală.

Tipurile de violență au următoarele sensuri:

- «Vioența psihologică constă în acțiuni ce aduc atingere integrității psihice a individului (intimidare, batjocură, umilire, amenințări etc.);
- Vioența verbală se manifestă prin certuri, injurii, ridicarea tonului, utilizarea limbajului licențios, obscen și pornografic;
- Vioența fizică este cea care provoacă victimei o serie de vătămări corporale;

¹ <https://www.cna.ro/Evaluarea-reprezentarii-violentei.html>.

– Violența socială reprezintă o formă de violență psihologică, care constă în controlarea comportamentelor victimei, izolarea acesteia de mediul său social „natural” (familie și prieteni), având drept consecință diminuarea și dereglarea mediilor sociale, precum și restrângerea accesului la informație;

– Violența economică este o altă formă de violență, care presupune oprirea accesului victimei la bani sau la alte mijloace economice sau privarea acesteia de mijloace economice;

– Violența sexuală reprezintă forțarea (sau tentativa de obligare a) victimei la activitate sexuală nedorită (violuri, pedofilie, prostituarea minorilor, proxenetism)»².

CERCETAREA DESPRE VIOLENȚA TELEVIZUALĂ DIN ANUL 2008 COORDONATĂ DE IOAN DRĂGAN: O REITERARE A PRIMELOR STUDII DESPRE VIOLENȚA TELEVIZUALĂ³

În baza contractului încheiat cu Consiliul Național al Audiovizualului, în săptămâna 13–19 octombrie 2008 au fost monitorizate și evaluate conținuturile violente din emisiuni difuzate pe 13 canale de televiziune: TVR1, PRO TV, Acasă, Antena 1, Antena 3, B1 TV, Kanal D, Prima TV, OTV, Realitatea, precum și trei canale de desene animate: Cartoon Network, Jetix, Minimax. În ceea ce privește canalele studiate, față de cercetarea similară realizată în 2004, în cea din anul 2008 s-a renunțat la canalele Atomic, MTV și Național. De asemenea, restricțiile bugetare au restrâns studiul la o săptămână de program. Intervalele orare de monitorizare au acoperit cele trei mari intervale clasice: *Access Prime Time* (17–19), *Prime Time* (19–23), *Post Prime Time* (23–24), la care s-au adăugat două intervale specifice canalelor de desene animate. Timpul de monitorizare și evaluare a cuprins:

– Intervalul *Acces Prime Time* 17–19 (3 canale, Știrile de la 17 pentru PRO TV, știrile de la 16 h pentru Antena 1 și emisiunea „Focus” de la 18, pentru Prima TV)

– Intervalul *Prime Time* 19–23 (10 canale);

– Intervalul *Post Prime Time* 23–24 (9 canale) ;

– Intervalele 13–15 h, respectiv 19–21, pentru cele trei canale de desene animate (*Cartoon Network*, *Jetix* și *Minimax*).

S-a urmărit identificarea scenelor de violență (număr și durată) din emisiunile programelor TV prezentate în săptămâna menționată, a contextelor de scenarizare și a tipurilor și formelor de reprezentare a violenței. Evaluarea a avut ca suport grile separate pentru violența reală și cea ficțională, la care s-au adăugat grile pentru contextualizarea în care se prezintă scene de violență. În total, au fost utilizate 28 de grile de înregistrare a datelor.

² https://www.cna.ro/IMG/pdf/metodologie_rez_2004.pdf.

³ <https://www.cna.ro/article1638,1638.html>.

**COMPARAȚIE ÎNTRE PRIMELE STUDII DESPRE VIOLENȚA
TELEVIZUALĂ ÎNȚINUTE DE IOAN DRĂGAN:
EXISTĂ VREO DIFERENȚĂ ÎN CEEA CE PRIVEȘTE VIOLENȚA
TELEVIZUALĂ PE UN INTERVAL DE 4 ANI
(DIN ANUL 2004 ÎN ANUL 2008)?**

Concluziile studiului coordonat de Ioan Drăgan au fost că violența televizuală s-a menținut la cote ridicate între cercetarea din 2004 și cercetarea din 2008. Totuși, prezentând cele două cercetări, observăm că este dificil de realizat o comparație a violenței la nivelul fiecărui canal în parte, cu atât mai mult cu cât unele canale televizuale sunt incluse în cercetarea din 2004, iar în 2008 acestea nu mai apar, fiind înlocuite de noi canale de televiziune.

Vom menționa în cele ce urmează un demers de cercetare care ar putea clarifica această problemă menționată mai sus. Ne interesează să vedem dacă violența televizuală a crescut, a scăzut sau a rămas constantă între anii 2004 și 2008. În acest context, vom folosi frecvențele (în procente) și duratele (în procente) actelor de violență pentru fiecare canal studiat în cele două cercetări. Este vorba despre următoarele șase canale comune: PRO TV, Prima TV, Antena 1, Acasă, B1 TV și TVR1. Datele sunt disponibile pe website-ul <https://www.cna.ro/Evaluarea-reprezentarii-violentei.html> (pentru studiul din anul 2004) și pe <https://www.cna.ro/article1638,1638.html> (pentru studiul din anul 2008). Facem această precizare pentru a nu menționa website-ul la fiecare tabel.

Tabelul nr. 1

Violența reală și ficțională – frecvențe și durate (în procente) – cercetarea din anul 2004

Canal TV	Violența reală – durate – 2004 (%)	Violența reală – frecvențe – 2004 (%)	Violența ficțională – frecvențe – 2004 (%)	Violența ficțională – durate – 2004 (%)
PRO TV	21,55	14,97	8,06	8,11
Antena 1	18,52	13,81	4,8	7,03
Prima	13,41	10,31	4,58	6,33
B1 TV	13,08	13,18	2,87	2
Național	12,85	22,59	14,7	12,6
TVR1	12,54	10,86	6,9	7,2
MTV	4,35	9,1	8,89	8,98
TVR2	3,09	2,87	4,04	4,53
ACASĂ	0,63	2,29	12v87	12,25
Atomic	0	0	32,3	30,97

Sursa: https://www.cna.ro/IMG/pdf/metodologie_rez_2004.pdf.

Tabelul nr. 2

Proporția violenței reale și a violenței ficționale ca durată și frecvență în cercetarea din anul 2004

Anul 2004	Durata	Frecvența
Violența reală	44%	34%
Violența ficțională	56%	66%

Sursa: https://www.cna.ro/IMG/pdf/metodologie_rez_2004.pdf.

Folosind informațiile din primele două tabele, realizăm un indicator compozit al violenței televizuale pentru anul 2004 (Tabelul nr. 3), pentru a-l putea compara cu valorile din anul 2008. Realizăm o medie ponderată cu ponderile din Tabelul nr. 2, atât pentru durată, cât și pentru frecvență⁴.

Tabelul nr. 3

Violența totală ca durată (în secunde) și frecvență (%) în cercetarea din anul 2008

Canal TV	Violența TV – frecvențe – 2008 (%)	Violența TV – durate – 2008 (secunde)
Kanal D	0,7	461
B1 TV	2,6	1 436
Realitatea	8,4	11 229
Antena 3	9,1	8 751
TVR1	9,5	8 508
OTV	10,5	7 777
Antena 1	12	10 993
Acasă	14,3	11 129
Prima	16,4	15 135
PRO TV	16,4	21 367

Sursa: https://www.cna.ro/IMG/pdf/3.comparatii_canale220109.pdf.

Tabelul nr. 4

Tipuri de violență pe canalele comune celor două cercetări din anul 2004

Canal TV	Violența reală – durate (%)	Violența reală – frecvențe (%)	Violența ficțională – frecvențe (%)	Violența ficțională – durate (%)
PRO TV	21,55	14,97	8,06	8,11
Antena 1	18,52	13,81	4,8	7,03
Prima	13,41	10,31	4,58	6,33

⁴ Prelucrarea datelor a fost realizată cu ajutorul programului Excel.

Canal TV	Violența reală – durate (%)	Violența reală – frecvențe (%)	Violența ficțională – frecvențe (%)	Violența ficțională – durate (%)
B1 TV	13,08	13,18	2,87	2
TVR1	12,54	10,86	6,9	7,2
Acasă	0,63	2,29	12,87	12,25

Tabelul nr. 5

Violența în anii 2004 și 2008, frecvențe și durate (%)

Canal TV	Violența TV – frecvențe – 2004 (%)	Violența TV – durate – 2004 (%)	Violența TV – frecvențe – 2008 (%)	Violența TV – durate – 2008 (%)
PRO TV	10,41	14,02	16,4	22,08
Antena 1	7,86	12,09	12	11,36
Prima	6,53	9,45	16,4	15,64
B1 TV	6,38	6,88	2,6	1,48
TVR1	8,25	9,55	9,5	8,79
Acasă	9,27	7,14	14,3	11,50

Tabelul nr. 6

Corelații între cei doi ani studiați (2004 și 2008)

Tip de corelație	Valoarea corelației
Corelație durată violenței în anii 2004 și 2008	0,75941
Corelație frecvența violenței în anii 2004 și 2008	0,529693

Tabelul nr. 7

Rangul pe care îl are un canal TV în cadrul tuturor canalelor comune

Canal TV	Rangul violenței – durată – 2004	Rangul violenței – frecvență – 2004	Rangul violenței – durată – 2008	Rangul violenței – frecvență – 2008
PRO TV	1	1	1	1
Antena1	2	4	4	4
Prima	4	5	2	1
B1 TV	6	6	6	6
TVR1	3	3	5	5
Acasă	5	2	3	3

Rezultatele acestor analize sunt urmatoarele :

- Violența televizuală a crescut între anii 2004 și 2008 (ne referim la cele 6 canale de televiziune comune celor două cercetări);
- Concluzia de mai sus este valabilă atât pentru durata, cât și pentru frecvența violenței;
- Canalele televizuale își mențin locul în clasamentul violenței (ca procente) între anii 2004 și 2008 (vezi *Tabelul nr. 7*), ceea ce înseamnă că formatul emisiunilor televizuale rămâne neschimbat în ceea ce privește prezentarea actelor de violență;
- Corelația puternică între datele din 2004 și cele din 2008 este explicabilă pe de o parte de faptul că este un test de tipul *avant-après*, dar este susținută și de faptul că datele sunt în creștere față de anul precedent de analiză.

CONCLUZII

Domnul Profesor Ioan Drăgan este inițiatorul studiilor despre violența televizuală în România. Utilizând grile de analiza și indicatori ai violenței utilizați pe scară largă atât în Europa, cât mai ales în Statele Unite, Ioan Drăgan a realizat o cercetare remarcabilă pentru sociologia românească și în special pentru domeniul comunicării de masă, în care a fost un expert.

Ar fi interesant de realizat o cercetare care să coreleze violența televizuală între cei doi ani de studii și violența din societate în perioada analizată. Cât de mare este influența violenței televizuale în aceste situații? Aceasta este momentan o întrebare deschisă.

BIBLIOGRAFIE

1. *Evaluarea reprezentării violenței în programele televizuale*, coordonatori: prof. dr. Ioan Drăgan, conf. univ. dr. Poliana Ștefănescu; doctoranzi- cercetători: Alexandra Povară, Livia Ștefănescu, Ileana Todoran, Dan Dragomirescu, Oana Bălescu, Anca Velicu. Proiect realizat în baza Contractului 11 248 cu Consiliul Național al Audiovizualului, raport disponibil pe website-ul: <https://www.cna.ro/Evaluarea-reprezentarii-violentei.html> (ultima accesare în data de 26.06.2025).
2. *Măsurarea gradului de violență prezent în programele audiovizualului românesc – raport*. Autori: Coordonatori: prof. dr. Ioan Drăgan, director al CSMNTC, prof. dr. Poliana Ștefănescu, Doctoranzi-cercetători: Alexandra Povară, Anca Velicu, Elena Stoian, raport disponibil pe website-ul CNA: <https://www.cna.ro/article1638,1638.html> (ultima accesare 27.06.2025).
3. Gerbner, G. (1998). *Cultivation Analysis: An Overview, Mass Communication and Society*. I(3/4), p. 175–194, online la adresa: www.cultivationanalysisrtvf173.pbworks.com.

ÎNCEPUTURILE STUDIILOR DESPRE COPII ȘI MEDIA
ÎN ROMÂNIA.
IN MEMORIAM IOAN DRĂGAN

ANCA VELICU*

ABSTRACT

THE BEGINNINGS OF STUDIES ON CHILDREN AND THE MEDIA
IN ROMANIA. *IN MEMORIAM IOAN DRĂGAN*

The article presents the beginning of Romanian studies on the relationship between children and the media, highlighting the role that Professor Ioan Drăgan played in it. The article starts with a brief presentation of the history of the interdisciplinary research domain “children and the media”, then provides an overview of Romanian studies on this topic conducted under the Professor’s coordination within the Center for Media Studies and New Communication Technologies (University of Bucharest), discussing, for each one, the significance of the results in the social and academic context of the time. A brief subjective reflection by the author about the importance of these studies and about Professor Drăgan’s role in her development as a researcher in this field concludes the study.

Keywords: children and the media, television violence, audiovisual regulations, institutionalization, media effects.

În 2024, revista internațională *Journal of Children and Media (JOCAM)* aniversa, printr-un număr special (Katz *et al.*, 2025), 18 ani de funcționare sau, cum au spus editorii, atingerea „majoratului”. Era un prilej pentru a reflecta asupra domeniului de cercetare „copiii și media”, la a cărei instituționalizare contribuise revista însăși. Câteva dintre întrebările la care editorii îi invitau pe specialiștii din domeniu să răspundă erau: cum au evoluat temele și metodologiile de cercetare în acest domeniu? Care sunt marile paradigme teoretice folosite în cercetările în acest domeniu? Care sunt problemele și temele emergente și în ce măsură sunt ele

* Ph.D., Senior Researcher, Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail address: anca.velicu@gmail.com.

influențate de dezvoltarea noilor tehnologii digitale? Care sunt temele neacoperite încă, dar care sunt stringente pentru domeniu?

Deși în România acest domeniu de cercetare nu s-a instituționalizat încă, studii sporadice subsumabile lui au început să apară după 2000. Profesorul Ioan Drăgan – care, în același an 2024, a plecat dintre noi – a jucat un rol important în apariția acestor studii în România, contribuind activ și coordonând – în cadrul Centrului de Studii Media și Noi Tehnologii de Comunicare (CSMNTC) de la Universitatea din București, al cărui director era – câteva dintre studiile realizate în România în acest domeniu și, de asemenea, promovând necesitatea abordării teoretice a domeniului. În această lucrare, voi face o foarte scurtă prezentare a istoriei studiilor despre copii și media, apoi voi trece în revistă unele dintre studiile românești pe această temă inițiate de Profesorul Drăgan, discutând, la fiecare în parte, semnificația rezultatelor atât în contextul social, cât și în cel al spațiului academic de la acel moment și punctând, atunci când este cazul, conectarea acelor cercetări la studii similare din alte țări. Voi încheia cu o foarte scurtă reflecție subiectivă despre însemnătatea acestor studii și despre rolul Profesorului Drăgan în dezvoltarea mea, ca cercetător în acest domeniu.

COPIII ȘI MEDIA – EMERGENȚA UNUI DOMENIU DE CERCETARE

Preocuparea societății pentru efectele media¹ asupra copiilor are o istorie îndelungată, istorie care poate fi trasată până la Platon (Baton-Hervé, 2000). Odată cu secolul XX, această preocupare a prilejuit realizarea, în diferite spații culturale, a numeroase studii, venite din perspective disciplinare diferite, studii menite să valideze sau să liniștească îngrijorările societății referitoare la efectele negative ale media asupra populației vulnerabile (în care copiii erau automat incluși).

În această lungă istorie, îngrijorările erau generate de apariția câte unui nou mediu de informare și comunicare văzut în opoziție cu media mai vechi care, după contestarea inițială, trecuseră testul acceptării sociale, uneori ajungând chiar să fie considerate „cultură înaltă”. Astfel, dacă Platon denunțase efectul negativ al poeziei (alungându-i pe poeți din Republica sa, Baton-Hervé, 2000) sau dacă, în perioada elisabetană, nou-apărutul teatru a fost interzis pe motiv că incita la violență împotriva ordinii sociale și ducea la relaxarea moravurilor, odată cu apariția radioului sau a televiziunii, atât poezia, cât și teatrul aveau deja un loc bine consacrat în cultura „înaltă” (Buckingham & Jensen, 2012).

¹ În această lucrare, folosim *media* într-un sens larg, pentru a desemna pe de o parte mediul prin care circulă informația (de exemplu, tipărit pe hârtie, în cazul ziarelor sau revistelor, prin unde electromagnetice sau prin semnal digital, în cazul televiziunii, radioului sau a internetului) și, pe de altă parte conținutul circulat prin acest medium (de exemplu, când ne referim la televiziune ca fiind „media”, ne referim nu doar la cum este transmis și receptat mesajul, ci și la conținutul transmis, de la formatul programelor TV la conținutul propriu-zis).

Această dinamică se modifică în secolul XX, când noi și noi media apar într-un ritm accelerat și nemaîntâlnit. Radioul, cinematograful, televiziunea, jocurile video și internetul apar, toate, în mai puțin de un secol, iar îngrijorările legate de efectele acestora asupra societății (și mai ales asupra copiilor) se suprapun, deși cu tempouri diferite în diverse spații culturale. Una dintre cele mai dezbătute dimensiuni ale efectelor media a fost cea a influenței violenței media asupra comportamentului tinerilor². Primele și cele mai numeroase studii pe acest subiect apar în Statele Unite ale Americii, unde, încă din anii '60, un nivel ridicat de violență televizuală se suprapunea peste un nivel ridicat de violență școlară și delincvență juvenilă. În același timp, în Franța, de exemplu, aceste fenomene, ambele la o scală mult redusă, încep să apară abia de la jumătatea anilor '80³ și tot atunci încep îngrijorările, pe această temă, la nivelul societății, dar și studiile care caută să elucideze eventuala legătură dintre cele două (Lazar, 2003).

Dar, deși la nivelul societății și al „antreprenorilor morali” (Cohen, 2002) relația de cauzalitate – de la violența televizuală (sau, mai larg, mediatică) la violența în rândul tinerilor – era considerată de la sine înțeleasă, în rândul cercetătorilor ea era, și continuă să fie, subiect de controversă, în ciuda abundenței studiilor despre relația dintre copii și televiziune (Lazar, 2003, vezi, ca exemplu, și Livingstone și Drtoner, 2008 sau Lemish, 2013).

Mai mult, domeniul disciplinar în care aveau loc cercetările amprentau din start direcția acestora. Astfel, spre deosebire de spațiul american unde studiile pe această temă erau realizate de obicei din perspectivă psihologică sau din cea a psihologiei sociale, în Marea Britanie tema a fost studiată din perspectiva studiilor culturale și, ulterior a studierii audiențelor, ceea ce însemna o abordare critică, care pune sub semnul întrebării influența directă a media asupra publicului, recunoscând în același timp rolul acestuia în decodarea (și deturnarea) mesajului media (Buckingham, 1993). În această tradiție de cercetare și cu puternice influențe dinspre „noua sociologie a copilăriei” (James & Prout, 1990), copilul telespectator era considerat ca fiind capabil de participare la procesul de receptare media și capabil de a lua necesara distanță critică față de conținutul televizual.

² Dacă ne referim la epoca televizuală și la efectele asupra copiilor și tinerilor, alte teme de interes au fost influența publicității asupra comportamentelor de consum sau influența sexualității și a conținuturilor pornografice asupra imaginarului romantic. În ceea ce privește publicul adult, una dintre principalele teme de interes a fost cea a influenței propagandei politice.

³ Tot autoarea citată arată și câteva dintre specificitățile, culturale sau instituționale, care pot justifica diferențele dintre cele două țări. De exemplu, în SUA avem de-a face pe de o parte cu un peisaj televizual specific – sub semnul comercialului și, derivat, al spectacularului, conținuturile fiind slab reglementate sub aspectul protecției copiilor de o autoritate centrală – și, pe de altă parte cu o cultură a armelor de foc, un sistem educațional descentralizat, polarizare economică accentuată și servicii sociale slab reprezentate. În același timp, în Franța, televiziunea publică a dominat peisajul mediatic până în anii '80, cu o puternică reglementare din partea Consiliului Superior al Audiovizualului, cu un sistem educațional centralizat care lăsa puțin timp pentru consumul de conținuturi televizuale (care erau oricum, puternic filtrate de CSA), cu servicii de protecție socială funcționale și o scăzută polarizare economică (Lazar, 2003).

Dar, deși, așa cum am arătat, aceste îngrijorări au apărut în țări diferite în momente diferite și au evoluat cu viteze diferite, odată cu globalizarea sferei media (prin apariția televiziunii prin satelit și cablu și, mai ales, odată cu apariția internetului și generalizarea accesului la internet) și, în Europa, cu apariția și extinderea Uniunii Europene⁴, te(a)ma devine una universală și încep să apară studii internaționale comparative, mai ales cu privire la influența jocurilor video sau a internetului⁵.

În acest context, apare necesitatea definirii unui domeniu distinct de cercetare, care să strângă laolaltă cercetătorii din diferite domenii care împărtășesc preocuparea pentru subiectul „copiii și media” și care să creeze un spațiu de dialog menit să depășească abordările sectoriale care de multe ori duceau la monologuri paralele. Tot acest interes ale cercetătorilor în definirea unui domeniu era justificat și de potențialul acestui subiect de a (de)genera (în) panici morale⁶ și, derivat, de dorința cercetătorilor de a oferi societății și decidenților politici o înțelegere – fundamentată teoretic și factual (vezi Livingstone *et al.*, 2012) – asupra eventualei influențe a media asupra copiilor și a modalităților de contracarare a acesteia, inclusiv prin reglementarea industriei media și elaborarea de politici de protecție a minorilor, dacă aceasta se impunea.

În editorialul primului număr al revistei *JOCAM*, Dafna Lemish (2007) definește limitele și agenda de cercetare ale acestui domeniu care va explora impactul asupra copiilor și interacțiunea acestora (înțeleși de la naștere până la sfârșitul adolescenței) cu diverse forme de media (înțelese ca orice comunicare mediată, de la televiziune la noile tehnologii), într-o manieră interdisciplinară, implicând domenii precum psihologia dezvoltării, sociologia, studiile culturale și educația. Dincolo de interdisciplinaritate și de abordările multimetodologice, în condițiile creării unei piețe media globală, instituirea domeniului „copiii și media” face posibilă și chiar promovează necesitatea colaborării internaționale și a studiilor comparative. În sfârșit, revista își propunea să acopere trei tematici de

⁴ Dincolo de dimensiunile economică și politică, proiectul Uniunii Europene se definește în mod esențial prin consolidarea unității culturale, peisajul mediatic fiind văzut ca pilon important în acest sens. O serie întreagă de mecanisme au fost în dezvoltare în acest scop, de la crearea unor posturi TV sau de radio dedicate (cum ar fi canalul Arte) la reglementări unitare ale spațiului mass-media la nivel comunitar (cum ar fi Directiva europeană 89/552/CEE «TÉLÉVISION SANS FRONTIÈRES»), a cărei primă versiune datează din 1989, fiind ulterior revizuită în 1997, în 2001 și în 2007 (pentru a menționa doar câteva dintre cele mai importante revizui; pentru mai multe amănunte, vezi <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/FR/TXT/?uri=LEGISSUM:l24101&frontOfficeSuffix=%2F>) sau la crearea unor mecanisme de suport financiar pentru dezvoltarea unor produse culturale “europene” (cum ar fi programul Creative Europe al Comisiei Europene; vezi <https://culture.ec.europa.eu/>).

⁵ Pe această temă este de menționat studiul EU Kids Online din 2010, care a fost precedat de o încercare de analiză comparativă a unor studii la nivel național disparate și care își propune în mod programatic să depășească problemele pe care le-a identificat în încercarea de a compara datele (Livingstone *et al.*, 2012)

⁶ Mai mult, așa cum arată Drotner (1992, 1999), înseși panicile morale care au ca subiect influența media asupra copiilor devin panici mediatice.

cercetare principale: copiii ca consumatori de media, reprezentările copiilor și ale copilăriei în media și producțiile media și textele create pentru și de către copii (Lemish, 2007).

În paralel cu demersul programatic al revistei, instituționalizarea domeniului de cercetare „copiii și media” a avut loc prin inițierea unor specializări universitare conexe (e.g., Masterul „Children’s Literature, Media & Cultural Entrepreneurship” oferit de Universitatea din Glasgow, Marea Britanie sau Masterul „Children’s and Youth Media Studies” oferit de Universitatea Erfurt, din Germania) sau prin nenumărate demersuri editoriale de publicare a unor cărți de autor, cărți coordonate sau chiar dicționare sau colecții de texte fundamentale ale domeniului (*handbook*) pe acest subiect (vezi de exemplu, Lemish, 2013, Singer & Singer sau Calvert & Wilson, 2008).

ÎNCEPUTURILE STUDIILOR DESPRE COPII ȘI MEDIA ÎN ROMÂNIA

În condițiile unui peisaj mediatic sărac și puternic controlat de cenzura ideologică a statului, violența din media (și eventuala influență a ei asupra copiilor) nu a existat ca subiect de discuție publică sau de cercetare în România înainte de anii ’90⁷. După căderea regimului comunist, odată cu liberalizarea pieței mediatice – care pe de-o parte a dus la explozia canalelor TV comerciale și, pe de altă parte, a dat naștere unei prese scrise care, de multe ori sub semnul pamfletului, (ab)uza de violența verbală – această problemă începe să fie semnalată în spațiul public și devine, timid încă, subiect de cercetare academică.

Fără pretenție de exhaustivitate, voi aminti câteva astfel de abordări ale temei. În 2000, probabil ca parte a cercetării sale doctorale, Octavian Mihail Sachelarie publică în *Revista română de sociologie* articolul „Mass-media și violența”. Ulterior, în 2003, O. M. Sachelarie susține, în cadrul Institutului de Sociologie al Academiei Române, teza de doctorat cu titlul „Fenomenul de violență în presa românească” (<http://www.sst.bibliotheca.ro/membri/sachelarie.htm>).

Între timp, în 2001, lingvista Tatiana Slama-Cazacu publică în *România literară* articolul „Violența în limbaj: Îți rup mâna și-ți dau cu ea în cap” (*apud* Pruteanu, 2006), iar în 2003 Ruxandrei Cesereanu îi apare, la Editura Humanitas, cartea *Imaginarul violent al românilor*, unde face o analiză și o tipologie a manifestărilor violenței verbale în presa românească, începând cu articolele lui Eminescu din *Timpul* și terminând cu presa scrisă post-comunistă din ziarele generaliste, dar și din revistele de satiră politică sau săptămânalele unor partide considerate extremiste.

⁷ Aceasta în ciuda faptului că în paralel, și pentru a acoperi nevoia de divertisment a publicului român, în anii ‘80 începuse să se creeze o piață ilicită a casetelor video care valoriza filmele hollywoodiene de categorie B, construite în jurul violenței și a spectacularului (vezi Bardan, 2024).

Tot în 2003, la Editura Polirom apare, sub coordonarea lui Gilles Ferréol și Adrian Neculau, volumul *Violența. Aspecte psihosociale*. Reunind studii din spații culturale diverse, volumul cuprinde, de asemenea, trei studii dedicate violenței din media. Două dintre acestea sunt semnate de autoarele române deja citate: Ruxandra Cesereanu semnează studiul „Imaginarul lingvistic violent al românilor” și Tatiana Slama-Cazacu scrie despre „Violența în limbaj – limbajul violent” în care arată că limbajul, inclusiv cel televizual, poate deveni violent, violentând receptorul chiar și în lipsa reprezentării unui act violent. Deși propune interpretări subtile, susținute cu un aparat critic și bibliografic foarte bogat, autoarea nu pune niciun moment sub semnul întrebării legătura de cauzalitate dintre violența din limbajul mediatic și manifestările de violență în viața reală, mai ales în rândul tinerilor. Al treilea studiu dedicat subiectului violența și media din respectivul volum, semnat de cercetătoarea franceză Judith Lazar, face acest pas înainte. Intitulat „Televiziunea – la originea violenței tinerilor?”⁸ capitolul nu doar că, așa cum se vede și din titlul, pune sub semnul întrebării relația de cauzalitate, dar, în final, propune un răspuns inedit, arătând că televiziunea poate fi considerată la originea violenței în rândul tinerilor, dar nu prin mimetismul violenței din media, ci prin ceea ce autoarea numește „violența simbolică” a televiziunii, prin care înțelege „violența cu mult mai profundă a rupturii dintre lumea ideală unde am vrea să trăim, unde trăim «cu procură», și lumea reală la care trebuie să ne adaptăm” (Lazar, 2003, p. 187).

REGLEMENTAREA AUDIOVIZUALULUI – CRITERIU ÎN ACQUIS-UL COMUNITAR

Dincolo de interesele, mai degrabă sporadice, ale unor cercetători pentru tema media (mai ales presa) și violența⁹, ceea ce a impulsionat cu adevărat studiile despre violența mediatică în relație cu copiii a fost nevoia alinierii legislației românești la cea europeană, în vederea aderării României la UE, aliniere legislativă care presupunea o atenție acordată problemei protejării telespectatorului minor. Astfel, în 2004 Consiliul Național al Audiovizualului (CNA) a început implementarea proiectului PHARE «Adoptarea *acquis*-ului în domeniul audiovizualului și implementarea lui în România – îmbunătățirea elaborării politicilor și dezvoltarea capacității administrative»¹⁰, în cadrul căruia, doar în 2004, au avut loc o serie de dezbateri publice și cercetări care au dus la schimbările legislative necesare în acest domeniu.

⁸ Studiul reia ideile unui articol mai vechi intitulat „Is Violence Contagious? Symbolic Representation and reality” („E violența contagioasă? Reprezentarea simbolică a realității”) (1992).

⁹ Cu toate declinările ei, menționate mai sus, cum ar fi violența din media, media ca violență, media – cauză a violenței, reprezentarea în media a violenței etc.

¹⁰ Vezi Raportul CNA pe 2004, disponibil la adresa https://www.cna.ro/IMG/pdf/raport_cna_2004.pdf.

Spre exemplu, în 7 mai 2004 a avut loc un atelier cu titlul „Cum protejăm minorii de violența din programele audiovizuale” (cu 81 de invitați și 15 experți români și străini care au luat cuvântul), iar în 10 mai 2004 a avut loc dezbateră „De ce și cum limităm violența în programele audiovizuale” (133 invitați și 13 vorbitori, CNA, 2004). În același an, ca parte a proiectului PHARE mai sus menționat, Gallup România și Metro Media Transilvania realizează studiul „Expunerea copiilor la programele radio și TV” (CNA, 2004).

Așa cum spuneam, tot acest efort de cercetare și de conștientizare publică prin dezbateri avea ca scop final asumat, în cadrul proiectului, modificarea legislativă în vederea protecției telespectatorilor minori, ceea ce s-a și întâmplat. Pe 1 iunie (dată simbolică) 2004, a fost adoptată Decizia 249 privind protecția copiilor în cadrul serviciilor de programe – decizie care transpune atât dispozițiile Directivei europene „Televiziunea fără frontiere” și ale Convenției europene „Televiziunea transfrontalieră”, cât și principiile Convenției Națiunilor Unite cu privire la Drepturile Copilului¹¹ – care urmărește să protejeze copiii atât în calitate de persoane reprezentate în mass-media, cât și în calitate de telespectatori.

STUDIILE DESPRE COPII ȘI MEDIA DESFĂȘURATE DE CSMNTC ȘI COORDONATE DE PROF. IOAN DRĂGAN

În contextul creionat foarte schematic mai sus¹², CSMNTC este contractat în 2004¹³ de CNA să desfășoare – în două etape, pentru grila de programe de vară și cea de toamnă – cercetarea „Evaluarea violenței în programele TV”. Nu voi vorbi prea mult despre acest studiu, dat fiind că există un articol dedicat în acest grupaj omagial (Ștefănescu, 2025), dar voi menționa totuși că cele două cercetări sunt descrise în raportul CNA pentru acel an ca fiind „foarte originale în câmpul cercetării sociologice românești – ca tematică și metodologie” (CNA, 2004, p. 50). Așa cum bine este precizat în raport, această originalitate este doar în raport cu spațiul românesc de cercetare; în fapt, studiul coordonat de prof. Drăgan folosește o metodologie validată deja de studiile din Statele Unite, dorindu-și, păstrând proporțiile, să calce pe urmele studiului de referință „National Television Violence Study”¹⁴. Așa cum arată Livia Ștefănescu în articolul ei (2025), aceste prime studii

¹¹ Convenție adoptată în 1989 și ratificată de România. În același an fusese adoptată în România și Legea nr. 272/2004 privind protecția și promovarea drepturilor copilului (în care se vorbește și despre rolul CNA în acest sens).

¹² Semnificația contextului se întinde dincolo de interesul acordat subiectului la acel moment și construiește pe rezultatele cercetărilor anterioare. Spre exemplu, în grila de analiză a violenței televizuale se regăsește parțial tipologia imaginarului violent realizată de Ruxandra Cesereanu.

¹³ Studiul va fi plătit din fondurile instituției, nu din proiectul PHARE menționat mai sus (CNA, 2004).

¹⁴ „National Television Violence Study” s-a desfășurat pe parcursul a trei ani (1994–1997) și a presupus mai mult de 10 000 ore de programe TV analizate; mai mult de 300 de cercetători au fost

de evaluare a violenței TV sunt reluate în 2008 și în 2009 (acesta din urmă, cu sprijin financiar oferit de UNICEF, vezi Drăgan et al., 2009).

În 2005, CSMNTC a realizat, împreună cu institutul CURS (contractantul principal), „Cercetare(a) privind analiza comportamentului de consum de programe audiovizuale al elevilor (11–14 ani și 15–18 ani) iulie 2005”¹⁵, având ca beneficiar Consiliul Național al Audiovizualului (CURS & CSMNTC, 2005). Deși la o primă vedere cercetarea din 2005 pare să reia, la un an distanță, studiul „Expunerea copiilor la programe TV” din 2004 (Gallup România & Metro Media Transilvania, 2004), diferențele dintre cele două sunt majore. În primul rând există o diferență în populația investigată, studiul din 2004 urmărind copiii de 6–14 ani, în timp ce studiul din 2005 are în vedere populația de elevi de 11–18 ani, în cele două subșantioane între care se dorea realizarea unei comparații. Apoi, așa cum arată titlul celor două proiecte, denumirea diferită a relației copiilor cu media („expunere” versus „comportamente de consum”) nu este doar o alegere lingvistică, ci denotă o înțelegere teoretică diferită a relației respective. Astfel, în timp ce „expunerea” (la programe TV) presupune un telespectator pasiv, „comportament de consum” (media) presupune un anumit grad de agentivitate al telespectatorului. Cea de-a treia distincție dintre cele două studii este la nivelul conținutului, a subiectelor abordate – și aici, așa cum este recunoscut în raport, meritul revine CSMNTC, care a elaborat chestionarul, și profesorului Drăgan, în calitate de coordonator. Mai exact, dincolo de măsurătorile „clasice” de consum media (*e.g.*, frecvență, perioadă, canal și emisiune preferată, etc.), cercetarea din 2005 introduce teme inedite cum ar fi: percepția tinerilor spectatori cu privire la efectelor publicității, efectelor violenței media și percepția lor cu privire la influența televiziunii, alături de familie și școală, în dobândirea anumitor valori sau anti-valori (CURS-SA & CSMNTC, 2005). Nu în ultimul rând, studiul din 2005 măsoară, într-o încercare de emulare a studiului din Statele Unite, aspecte legate de respectarea signalecticii în urmărirea programelor TV, dar și aspecte legate de teoriile medierii parentale (Nathanson, 1999), precum modalitățile de consum TV (singur versus însoțit) și existența controlului parental.

implicați în elaborarea celor trei volume ale raportului și mai mult de 1 600 de subiecți au fost implicați în cele cinci experimente realizate în cadrul studiului. Trebuie spus că, spre deosebire de studiul din România, care a implicat doar analiza emisiunilor TV, cel din SUA a presupus și analiza modului în care sistemul de clasificare și avertismentele programelor sunt utilizate de televiziuni și, mai ales, a rolului acestora în deciziile de vizionare ale copiilor. De asemenea, studiul din SUA a realizat profiluri ale potențialelor publicuri-țintă pentru viitoarele campanii antiviolență și a realizat o analiză de conținut a anunțurilor de interes public pentru conștientizarea violenței televizuale, Bernhardt *et al.*, 1998).

¹⁵ Pe pagina CNA poate fi găsit raportul, în două volume, al cercetării. Volumul 1, asumat de CURS-SA, prezintă Metodologia și principalele rezultate într-o abordare comparativă a celor două subșantioane, în timp ce Volumul 2 prezintă rezultatele într-o segmentare mult mai detaliată, însoțite de comentarii. Ambele volume se pot găsi la <https://www.cna.ro/Cercetare-privind-analiza.html>.

Articolul „Media și violența”, publicat de Profesorul Drăgan în 2006 în revista Sociologie Românească, discută împreună cele două studii ale CSMNTC prezentate anterior, făcând astfel vizibilă concepția unitară din spatele lor, în spiritul metodologiei folosită în „National Television Violence Study”, dar cu resurse financiare și sprijin instituțional mult reduse.

În fine, ultimul studiu pe care îl voi aminti aici¹⁶ este „Impactul publicității asupra părinților și copiilor”, realizat în 2007 de CSMNTC împreună cu IMAS (contractant principal), având ca beneficiar tot CNA, de această dată proiectul fiind finanțat din fonduri PHARE¹⁷. În același cadru teoretic oferit de teoriile efectelor media asupra utilizatorilor și cu același interes pentru protejarea telespectatorului minor, studiul este primul din România dedicat publicității ca gen televizual de sine stătător (CNA, 2008). În cadrul studiului a fost măsurat gradul de înțelegere de către copii a specificului acestui gen televizual (pentru a răspunde la întrebarea „sunt copiii în stare să deosebească între mesajul publicitar și cel informativ sau între publicitate și ficțiune?”), consumul de publicitate sau practicile de evitare, satisfacția asociată cu consumul de publicitate și percepția asupra acesteia, rolul educativ al publicității și influența acesteia asupra deciziilor de consum și achiziție de produse (IMAS & CSMNTC, 2007).

Ca și în cazul studiului anterior, și în acest caz limitele metodologice au fost asumate, iar atunci când s-a vorbit despre „impactul” sau „efectele” sau „influența” televiziunii sau a unor conținuturi specifice (*e.g.*, violenței televizuale) sau a unor genuri specifice (*e.g.*, publicității) asupra copilului telespectator, a fost strict sub prezumția de impact/ efect/ influență „percepută” și raportată în cadrul anchetei, ceea ce presupune o altă limitare (vezi și CURS-SA & CSMNTC, 2005).

DINCOLO DE DATE – PROPUNEREA UNUI DOMENIU DE CERCETARE

Așa cum reiese din succinta trecere în revistă a studiilor despre copii și media¹⁸ realizate sub coordonarea Profesorului Drăgan în cadrul CSMNTC, acestea au reprezentat abordări noi în peisajul cercetării românești de la acea dată. Pe lângă înnoirea metodologică, ele au adus un avans de cunoaștere factuală, documentând – cu metodologie riguroasă fundamentată teoretic – relația copiilor din România cu televiziunea într-o perioadă de transformare a peisajului mediatic românesc¹⁹.

¹⁶ Nu este însă și ultimul în ordine cronologică, căci, așa cum am spus, în 2008 și 2009 se reiau studiile de evaluare a violenței TV.

¹⁷ Studiul este finanțat prin proiectul PHARE „Expertiza și profesionalism în audiovizual” (RO 2004/016–772.03.15.01).

¹⁸ Sau a studiilor realizate din perspectiva relației copiilor cu media, cum este cazul seriei de studii despre evaluarea violenței televizuale.

¹⁹ Deși respectiva perioadă era mai degrabă de „consolidare” a canalelor importante în grilele diferiților furnizori de televiziune prin cablu (ceea ce se poate vedea din relativa stabilitate a canalelor

Aceste studii au realizat însă ceva mai mult decât atât, contribuind la promovarea temei de cercetare „copiii și media” în spațiul cercetării academice și în cel educațional în România. Așa cum am menționat deja, în demersul de protejare a telespectatorului minor, CNA-ul demarase deja, din 2003, o campanie de conștientizare a problemei în vederea educării publicului, în special a părinților, dar și a copiilor, cu privire la eventualele consecințe negative ale expunerii la programe cu conținut ridicat de violență.

Dar, așa cum arată studiile dezvoltate în jurul conceptului de „panici mediatice” (Drotner, 1992, 1999) simpla aducere a problemei în spațiul public riscă o prezentare simplificată și chiar simplistă în acest proces, punându-se accent pe false cauzalități (*e.g.*, violența reprezentată la TV este cauza violenței în rândul copiilor și a tinerilor) și pe găsirea unor (falși) vinovați (*e.g.*, violența mediatică sau media în ansamblu). Pentru a evita acest lucru este necesar ca datele studiilor să fie discutate și înțelese de fiecare dată în context teoretic.

Or, așa cum stau mărturie activitățile domniei sale de diseminare a datelor cercetării, profesorul Drăgan a promovat activ nevoia de încadrare teoretică a datelor. Spre exemplu, în 2006, după primele studii de evaluare a violenței televizuale (CSMNTC, 2004a, 2004b) și după cercetarea comportamentelor de consum ale elevilor (CURS-SA & CSMNTC, 2005), Profesorul Drăgan a fost actorul principal în organizarea în 26–27 mai 2006 a Primului Forum Național cu tema „Media, violența și educația” (organizat de CNA, Ministerul Educației și Cercetării, UNICEF și Universitatea din București, vezi CNA, 2006). Forumul, organizat în cadrul academic și având ca public preponderent profesori, a constituit o platformă nu doar de diseminare a datelor cercetării, ci și de reflecție și încadrare teoretică a acestora.

Nu în ordinea importanței, ci pentru că este (și) o mărturie personală, am lăsat în mod intenționat la urmă contribuția Profesorului Drăgan în formarea unor tineri (la acea vreme) cercetători în domeniul copiii și media. Mi-am început stagiul doctoral la Universitatea din București în 2004, sub îndrumarea Profesorului Drăgan, cu teza „Relația copiilor cu televiziunea și noile tehnologii de comunicare”. Cu binecunoscuta-i generozitate, acesta ne-a inclus – pe mine și pe colegii și colegele de la CSMNTC²⁰ – în toate cercetările pe care le-am discutat mai sus (și în altele, nementionate aici), făcându-ne nu doar părtași la această aventură intelectuală, ci considerându-ne parteneri egali în toate etapele

importante care au fost evaluate, în studiile din 2004 și 2008 și 2009), dinamismul la care mă refer are loc în ceea ce privește reglementările impuse de CNA pentru protejarea telespectatorului minor. În plus, încă din 2003, CNA începuse să devină activ în activități de educare și conștientizare a publicului. Astfel, dincolo de dezbaterile publice organizate în 2004 menționate mai sus, putem aminti campaniile de informare și conștientizare desfășurate în 2003–2004 („Audiență fără violență”) și în 2008 („Nu lăsa copilul educat de televizor”).

²⁰ Câteva dintre colegele cu care am lucrat la cercetările CSMNTC din acea perioadă – cum ar fi Alexandra Povară (actualmente Constantinescu), Livia Ștefănescu, Angelica Marinescu – contribuie de asemenea cu articole la acest număr omagial.

proiectelor, de la designul metodologic, la culegerea datelor sau coordonarea și supravegherea culegerii de date, la analiză sau scriere de rapoarte de cercetare. Îmi amintesc multe momente din aceste cercetări, dar cele pe care le apreciez acum cel mai mult sunt cele în care discutăm în contradictoriu pe anumite subiecte și asta nu pentru că aş aprecia în mod particular dezbaterile în contradictoriu (deşi, privind retrospectiv, văd în acele dispute spiritul rebel al vârstei), ci pentru că realizez că în toate acele situaţii Profesorul Drăgan nu doar că ne cerea opinia, ci accepta cu onestitate să îi discutăm şi disputăm opinia, făcându-ne astfel loc să creştem ca cercetători şi, nu în ultimul rând, ca oameni.

Aşa cum spuneam, nu consider că acest domeniu de cercetare s-a instituționalizat (încă) în România, dar, fără îndoială, Profesorul Ioan Drăgan şi-a adus contribuţia la începuturile şi promovarea lui.

BIBLIOGRAFIE

1. Bardan, A. (2024). „Occidentul imaginar” şi România Socialistă în anii 1980: o analiză din perspectiva istoriei orale. *Revista română de sociologie*, serie nouă, anul XXXV, nr. 3–4.
2. Baton-Hervé, E. (2000). *Les enfants téléspectateurs. Programmes, discours, représentations*. Paris: L'Harmattan.
3. Bernhardt, J. M., Brown, J. D. & Golden, S. D. (1998). *Testing the Effectiveness of Public Service Announcements That Depict Immediate Physical Consequences of Handgun Violence*. University of North Carolina-Chapel Hill Study. Center for Communication and Social Policy, University of California, Santa Barbara (Ed.) (pp. 323–353). Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications.
4. Buckingham, D. (1993). *Children talking television: The making of television literacy*. London: Falmer.
5. Buckingham, D. & Jensen, H. S. (2012). Beyond “Media Panics”: *Journal of Children and Media*, 6(4), p. 413–429. <https://doi.org/10.1080/17482798.2012.740415>.
6. Calvert, S. L., & Wilson, B. J. (2008). *The handbook of children, media, and development*. Wiley-Blackwell.
7. Cesereanu, R. (2003a). *Imaginarul violent al românilor*. Bucureşti: Editura Humanitas.
8. Cesereanu, R. (2003b). Imaginarul lingvistic violent al românilor. În Ferréol, G. şi Neculau, A. (coord.). *Violenţa – Aspecte psihosociologice*. Iaşi: Polirom, pp. 223–228.
9. Centrul de Studii Media şi Noi Tehnologii de Comunicare (CSMNTC) (2004). *Evaluarea reprezentării violenţei în programele televizuale august 2004*. Disponibil la <https://www.cna.ro/Evaluarea-reprezentarii-violentei.html> (accesat 3.08.2025).
10. Cohen, S. (2002). *Folk devils and moral panics* (3rd ed.). London, NY: Routledge.
11. Consiliul Naţional al Audiovizualului (CNA). (2008). *Newsletter CNA 1/2008*. Disponibil la https://www.cna.ro/IMG/pdf/CNA_Newsletter_No_3_RO.pdf (accesat 3.08.2025).
12. Consiliul Naţional al Audiovizualului (CNA) (2004). *Raport 2004*. Disponibil la https://www.cna.ro/IMG/pdf/raport_cna_2004.pdf (accesat 3.08.2025).
13. Consiliul Naţional al Audiovizualului (CNA) (2006). *Raport 2006*. Disponibil la https://www.cna.ro/IMG/pdf/raport_cna_2006.pdf (accesat 3.08.2025).
14. Drăgan, I. (2006). Media şi violenţa. *Sociologie Românească*, 4(2), p. 12–42. Disponibil la <https://revistasociologieromaneasca.ro/sr/article/view/779> (accesat 3.08.2025).
15. Dragan, I. (coord.), Ştefănescu, P. (coord.), Povară, A. & Velicu, A. (2009). *Reprezentarea violenţei televizuale şi protecţia copilului*. Bucureşti: Editura Vanemonde.

16. Drotner, K. (1992). Modernity and media panics. In M. Skovmand & K. Schrøder (Eds.), *Media cultures: Reappraising transnational media* (pp. 42–62). London: Routledge.
17. Drotner, K. (1999). Dangerous Media? Panic Discourses and Dilemmas of Modernity. *Paedagogica Historica*, 35(3), p. 593–619. <https://doi.org/10.1080/0030923990350303>.
18. Federman, J. (Ed.). (1998). *National Television Violence Study: Volume 3*. SAGE Publications.
19. Gallup România și Metro Media Transilvania (2004). *Expunerea copiilor la programe TV*. Disponibil la https://www.cna.ro/IMG/pdf/cna_gallup_MMT_2004.pdf (accesat 3.08.2025).
20. James, A. & Prout, A. (Eds.). (1990). *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood*. London: Falmer.
21. Katz, V., Aladé, F., & Bond, B. J. (2025). Journal of Children and Media comes of age: An introduction to the special section. *Journal of Children and Media*, 19(1), p. 1–5. <https://doi.org/10.1080/17482798.2024.2439666>.
22. Lazar, J. (1992). Is Violence Contagious? Symbolic Representation and Reality. *Le Debat*, 94(2), pp. 151–161.
23. Lazar, J. (2003). Televiziunea – la originea violenței tinerilor?. În Ferréol, G. și Neculau, A. (coord.). *Violența – Aspecte psihosociologice*. Iași: Polirom, pp. 179–188.
24. Lemish, D. (2007). Launching a new journal: Setting new research agendas. *Journal of Children and Media*, 1(1), p. 1–4. <https://doi.org/10.1080/17482790601004994>.
25. Lemish, D. (Ed.). (2013). *The Routledge international handbook of children, adolescents, and media*. Routledge.
26. Livingstone, S., Haddon, L., Gorzig, A. (eds.) (2012). *Children, risk and safety online: Research and policy challenges in comparative perspective*, Bristol: The Policy Press.
27. Livingstone, S. & Drotner, K. (Eds.). (2008). *International handbook of children, media and culture*. London: Sage.
28. Nathanson, A.I. (1999). Identifying and explaining the relationship between parental mediation and children's aggression. *Communication Research*, 26(2), p. 124.
29. Pruteanu, G. (2006). Violență și vulgaritate. *Situl George Pruteanu*. Publicat în 4 aprilie 2006. Disponibil la <https://www.georgepruteanu.ro/4doarovorba/emis-s-017-violenta.htm> (accesat 31.07.2025).
30. Sachelarie, O.M. (2000). Mass-media și violența. *Revista română de sociologie* (Serie nouă), anul XI, nr. 1–2, p. 99–108.
31. Singer, D.G., & Singer, J.L. (Eds.). (2012). *Handbook of children and the media* (2nd ed.). SAGE Publications.
32. Slama-Cazacu, T. (17 septembrie 2001). Violența în limbaj: Îți rup mîna și-ți dau cu ea în cap. *România literară*.
33. Slama-Cazacu, T. (2003). Violența în limbaj – limbajul violent. În Ferréol, G. și Neculau, A. (coord.). *Violența – Aspecte psihosociologice*. Iași: Polirom, pp. 245–262.

O INCURSIUNE ÎN ISTORIA COLOCVIULUI FRANCO-ROMÂN ÎN ȘTIINȚELE COMUNICĂRII

ALEXANDRA-GABRIELA CONSTANTINESCU*

ABSTRACT

AN INTRODUCTION TO THE HISTORY OF THE FRANCO-ROMANIAN COLLOQUIUM IN COMMUNICATION SCIENCES

The Franco-Romanian Colloquium Series in Communication Sciences began in 1994 and continues to this day, reaching 27 editions. The purpose of this article is to present a longitudinal look at the development of this scientific event, initiated and organized by Professor Ioan Drăgan. Topics such as: the organization of the colloquium (with reference to both the individuals and institutions that supported this endeavor, as well as the various university centers where the work was carried out); the association of the colloquium with CIFSIC (an international conference of a larger scale than the colloquium) and the immediate and long-term effects of this association; the topics proposed within the colloquiums and their temporal evolution.

The Franco-Romanian Colloquium in Communication Sciences is one of the multiple scientific legacies that Professor Ioan Drăgan has left, along with the Francophone Master, the numerous volumes and specialized articles, the research laboratories established at the Institute of Sociology of the Romanian Academy and at the Faculty of Sociology and Social Work of the University of Bucharest.

Keywords: Franco-Romanian Colloquium, information and communication sciences, scientific event.

INTRODUCERE

În calitate de proaspăt absolventă a masterului *Stratégies de Communication Internationale* (Universitatea din Bourgogne, Dijon), am participat în vara anului 2003 la organizarea Primei Conferințe Internaționale în Științele Comunicării și Informării, care a avut loc la București, odată cu cea de-a X-a ediție a Colocviului Franco-Român

* Lecturer, PhD, School of Sociology and Social Work, University of Bucharest, e-mail address: alexandra.constantinescu@unibuc.ro.

în Științele Comunicării. A fost primul meu contact cu Colocviile organizate de profesorul Ioan Drăgan în colaborare cu echipa sa de doctoranzi, căreia ulterior m-am alăturat. În următorii 10 ani am făcut constant parte din echipa de organizare română.

1. COLOCVIILE FRANCO-ROMÂNE

Ca inițiativă științifică, colocviile internaționale reprezintă o foarte bogată formă de dialog, schimb de experiență și de idei între specialiștii din țările implicate.

Cooperare academică româno-franceză nu se restrânge doar la domeniul științelor comunicării și informării (SIC), ci are o lungă tradiție și pentru științele juridice¹ și pentru cele matematice², precum și un parcurs mai recent pentru chimia medicală³ sau cea aplicată⁴.

Inițiativa creării unui colocviu franco-român în științele comunicării a apărut firesc la o personalitate de tipul celei a Profesorului Ioan Drăgan, caracterizată de o largă orientare francofonă, atât la nivel de colaboratori și prieteni, cât și la nivel de lecturi și preocupări.

Prima ediție a colocviului a marcat începutul unei frumoase prietenii și colaborări cu Nicolas Pélissier, care la momentul 1994 era doctorand⁵. Această primă ediție a fost organizată în colaborare cu universități și laboratoare de cercetare române, franceze și francofone.

Colocviile franco-române în domeniul comunicării au deja o tradiție recunoscută pe plan național și internațional. Până în prezent s-au desfășurat 27 ediții (aproape) consecutive (1994 – prezent), la care au participat renumiți cercetători din științele comunicării din lumea francofonă.

2. ORGANIZATORII INSTITUȚIONALI ȘI PARTENERII COLOCVIULUI FRANCO-ROMÂNE ÎN ȘTIINȚELE COMUNICĂRII

Din punct de vedere istoric, organizatorii instituționali români ai colocviului franco-român sunt⁶:

¹ Zilele juridice franco-române au fost inițiate în anul 1967, au avut o întrerupere în perioada 1983–1992 și au ajuns la 16 ediții (<https://www.icj.ro/zilele-juridice-franco-romane.html>).

² Colocviul Franco-Român de Matematici Aplicate numără 16 ediții, prima fiind organizată în anul 1992. (https://acad.ro/institutia/comunicateStiriInst/2024/36_ColocviuMatematica.html).

³ Colocviul Franco-Român de Chimie Medicală, patru ediții (<https://www.uaic.ro/event/colocviul-franco-roman-de-chimie-medicala-editia-a-iv-a/>).

⁴ Colocviul Franco-Român de Chimie Aplicată, cinci ediții ([http://old.uefiscdi.ro/articole/418/Al-cincilea-Colocviu-Franco-Roman-de-Chimie-Aplicata-\[Le-5-eme-Colloque-Franco-Roumain-de-Chimie-App.html](http://old.uefiscdi.ro/articole/418/Al-cincilea-Colocviu-Franco-Roman-de-Chimie-Aplicata-[Le-5-eme-Colloque-Franco-Roumain-de-Chimie-App.html)]).

⁵ A se vedea, în acest sens, articolul lui Nicolas Pélissier din prezentul număr al revistei.

⁶ Marinescu, A.-H., Morelli, P. (2015), *Intersections. Construction des savoirs en information-communication dans l'espace francophone*, 20e colloque franco-roumain, <http://cahiers.sfsic.org/sfsic/index.php?id=503>.

– Universitatea din București (prin Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, precum și Facultatea de Litere);

– Academia Română (prin Institutul de Sociologie, Laboratorul de Sociologie a comunicării și a spațiului public);

– Școala Națională de Studii Politice și Administrative.

Chiar dacă primele ediții au fost organizate exclusiv de instituțiile din București (pe partea română), ulterior s-au alăturat proiectului și universități din alte centre universitare (Cluj, Brașov), pe de o parte ca un semn al extinderii domeniului științelor comunicării în spațiul academic din România și, pe de altă parte, ca o confirmare a succesului acestui proiect (*i.e.*, seria Colocviilor).

În ceea ce privește organizatorii instituționali francezi ai Colocviului, aceștia sunt:

– Universitatea din Nisa, Sophia Antipolis (laboratorul I3M);

– Universitățile Lyon 1, Lyon 2, Lyon 3 (prin laboratoarele Élico, IEP, ENSSIB);

– Universitatea Sorbonne Nouvelle-Paris 3 (prin laboratorul CIM: *Communication, information, médias*);

– Universitatea din Bourgogne (prin laboratorul Ciméos);

– Universitatea Catolică din Louvain (prin centrul de cercetare în comunicare Recom).

Dincolo de aceste instituții există însă oamenii, cei care au făcut posibilă această longevitate extraordinară a colocviului. Trebuie menționați în special cinci profesori-cercetători, ale căror eforturi susținute de-a lungul anilor au permis existența colocviilor:

– Ioan Drăgan⁷ (Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, centrul CSMNTC, Universitatea din București);

– Camelia Beciu (Institutul de Sociologie al Academiei Române/SNSPA);

– Nicolas Péliissier (Universitatea din Nisa Sophia-Antipolis, I3M);

– Adela Rogojinaru⁸ (Facultatea de Litere, Departamentul de Științe ale Comunicării, Universitatea din București);

– Daniela Roventă-Frumușani (Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării, Departamentul de Antropologie Culturală și Comunicare, Universitatea din București).

Longevitatea acestor colocvii se datorează și sprijinului oferit constant în timp de către partenerii instituționali, printre care amintim:

– Ambasada Franței în România;

– Institutul Francez din București;

– Agenția Universitară a Francofoniei, Biroul Europa Centrală și Orientală.

⁷ Ioan Drăgan, 1931–2024.

⁸ Adela Rogojinaru, 1963–2014.

3. COLOCVIUL BILATERAL ȘI CIFSIC⁹

Trebuie menționat că până la ediția a X-a, colocviul a fost mai degrabă unul restrâns numeric și geografic, precum și informal, bazat în principal pe puternica rețea de relații personale și instituționale ale lui Ioan Drăgan¹⁰. Ediția a X-a, care s-a suprapus și cu primul CIFSIC, a reprezentat o deschidere academică și pentru colocviu, care a beneficiat la edițiile următoare de rețeaua de participanți și de instituțiile partenere ale acestei puternice manifestări internaționale. Începând de la această ediție se stabilizează și comitetele științifice de selecție a prezentărilor, ceea ce a imprimat colocviilor o unitate de viziune asupra temelor propuse și a ridicat valoarea științifică a lucrărilor prezentate în cadrul acestora.

În cadrul celor 27 de ediții ale colocviului se remarcă afilierea cu CIFSIC în două momente simbolice pentru colocviile franco-române: la ediția cu numărul X (2003), respectiv la cea cu numărul XX (2014). Organizarea concomitentă a acestor două manifestări științifice din anul 2014 a fost posibilă prin cooperarea a patru centre universitare¹¹:

- Centrul de Cercetare asupra Medierilor (CREM, Universitatea Lorraine/Universitatea Haute-Alsace, Franța);
- Informație, Medii, Media, Medieri (I3M, Universitatea Sophia Antipolis, Nisa, Universitatea din Toulon, Franța);
- Centrul de Studii Media și Noi Tehnologii de Comunicare (CSMNCTC, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București, România);
- Centrul regional francfon de cercetări avansate în științe sociale (CEREFREA, Universitatea din București, România).

Așa cum ediția a X-a a reprezentat un punct de cotitură, la fel se poate spune și despre ediția cu numărul XX, care a oferit posibilitatea de exprimare academică unui număr semnificativ de doctoranzi și tineri cercetători.

4. TEMELE COLOCVIULUI FRANCO-ROMANE ÎN ȘTIINȚELE COMUNICĂRII ȘI CONECTAREA LOR CU REALITĂȚILE PREZENTULUI

Parcurgând lista cu titlurile colocviilor, se observă că temele alese fac parte din trei mari categorii:

⁹ CIFSIC – Conferința Internațională Francofonă în Științele Informării și Comunicării.

¹⁰ În acest sens, a se vedea și articolul lui Nicolas Pélissier.

¹¹ Marinescu, A.-H., Morelli, P. (2015), *Intersections. Construction des savoirs en information-communication dans l'espace francophone*, 20e colloque franco-roumain, <http://cahiers.sfsic.org/sfsic/index.php?id=503>.

a. Teme generale, care de cele mai multe ori sunt recurente:

- Spațiul public (edițiile I, II, VII);
- Mass media/televiziunea (edițiile I, V, VIII, XVI, XXIV);
- Mediatizarea (edițiile II, III, VII, X).
- Comunicarea (edițiile VIII, XV, XVI, XVII, XVIII, XXIII, XXV);
- Cultura (edițiile XV, XXV);
- Cunoașterea (ediția XX);

b. Teme specifice, care de cele mai multe ori sunt recurente:

- Noile tehnologii de comunicare (edițiile III, V, VIII, X);
- Comunicarea politică (ediția IV);
- Jurnalismul (edițiile VI, XIII, XXVI);
- Comunicarea organizațională (edițiile XIV, XIX);
- Google (ediția XII);
- Religia (ediția XXI–XXII, realizată în parteneriat cu Mitropolia Banatului¹²);
- Digitalizarea informației (edițiile XXIII, XXIV).

c. Teme inspirate din evenimentele extraordinare ale prezentului:

- Atentatele din 11 septembrie 2011 (la colocviul din anul 2012, ediția IX);
- Dezvoltarea AI (în anul imediat următor lansării primei versiuni a ChatGPT, ediția XXVI);
- Post-adevărul și manipularea (în contextul campaniilor electorale europene din anul 2024, marcate de suspiciuni cu privire la interferențe străine, ediția XXVII).

Cu puține excepții, colocviile au propus la fiecare ediție teme compuse din două, uneori trei subteme, arătând astfel o deschidere pentru o acoperire cât mai cuprinzătoare a domeniului.

Dacă ne referim la nivelul de generalitate al titlurilor colocviilor, se observă în cazul primelor 20 de ediții o tendință puternică spre subiectele „cuprinzătoare”. Aici se vede cel mai clar amprenta lui Ioan Drăgan în modelarea colocviului, datorită înclinației sale către exhaustivitate¹³, la care face referire și Camelia Beciu în prezentul grupaj omagial. Retragera treptată din viața științifică a profesorului Drăgan a fost însoțită de „ieșirea” colocviului din București (începând cu anul 2017

¹² <https://mitropolia-banatului.ro/colcoviul-bilateral-franco-roman-la-timisoara/>

¹³ A se vedea, în acest sens, lucrarea *Comunicarea. Paradigme și teorii* (2007), ce cuprinde aproape 1 400 de pagini.

colocviul se organizează preponderent în alte centre universitare) și de o specificitate mai pronunțată a titlurilor colocviilor (și implicit, de o legătură mai puternică cu realitățile prezentului).

5. REZULTATELE EDIȚIILOR COLOCVIULUI FRANCO-ROMÂNE ÎN ȘTIINȚELE COMUNICĂRII

Seria Colocviilor franco-române a fost însoțită de publicarea lucrărilor prezentate în Actele colocviului, uneori la edituri din România, alteori la edituri din Franța. Pentru autorii români, publicarea internațională a lucrărilor a reprezentat o plusvaloare pentru carierele lor academice. De asemenea, colaborarea cercetătorilor din lumea francofonă a condus la numeroase schimburi de studenți, masteranzi și doctoranzi prin programul Erasmus, precum și la coordonarea în co-tutelă a tezelor de doctorat.

Însă, atunci când evaluăm finalitatea unui demers științific, putem lua în calcul și alte efecte în afara celor clasice, mai sus menționate. În acest sens, observăm că dintre ultimele șase ediții ale colocviului, cinci au avut loc în afara capitalei: Timișoara, Cluj-Napoca, Iași, Bacău și Suceava. Menționăm acest aspect deoarece, de la înființare și până în anul 2014, colocviile au avut loc tradițional în București. Deschiderea către celelalte centre universitare a avut loc după a doua conferință CIFSIC, suprapusă cu ediția XX a colocviului (2014). Considerăm această deschidere cu dublu folos: în primul rând, pentru cercetătorii români reprezintă o accesibilizare geografică a unei manifestări științifice internaționale (extrem de folositoare pentru diversitatea punctelor de vedere academice exprimate), iar în al doilea rând, pentru cercetătorii francofoni este un foarte bun prilej de a cunoaște România și în afara cadrului științific.

CONCLUZIE

Chiar dacă au avut sincope temporare (au existat câteva momente de întrerupere a consecutivității edițiilor, în anii 2012, 2015–2016, 2020–2021 și 2024), Colocviile Franco-Române în Științele Comunicării au instituit o tradiție academică respectată și așteptată de participanții români și francofoni.

Ediția din acest an este prima care se desfășoară fără prezența lui Ioan Drăgan (prezență fizică sau intelectuală). Dincolo de umbra de tristețe care însoțește această premieră nedorită, trebuie remarcat că însuși faptul că „proiectul seriei Colocviilor”, unul dintre copiii din suflet al profesorului Drăgan, îi supraviețuiește acestuia relevă valoarea de durată pe care Profesorul a reușit să o imprime acestei manifestări științifice.

Este o responsabilitate pentru noi să ducem proiectul mai departe!

Tabel centralizator al edițiilor Colocviului franco-român

Ediția:	Denumirile edițiilor Colocviului Franco-Român	Data	Locul	Teme abordate:
I	Mass media și emergența spațiului public	1994	București	
II	Societate și mediatizare	1995	București	– mizele mediatizării spațiului public; – televiziunea, simbolismul politic și noile imaginare colective; – discursuri mediatice și discursuri ale actorilor politici.
III	Postmodernitate, mediatizare și noile tehnologii de comunicare	1996	București	– televiziunea și comunicarea politică; – simbolică politică și noile forme ale discursului televizual; – analiza discursului mediatice asupra cotidianului; – cybercultura și noile figuri ale raporturilor dintre real și virtual.
IV	Mizele comunicării politice	1997	București	– comunicarea electorală, discursul politic și mediatizarea; – media, politicul și opinia publică; – sondajele și construirea electoratului; – identitatea locală și noile mize ale comunicării locale.
V	Televiziune, cultură și noile tehnologii de comunicare	1998	București	– audimat, grile de programare și mutația genurilor televizuale; – discursul neo-televiziunii; - media, cultură și ideologie; – ritualuri de masă în era televiziunii; – televiziunea în fața noilor tehnologii de comunicare.
VI	Jurnaliștii: actori ai crizei comunicării	1999	București	– relația cu sursele și producția de informație; – organizațiile mediatice, construcția identitară și autonomia profesională a jurnaliștilor; – scenarizarea comunicării mediatice și noile forme de interacțiune cu publicul.
VII	Scenarizări mediatice și construcția spațiului public	2000	București	– scenarizări mediatice ale debaterii; – reconfigurarea debaterilor televizate și emergența noilor

Ediția:	Denumirile edițiilor Colocviului Franco-Român	Data	Locul	Teme abordate:
				forme ale spațiilor deliberative ritualizate; – poziția paradoxală a jurnaliștilor – între expertiză și vulgarizare.
VIII	Media, noile tehnologii și redefinirea teritoriilor comunicării	2001	București	– noi abordări ale efectelor și ale receptării media; – comunitățile virtuale și reconstrucția spațiului public; – noi identități, funcții și roluri ale comunicatorilor.
IX	Comunicare, credințe și civilizații. Discursul mediativ privind evenimentele din 11 septembrie	2002	București	– analiza comparată a discursurilor politice și mediatice asupra atentatelor teroriste din 11 septembrie; – impactul reprezentărilor publicului și a imaginarelor colective asupra discursului media și a receptării acestuia; – socio-economia media și a noilor tehnologii în comunicarea transculturală.
X	Suporturi, dispozitive și discursuri mediatice în momentul internaționalizării	28 iunie–2 iulie 2003	București	Colocviul a fost organizat concomitent cu prima <i>Conferință internațională francofonă în Științele Informării și Comunicării</i> (CIFSIC).
XI-XII	Lumea după Google	2–4 iulie 2005	București	
XIII	Există o știință a jurnalismului fără frontiere?	7–8 iulie 2006	București	– modele jurnalistice; – structurarea cercetării în jurnalism; – schimbări în jurnalism în contextul globalizării.
XIV	Organizațiile și cultura media – transformări corporative	1–2 iunie 2007	București	Colocviul a fost organizat în cadrul Conferinței Internaționale „ <i>Les fondements de la communication organisationnelle: tendances actuelles</i> ”, Facultatea de Litere.
XV	Comunicarea culturii, cultura comunicării	26–29 iunie 2008	București	– definițiile culturii și relația acesteia cu comunicarea; – rolul mass media în domeniul culturii; – o cultură a obiectului comunicant.
XVI	Frontiere, comunicare, mass media	2009	București	

Ediția:	Denumirile edițiilor Colocviului Franco-Român	Data	Locul	Teme abordate:
XVII	Comunicarea – între logici comerciale și logici solidare	10–12 iunie 2010	București	
XVIII	Urme, memorie și comunicare	30 iunie–1 iulie 2011	București	
XIX	Actualitatea științifică în comunicarea organizațională: chestionarea noilor provocări, problematici și practici	14–16 martie 2013	București	– sisteme informaționale și probleme organizaționale; – inteligență informațională, marketing interactiv, etică și tehnologii informaționale; – cultura digitală în organizații; – rolul și efectele blogurilor și rețelelor sociale asupra practicilor informaționale și de comunicare ale organizațiilor.
XX	Intersectări. Construcția cunoașterii în informație-comunicare în spațiul francofon	30 octombrie–1 noiembrie 2014	București	Colocviul a fost organizat concomitent cu a doua <i>Conferință internațională francofonă în Științele Informării și Comunicării</i> (CIFSIC). Temele conferinței au fost¹⁴: – mass media și jurnalismul; – comunicarea organizațională; – comunicarea publică și politică; – patrimoniu și cultură; – analiza practicilor și utilizării dispozitivelor digitale; – ingineria cunoașterii.
XXI–XXII	Politică și religie în contextul provocărilor comunicării digitale	8–10 iunie 2017	Timișoara	– provocările noilor media în comunicarea politică și religioasă; – dialogul interconfesional.
XXIII	Informație, Comunicare și Științe Umaniste Digitale. Probleme și provocări pentru îmbogățirea epistemologică	18–20 octombrie 2018	Cluj-Napoca	– semantica conținutului și organizarea cunoștințelor; – publicații digitale și forme de scriere hipermedia; – de la culturi media la culturi digitale; – crearea și diseminarea arhivelor digitale; – epistemologia datelor și efectele structurale ale instrumentelor digitale.

¹⁴ Angelica-Helena Marinescu, Pierre Morelli, 2015, <https://cahiers.sfsic.org/sfsic/index.php?id=503#tocto1n1>.

Ediția:	Denumirile edițiilor Colocviului Franco-Român	Data	Locul	Teme abordate:
XXIV	Intelectualii și mass media. Impactul digitalizării formelor de angajament și dezbateri publice	31 octombrie–2 noiembrie. 2019	București	– redefinirea intelectualului și a câmpului intelectual în ecosistemul digital; – noi forme de implicare și dezbateri într-un spațiu public digitalizat; – intelectualii în relația cu mass media și apariția unor noi actori concurenți.
XXV	Mondializarea comunicării: diversitatea culturilor în cauză	26–28 mai 2022	Iași	– conceptul de diversitate culturală: geneză, actualitate și uz academic; – protecția patrimoniului material și imaterial; – mize comunicaționale legate de diversitate în organizații și teritorii; – noi expresii ale diversității și metisajului în arte și creație; – mass-media, diversitate și noi forme de jurnalism; – mize politice și geostrategice ale diversității – locul francofoniei.
XXVI	Ordine și dezordine informațională. Jurnalismul pus la încercare de inteligența artificială și de date	26–28 octombrie 2023	Bacău	– practicile mediatice și noile scheme de creare, difuzare și receptare a informației; – riscurile implicate de mediul online de comunicare: infobezitate, confuzie, dezinformare, manipularea opiniei publice; – bulversările pe care inteligența artificială și algoritmi le aduc în activitatea jurnalistică.
XXVII	Narațiunea mediatică din perspectiva «post-adevărului»	23–25 mai 2025	Suceava	– reprezentări mediatice ale războaielor și crizelor; – comunicare și dezinformare; – <i>fact-checking</i>; – opinii și manipulare.

BIBLIOGRAFIE

1. Marinescu, A.-H., Morelli, P. (2015). «Intersections. Construction des savoirs en information-communication dans l'espace francophone, 20^e colloque franco-roumain», *Les Cahiers de la*

SFSIC [En ligne], Collection, 11 – *Varia*, QUESTIONS DE RECHERCHE, accesat la date de: 15/04/2020, URL : <http://cahiers.sfsic.org/sfsic/index.php?id=503>.

2. https://acad.ro/institutia/comunicateStiriInst/2024/36_ColocviuMatematica.html
3. <https://www.icj.ro/zilele-juridice-franco-romane.html>.
4. <https://www.uaic.ro/event/colocviul-franco-roman-de-chimie-medicala-editia-a-iv-a/>).
5. [http://old.uefiscdi.ro/articole/418/Al-cincilea-Colocviu-Franco-Roman-de-Chimie-Aplicata-\[Le-5-eme-Colloque-Franco-Roumain-de-Chimie-App.html](http://old.uefiscdi.ro/articole/418/Al-cincilea-Colocviu-Franco-Roman-de-Chimie-Aplicata-[Le-5-eme-Colloque-Franco-Roumain-de-Chimie-App.html).
6. <https://mitropolia-banatului.ro/colcoviul-bilateral-franco-roman-la-timisoara/>.

VITALITATEA COMUNITARĂ ȘI POTENȚIALUL
ASOCIATIV AL COMUNEI SADU – SIBIU (II)

„La noi a mai plouat, că aici îs oamenii credincioși, da
în alte părți nu o mai plouat deloc”. (bătrână, Sadu, Sibiu,
iulie 2022)

„Lumea nu mai are răbdare. Da, de aceea nu mai avem
bivolite!” (M, 56, proprietar)

RADU BALTASIU*
OVIDIANA BULUMAC**
SAMIRA CÎRLIG***

ABSTRACT

COMMUNITY VITALITY AND ASSOCIATIVE
POTENTIAL OF SADU – (SIBIU) (II)

In the summer of 2022, a team of students coordinated by researchers of the European Center for Studies in Ethnic Issues carried out complex research in Sadu commune: qualitative and quantitative, using observation, sociological photography, focus group, mental cartography, elements of psychosociology colors, social history documentation and the questionnaire, according to a relatively innovative method, called *neointerpretative*. Interpretative, in the sense that it is at the intersection of Gustian and Weberian-comprehensive research, with updated techniques that make it possible to finish the research much faster. The purpose of the study was to describe the problems and the development potential of the community.

Keywords: mental mapping, qualitative research, focus group, community economic potential, Gustian sociology.

* PhD in Sociology, Professor at the University of Bucharest, Romania; e-mail address: radu.baltasiu@gmail.com.

** PhD in Sociology, Scientific researcher, European Center for Ethnic Problems, Romanian Academy; e-mail address: ovidiana.bulumac@gmail.com.

*** PhD student in sociology, Scientific researcher, European Center for Ethnic Problems, Romanian Academy; e-mail address: oana.samira.cirlig@gmail.com.

IV. CERCETAREA CALITATIVĂ

IV.1. PSIHOSOCIOLOGIA PRIMULUI CUVÂNT CU CARE ASOCIAZĂ COMUNA

Respondenților li s-a cerut la un moment dat să caracterizeze printr-un singur cuvânt comuna și să enunțe, totodată, culoarea care le vine prima oară în minte când se gândesc la aceasta.

Autoreprezentarea emoțională după culoare asupra propriei comunități este axată pe verde – culoarea „vieții”, care are atașat spontan predominant cuvinte precum „frumos”, „bine”, „liniște”. Sătenii se simt bine în pielea lor, dar energia lor are capabilități neexprimate. Urmează la mare distanță „tradiție”, „natura”, „dezvoltat”. Sadu este, deci, locul „frumos” și „bun” pentru majoritatea locuitorilor (61,25%). La mare distanță – sub 9%, următoarele reacții emoționale primare de raportare la propria comună trimit la „roz” și „roșu” – cu aceeași intensitate. Roz: satul este perceput ca loc blând, alcătuit din oameni gospodari. Roșu: în esență culoarea tensiunii, pentru săteni aceasta ia forma mândriei, superlativului, a mulțumirii. Verdele reprezintă culoarea echilibrului însă, atunci când este predominant sau este combinat nepotrivit, denotă stagnare și dezintegrare. Cuvintele asociate de săteni culorii par a ilustra trăsăturile pozitive, însă nu trebuie pierdută din vedere și cealaltă latură psiho-emoțională a culorii, care nu mereu se lasă exprimată conștient.

Cu alte cuvinte, punctul de plecare psiho-emoțional pentru săteni într-un eventual proces de revitalizare a atașamentului față de propria comună trebuie să aibă legătură cu următoarele cuvinte: frumos, bine, superlativ, înfloritor, liniște, loc sfânt etc., fondul coloristic de bază fiind *verdele*, care poate fi asociat cu roșu, roz, alb. Trebuie precizat faptul că atât culoarea, cât și cuvintele asociate cu comuna, au fost enunțate *spontan*.

IV.2. HĂRȚILE MENTALE – SADU: VITALITATEA COMUNITARĂ. DESPRE INSTRUMENTUL HĂRȚILOR MENTALE

Cartografia mentală este un instrument calitativ de primă linie în analiza subtilităților de esență, adesea reprimite, a „energiilor psihologice vitale” – privind capacitatea de relaționare și de integrare, autoidentificare și a reprezentărilor asupra realității.

Realitatea are mai multe straturi și, pe lângă „punctul de vedere de la București” – cel care asigură cadrul metodologic și, în final, interpretarea –, există și planul adevărului local, al enunțurilor cu valoare normativă emise de locuitorii comunității investigate. Comunitatea este subiect viu al cercetării, aceasta acționând asupra realității conform „propriului adevăr” (vezi și Baltasiu și alții, 2017, p.60).

„Harta mentală este reprezentarea grafică a modului în care persoana interviuata înțelege să se orienteze în societate prin ierarhizarea diferitelor spații de interes (localități, instituții, formațiuni geografice, etc.)” (Baltasiu, 2022, p. 41).

Culese sistematic, hărțile mentae sunt un instrument util pentru a observa coerența comunității, „starea ei energetică”. Fiind din categoria dicteului psihologic, hărțile mentale reprezintă o formă de expresie „liberă” chiar în condiții de autocenzură de tipul „nu știu să desenez”, sau „nu pot să desenez” – mai ales când este altcineva de față. Explicația este simplă: desenul accesează direct zone din subconștient, energiile acestuia fiind mai puternice decât raționalitatea care cenzurează. Aici, cartografia mentală este structurată pe două tipologii: reprezentarea *internă* a propriei localități, respectiv reprezentarea *externă* a acesteia, în raport cu alte centre de interes, așa-numitele „hărți regionale”. Dacă harta internă se referă la percepția ordinii din interiorul comunității, harta externă sau regională se referă la locul propriei comunități în raport cu spațiul exterior acesteia. Reprezentarea cartografică este analizată pe **trei axe semnificative**: materială, simbolică și administrativă. **Grafic**, axialitatea are trei componente: prezența (linia grafică, intensitatea acesteia), centralitatea (dacă există un punct central, ca punct de origine/intersecție) și direcția (dacă linia are orientare; dacă e simplă sau dublă). Axialitatea este expresia grafică a vitalității, dimpreună cu *conexiunile*, legăturile reprezentate grafic. Liniile de legătură pot reprezenta axele însele părți ale acestora (ca direcții dinspre/înspre), sau reprezentate sub alte forme (cercuri care se intersectează între ele sau cu alte reprezentări etc.). Legăturile și prezențele alcătuiesc *determinațiile*, capacitatea unei comunități de a-și exprima identitatea economic, cultural etc.

Indicatorii grafici ai vitalității unei comunități sunt: centralitatea, axialitatea, determinațiile. Acestea sunt interdependente, în sensul că centralitatea – abilitatea membrilor comunității de a-și identifica un „punct de plecare”, ca element de origine grafică al sentimentului de „noi” – este parte a axialității. Axialitatea se referă la tendința comunității de a orbita în jurul unui centru, de a avea direcție, o identitate *manifestă*, de a se lăsa „mișcată” de o idee, de un lider cu program. Ajungem la determinațiile propriei comunități, la particularizări și conexiuni, acestea reprezentând, pe lângă factori de mediu – caracteristici ale terenului și elemente reprezentative ale autorității –, „prezențe” mai mult sau mai puțin conectate între ele, intensități ale relațiilor (presiune și lățime grafică a desenului). Determinațiile au o importanță majoră, în sensul că denotă un centru lucrător, o axialitate vie. Caracterul slăbit al centralității, axialității și al determinațiilor antrenează confuzia – inexistența unui „motiv” bazal al exprimării sociale a insului (lipsa centrului), în cazul în care insul se manifestă o face inconstant (fără axialitate) și imprecis (fără determinații, nedeterminat).

În același timp, în raport cu nivelul de „strângere” al elementelor grafice, spunem că harta este „adunată” sau „împrăștiată”. O hartă adunată are șanse mai mari să aibă axialitate, să exprime vitalitate colectivă. Putem avea hărți adunate, cu axialitate și centrate, după cum putem avea hărți cu axialitate, dar excentrate, în care centrul mental plasează punctul de greutate în afara comunității proprii⁴.

⁴ Vezi și R. Baltasiu (coord.), Situația actuală a frontierei, pp.41–42.

CENTRALITATEA ȘI AXIALITATEA

Centralitatea este unul dintre cei trei indicatori ai vitalității unei comunități, care transpare prin intermediul hărților mentale. Vitalitatea este înțeleasă din perspectivă *aplicată*, de funcționare a utilului în teren, în legătură cu *axa administrativă* (centralitatea funcțională) și din perspectivă *spirituală* (centralitatea simbolică). Denotă existența unui nucleu care adună în jurul său energia umană individuală care generează, la rândul ei, energie colectivă. Centralitatea are reprezentare grafică cu relevanță dincolo de plasarea sa în centrul desenului. Capacitatea de a identifica centralitatea simbolică din propria localitate se referă la existența unui ax simbolic identificabil în teren, care face legătura dintre lumea de aici și lumea de dincolo de eu, însemne ale transcendentului, ale puterii. Centralitatea parasimbolică se referă la existența grafică a unui centru, dar care nu are putere simbolică în sine. Centralitatea funcțională relevă existența unui punct central pe hartă, care relevă o utilitate oarecare, de regulă de tip comunicațional.

AUTOREPREZENTAREA: COERENȚA INTERNĂ A COMUNITĂȚII PE HĂRȚILE LOCALITĂȚII

Figura 1.

Hartă mentală cu centralitate simbolică parțială, determinații funcționale. Remarcăm lipsa legăturilor dintre case și absența centrului simbolic: niciuna dintre biserici nu este reprezentată ca simbol creștin, având același rang simbolic cu parcurile. Comuna gravitează în jurul primăriei (CB, F, director, studii universitare, 42 ani, Sadu).

Comuna Sadu apare în mentalul colectiv relativ adunată, însă cu axialitate slăbită 86% dintre locuitorii investigați consideră comuna așezată (adunată), dar fără prea mare închegare în jurul instituțiilor, care este sub 50%, mai exact de 44,4%. Atunci când sunt prezente, principalele instituții-ancoră sunt Biserica și primăria. Slăbiciunea comunității se observă și în ponderea scăzută a celor care văd conexiuni funcționale („determinațiile”) între instituții, sau între ei și instituții, care sunt de circa 30%, sub media centralității simbolice. O pondere importantă o au cei care substituie centralitatea prin lucruri mai puțin importante (prin clădiri sau elemente de construcție fără încărcătură simbolică): aproape 39%. Oamenii nu se mai simt integrați în propria comunitate: reprezentarea acestora există, dar fără legături – sau cu conexiuni firave între elementele sale.

COERENȚA PROPRIEI COMUNITĂȚI ÎN RAPORT CU ALTE LOCALITĂȚI: HĂRȚILE REGIONALE

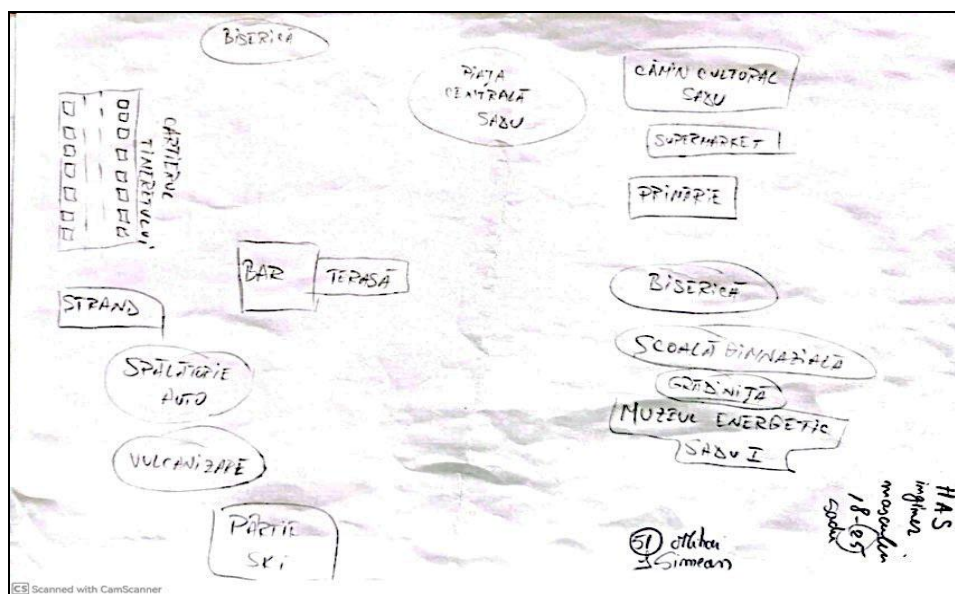

Figura 2.

Reprezentare a localității fără axialitate, centralitate sau elemente de legătură funcționale (HAS, M, inginer, 25 ani).

Axialitatea comunei apare la nivel simbolic prin prezența instituțiilor centrale (primărie, școală, cămin cultural etc.) și, **în special, prin prezența Bisericii** care este din acest punct de vedere **vector identitar**.

În ciuda faptului că avem o comunitate „închegată”, reprezentată prin hărți adunate într-o proporție considerabilă (aproximativ 90%), lipsesc indicatorii spațiali

ai unei coerențe intracomunitare. Altfel spus, **ideea de comunitate lipsește, iar sentimentul de noi este, implicit, diminuat**. Mai mult, reprezentarea identității locale este precară. Principalul element distinctiv redat de mentalul colectiv, după biserică și primărie, este Hidrocentrala Sadu I.

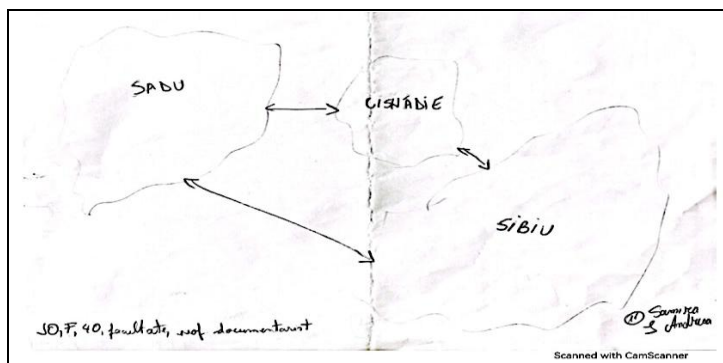

Figura 3.

Hartă adunată, având axialitate simbolică și funcțională (HAS, M, inginer, 25 ani).

În raport cu alte localități, Sadu este văzută central de locuitorii investigați în aproape 65% dintre cazuri. Pe de altă parte, un sfert dintre persoanele interviuate își plasează localitatea excentrat, într-o poziție de subordonare.

În aproape 80% din cazuri există axialitate, în sensul în care comuna comunică/relaționează cu alte sate, orașe sau țări, însă **doar în 19% din cazuri poate fi identificată o direcție a relaționării**, o determinare reală, probabil o reală conștientizare a acestor raporturi, a plecării în străinătate (unde e cazul). Este de notat că **86% dintre direcțiile identificate sunt unilaterale** și orientate înspre exteriorul comunei, **în sensul de plecare**.

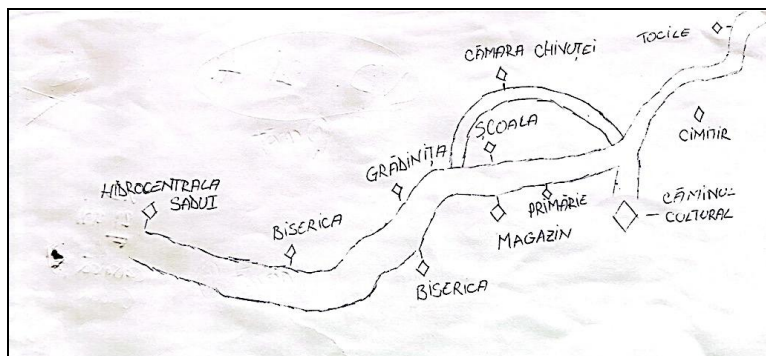

Figura 4.

Hartă excentrată (propria localitate este în afara centrului relațional), cu principalele direcții de interes și tipul de relaționare bidirecțional (Cisnădie și Sibiu) (JO, F, 40 ani, studii universitare, profesor documentarist).

De altfel, aproape 76% dintre hărți sunt adunate, nu împrăștiate, având o densitate relativ mare de elemente în raport cu axele hărții. Aceasta denotă că Sadu are încă potențial de reacție la provocări, însă faptul că 86% dintre reprezentările mentale asupra spațiului sunt unilaterale, dinspre comună spre exterior, denotă o comunitate aflată în plin proces de fermentare – „comunitate ferment”⁵ – care contribuie la evoluția altor localități, comunități, Sadu epuizându-și treptat potențialul.

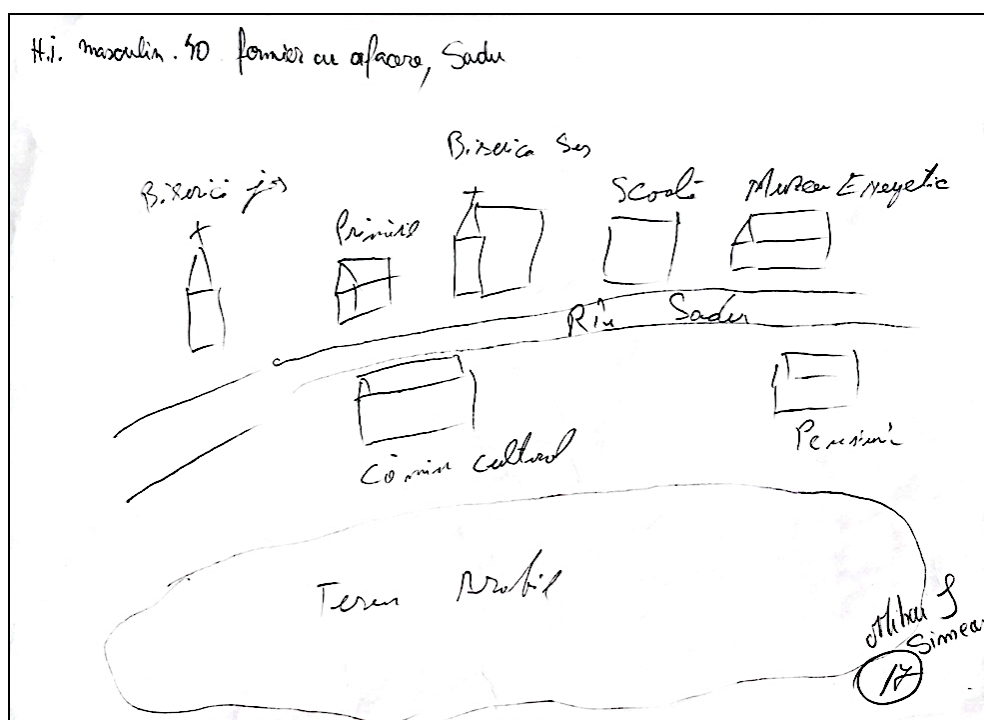

Figura 5.

Determinații simbolice și geografice prezente. Comunitatea este redusă la esența sa simbolică și la axa râului. Oamenii nu par a relaționa (HI, M, 40 ani, fermier cu afacere, Sadu).

DETERMINAȚIILE

Determinațiile răspund la întrebări precum: există particularizări ale terenului? Evidențieri ale autorității? Există relații între acestea? Cu cât există mai

⁵ Radu Baltasiu, Emil Țîrcomnicu, Pro Balcania și Fermentul Aromân (macedo-român) în Sud-Estul European, ediție trilingvă, română-engleză-franceză, Societatea Academică Moscopolitană, Editura Justin și George Iustinian Tambozi, București, 2004.

multe determinări ale terenului și ale instituțiilor, cu atât comunitatea este mai încheată, are puțină „să-și dea determinatii”, să facă legătura între propriul interes (poate chiar destin, depinde de adâncimea frământărilor) și destinul comunității. Și aici, circa jumătate dintre locuitorii intervievați „și-au dat determinatii”, au putut să stabilească determinările pe hartă: 53% au identificat elemente de teren – în special râul Sadu, și mai puțin de jumătate, adică 44%, instituții ale autorității.

Astfel, pe hărțile localității („hărțile interne”), remarcăm:

– Melanjul dintre tradițional și modern confuzionează individul în ceea ce privește reprezentarea mentală a spațiului, ajungându-se astfel la cazuri în care **„antena de wi-fi” este mai impozantă decât Biserica**.

– Se observă **tendințe de „orășenizare ale spațiului”** prin adoptarea unor termeni din acest registru precum: „green zone” în loc de „parc/spațiu verde”, „școala smart” etc., inclusiv la nivelul profesorilor, cei care predau tinerilor această „nouă abordare”, fapt care **accentuează criza identității locale** cu care se confruntă comuna, în ciuda sentimentului de mândrie pe care oamenii îl declară.

– Casa, când apare, este izolată, locuințele „necomunicând” unele cu altele, aspect care readuce în discuție **izolarea locuitorilor unii față de alții**.

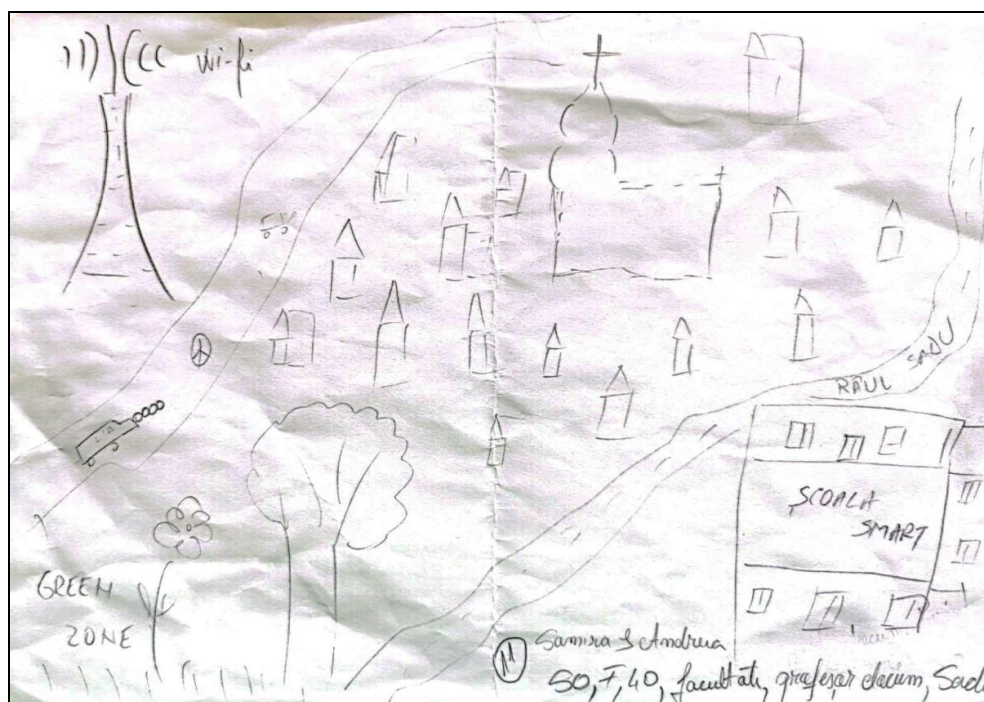

Figura 6.

Determinațiile moderne au înlocuit axialitatea tradițională, fără să crească coerența reprezentării asupra spațiului (SO, F, 40 ani, studii universitare, profesor documentarist, Sadu).

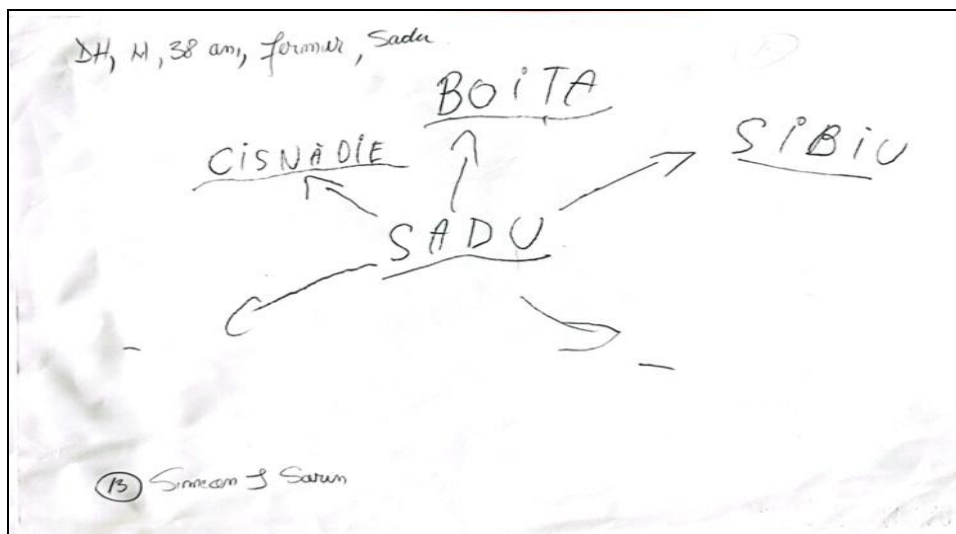

Figura 7.

Propria localitate este centrală în raport cu principalele direcții de interes. Remarcăm că Sadu doar „trimite”, nu „primește” dinspre celelalte localități (DH, M, 38 de ani, fermier, Sadu).

La nivelul hărților externe, regionale, în care comuna Sadu este reprezentată împreună cu alte localități, remarcăm:

– **În total, direcțiile de relaționare („determinații”) externe ale comunei principalele sunt de ordin județean**, cu o proporție semnificativă: **76,09%**, aproape toate hărțile având indicate drumurile județene (94,59%). Aceasta denotă faptul că sădenii nu trebuie să emigreze masiv în afara țării pentru a-și găsi un loc de muncă ci își găsesc de muncă în alte localități/județe din țară. Acest lucru este susținut de faptul că în urma cercetării cantitative a reieșit că peste jumătate dintre ei, adică 54%, „nu se ajung cu cele necesare”.

– **La nivel național, inter-conectivitatea este absentă aproape complet din mentalul subiecților** – sub 6% (fiind identificate în acest sens doar două cazuri: Cluj și Oradea). În ciuda ratei scăzute de emigrare, reprezentarea cartografică a comunei a relevat o **relaționare cu alte țări de aproape cinci ori mai mare decât cu alte orașe din țară** – 19,57% față de 4,35%, principalul vector internațional fiind Germania, cu 8,11%. Trebuie spus tot aici că Bucureștiul este complet absent din reprezentarea colectivă asupra spațiului extern al comunei.

– Dacă analizăm determinațiile județene, care am văzut că sunt preponderente, este interesat de observat faptul că **principalul pol de atracție este orașul Cisnădie**, nu Tâlmăciu – acolo unde se organizează săptămânal un târg de unde oamenii își pot procura legume, fructe etc. Probabil că punctul de atracție este industria locală, cu mulți angajatori germani.

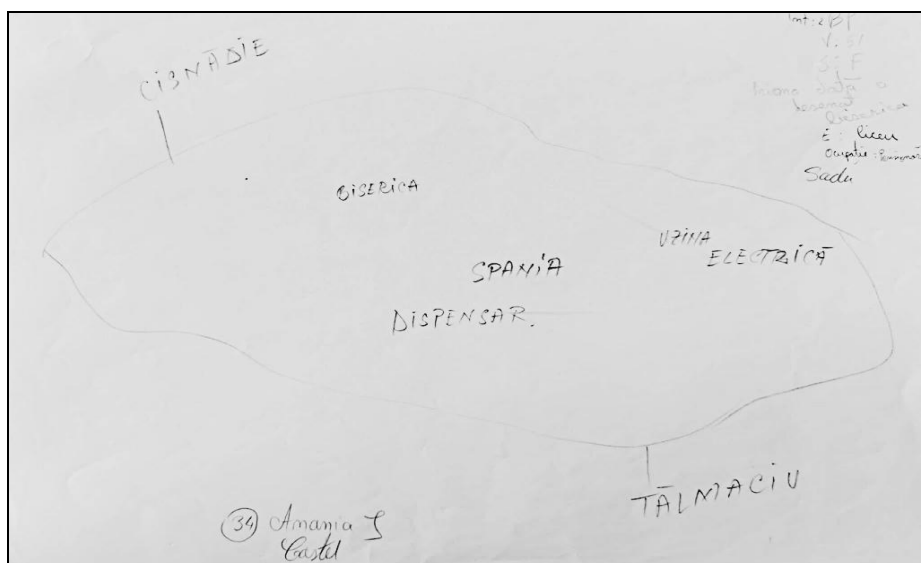
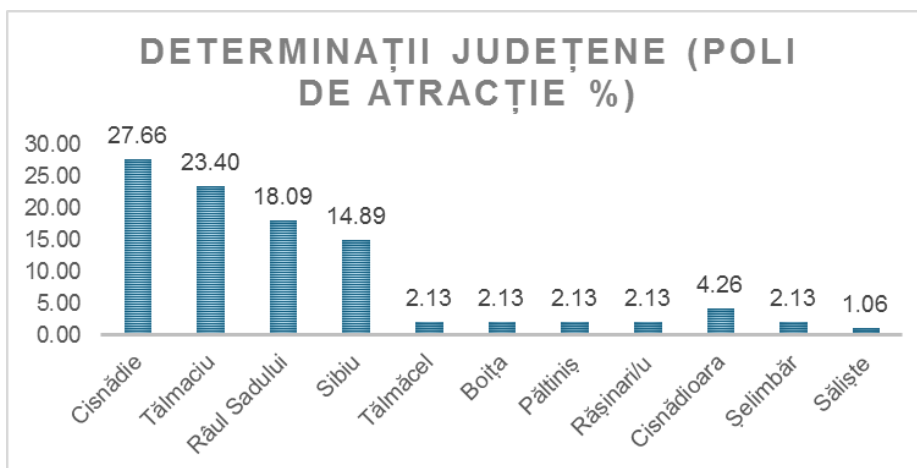

Figura 8.

Centrală în relația comunei cu exteriorul este Spania, comuna există prin trei elemente: biserica, dispensarul și uzina electrică, nu ca entitate în sine. Spania este parte a comunității din care persoana consideră că face parte. Aici, comunitatea interacționează cu Cîsnădie și Tâlmăciu.
(BP, F, 51 ani, studii liceale, pensionară).

SCURTE CONSIDERAȚII LA HĂRȚILE MENTALE

– Comuna Sadu este în curs de urbanizare. Tendința crescândă de individualizare generează o fractură la nivel comunitar, prin slăbirea

sentimentului de *noi*, care în termeni economici se reflectă prin potențialul scăzut de relaționare și asociere.

– Problema este că, odată cu urbanizarea și scăderea religiozității, nu apare o nouă axialitate care să îi ia locul: comunitatea slăbește și, odată cu aceasta, potențialul de a se manifesta economic ca entitate, de a-și valorifica resursele care sunt de tip *colectiv*: tradiția economică și culturală.

– Absența marilor orașe din subconștientul geografic colectiv denotă faptul că respondenții nu gândesc economia locală și implicit veniturile/profitul la scară regională, la nivel național nici atât. Ideea de *pieță privilegiată* (clasa de mijloc de pe piețele majore, din marile orașe) care asigură reproducerea echitabilă a capitalului lipsește.

– Deși există în comună o fabrică de pâine, aceasta nu se regăsește în reprezentarea cartografică. Acest lucru denotă absența viziunii și a inițiativei de a valorifica resursele locale dincolo de pragul produselor minim prelucrate, fără valoare ridicată. Stâna⁶ și muntele, elemente determinante ale spațialității și economiei locale, lipsesc și ele din reprezentările locale asupra spațiului.

– Direcția conexiunilor comunei atât la nivel județean, cât și la nivel internațional, arată faptul că, dacă dezvoltarea economiei locale nu va fi stimulată, există riscul ca plecarea din localitate să crească în perioada următoare.

IV.3. FOCUS GRUP PRIVIND POTENȚIALUL ASOCIATIV

În data de 2 august 2022, în intervalul orar 18³⁰–20³⁰, în cadrul căminului Cultural din Sadu, a fost realizat un focus-grup moderat de către prof.univ.dr. Radu Baltasiu. Discuția a fost transcrisă de către Samira Cîrlig și Alin Bulumac. În completarea focus-grupului de la căminul cultural, s-a recurs și la observația participativă în două locații, magazinele „La doi pași”, în scopul stabilirii nivelului de vitalitate al comunității prin identificarea elementelor comportamentale relevante pentru spiritul asociativ, cât și în vederea deschiderii unui magazin local.

DATE SOCIO-DEMOGRAFICE

1. H.D.: masculin, 66 de ani, studii universitare, doctor veterinar, Sadu [B66DV].

2. P.D: masculin, 63 de ani, studii universitare, inginer electro-energetician, Sadu [B63IEE].

3. D.D.: masculin, 38 de ani, studii universitare, inginer silvic, Sadu [B38IS].

4. B.D.: masculin, 44 de ani, studii liceale, administrator, Sadu [B44A].

⁶ Stâna lipsește cu desăvârșire, muntele este prezent într-o singură hartă.

5. D.E.: feminin, 58 de ani, studii universitare, notar, Sadu [F58N].
6. C.V.: feminin, 55 de ani, studii liceale, întreprinzător, Sadu [F55I].
7. B.B.: feminin, 45 de ani, studii universitare, întreprinzător, Sadu; [F45I].
8. B. C.: feminin, 42 de ani, studii universitare, director, Sadu [F42D].
9. D.D.: masculin, 56 de ani, școala tehnică, întreprinzător, Sadu [B56I].
10. N.: masculin, 67 de ani, studii universitare, preot, Sadu [B67P].
11. D.C.: masculin, 55 de ani, studii liceale, lucrător în domeniul privat, Sadu [B55LDP].

TEME ABORDATE

CE ÎNSEAMNĂ SĂ FII SĂDEAN?

Sădeanul este membru al unei comunități mai largi, al „Mărginimii”. În particular, ca „sădeni”, se percep mândri, determinați, întreprinzători, puternici.

- „Mă consider sădean. Cum să nu? Sunt din Mărginime. Mă consider o persoană **puternică**” [F58N]).
- „Sădenii sunt o categorie de oameni peste medie ca **determinare, spirit antreprenorial**” [B63IEE].
- „Sădenii sunt **oameni cu tradiție**” [F45I].
- „Chiar dacă nu-s de aici, eu m-am căsătorit aici, sunt de 20 de ani în Sadu, eu mă identific ca sădean (...) **Om** să fii pe unde te duci!” [F55I].
- „Ești **mai mândru că ești sădean**” [B38IS].
- „Toți sunt mândri” [B56I], care au ajuns în Dieta Transilvăneană, a dat academicieni” [B63IEE].
- „Găsim la fiecare motiv de **mândrie**” [B56I].
- „Fiecare e **mândru** de obiceiurile (...)” [B56I].

AUTOPERCEPȚIA SITUAȚIEI FINANCIARE

COMUNITATEA ESTE RELATIV ÎNSTĂRITĂ, FIIND ALCĂȚUITĂ DIN „OAMENI ÎNSTĂRIȚI” ȘI „CARE SE DESCURCĂ”

- „Sădenii au bani” [F45I].
- „Da, sunt **oameni înstăriți**” [F42D].
- „Fiecare se descurcă” [B66DV].

ATITUDINEA

Sădenii sunt oameni mândri, care preferă să se descurce singuri, să nu se asocieze. Din acest punct de vedere, nivelul comunitar de autosuficiență este unul

ridicat. Altfel spus, mândria poate fi o piedică pentru dezvoltarea mediului local de afaceri. Nu refuză parteneriatele exterioare comunității. Remarcăm absența muntelui din autodeterminare, deși persoanele participante se identifică cu „glia” și „pământul” – marcatori specifici populațiilor de câmpie.

– „Eu nu sunt mândră, dar mie nu-mi permite legea să desfășor astfel de activități (comerciale), prin prisma meseriei (..). Mie mi-ar plăcea să fac multe lucruri, dar nu am voie” [F58N].

– „Nu că sunt mândră, dar **cel mai bine te descurci singur**” [F45I].

– „Aici ați găsit **oameni care sunt legați de glie. Sădenii sunt oameni ai pământului** (..). La oraș avem parteneri. Eu de exemplu am o grămadă de colaboratori în Sibiu. Avem și în Sadu ferme, dar nu prea merg” [B56I].

PROBLEME FĂRĂ REZOLVARE: LÂNA

Lâna este una dintre problemele pe care sădenii le percep ca fiind esențiale, dar fără rezolvare în prezent. Cauza este de natură extra-comunitară (statul, care a declarat-o „deșeu”) și este unul dintre principalii factori care blochează dezvoltarea comunelor montane, lâna fiind un element nevralgic în economia montană centrată pe oierit. Drama este că lâna nu poate fi prelucrată, nici aruncată din cauza politicilor statului.

– „**Lâna e un deșeu. Ne luptăm cu mediul [Ministerul mediului] să nu ne prindă când o aruncăm, sau când îi dăm foc**” [B66DV].

– „**Nici gratis nu o ia nimeni**” [B56I].

– „Înainte veneau turcii și o luau. (râs zeflemitor)” [B67P].

Astfel, după cum reiese din discuțiile cu respondenții, răbdarea și determinarea sunt elemente cheie pentru cei care doresc să-și deschidă o afacere, deoarece lucrul cu oamenii este cea mai dificilă lucrare. Mai contează, de asemenea, dăruirea, calificarea și disponibilitatea.

RĂBDAREA

– „Este foarte importantă **răbdarea**” [F42D].

– „La noi așa este: ai reușit, continuă, n-ai reușit, continuă! Trebuie să fii **determinat**” [B63IEE].

– „Când ai de lucru cu mulți oameni, dacă nu ai **răbdare** ai dat-o în bară. Vreți să vă spun ceva? **Cu vaca este mai ușor de lucrat decât cu omul**” [B66DV].

– „Trebuie să ai pasiune, dăruire, să fii deschis și zâmbitor când îți intră cineva în gospodărie. (...) **Dăruirea e cheia**. Părerea mea este că e și multă comoditate” [F55I].

- „Oamenii ca să aibă încredere trebuie să vadă că ești **calificat**, că ești **disponibil**” [F45I].
- „**Credința** că reușești” [B56I].

ALTE LUCRURI ÎN CARE CRED SĂDENII

Dintre valorile directoare când vine vorba de muncă, cele mai importante sunt: răbdarea, dăruirea, să pui suflet și să-ți placă ceea ce faci.

- „Când vine vorba de muncă este important **să te dăruiești, să-ți placă ceea ce faci**” [B38IS].
- „Și eu zic la fel, să-ți placă și să te dăruiești” [B63IEE].
- „Trebuie **să pui suflet** în ceea ce faci” [F42D].

ASOCIEREA, UN IDEAL GREU DE ATINS?

Într-o comunitate puternic individualizată și mulțumită cu sine, asocierea este un ideal greu de atins. La aceasta se adaugă faptul că o bună parte din locuitori au ajuns să respingă ideea de a mai crește animale în gospodărie. Vânzarea produselor locale este mai degrabă o practică pe care oamenii o duc mai departe prin cunoștințe și „din vorbă în vorbă” – practică pe care o consideră mai eficientă decât deschiderea unui magazin cu produse locale. Însă asocierea, odată funcțională, ar trebui să aibă un debușeu de tip magazin.

- „**Lucrul împreună nu iese niciodată bine**” [F42D].
- „**Depinde, poate fiecare are de câștigat**” [B44A].
- „Dacă vrei produse de Sadu luați-o la pas și întrebați oamenii. **Satul românesc așa a funcționat mereu: «din gură în gură»**” [B56I].
- „S-a încercat o asociere, dar nu a mers” [B38IS].
- „**Asocierea ar fi viitorul**, dar acea cooperativă ar trebui să aibă și un magazin unde să vândă produsele respective” [F58N].
- „Eu am fost în cooperativă, dar am ieșit. **Neîncrederea și neseriozitatea** au fost problema” [F55I].
- „Avem o cooperativă, se numește „Merinde de Sadu”. Sunt vreo 5–6 producători. Noi am înființat-o, am și promovat-o la o emisiune la AGRO TV și după acest moment cererea a crescut destul de mult, nu pot să spun, dar apoi **ne-am împotmolit la documentație**” [F55I].
- „Dacă această cooperativă ar fi avut succes, toți s-ar fi asociat” [B63IEE].
- „**Populația este atât de învrăjbită, atât de despărțită, încât nu cred că mai avem vreo șansă cu cooperativa** (..) Este o politică ce este

dusă la nivel global, uitați-vă la Olanda! Vaca e inestetică, urinează, defecă. Pentru acest lucru cred că jumătate din sat mă înjură. S-a schimbat mentalitatea, dacă ar fi după mine, aş interzice camioanele de 40 de tone, nu bivolița de 400 de kg, dar sare tot satul în sus” [B66DV].

- „Vaca face parte din peisaj, că doar suntem la țară” [F58N].
- **„Oamenii nu vor să se asocieze pentru că lor le merge bine individual”** [F42D].
- „Eu cred că una din cauze e mișcarea demografică, înainte. ne căsătoream sădean cu sădean” [B56I].
- **„Le merge, dar în perspectivă cred că vor fi și ei zdrobiți (...). Treptat sucombă cei mai slabi, dar apoi urmează și cei mai puternici”** [B63IEE].

Învrăjbirea ca fractură la nivel comunitar: principiul de funcționare este dimensiunea negativă a emulației pecuniare: „să am mai mult decât celălalt”. Frica și mândria sunt din acest punct de vedere principalele două piedici în calea asocierii.

- **„În asociere fiecăruia îi este teamă de celălalt, îi e frică să nu se îmbogățească vecinul pe spatele lui, să nu prospere mai mult celălalt”** [F58N].
- „Individualismul este astăzi mult prea puternic” [B63IEE].

BINELE

Bivolițele, în particular, creșterea animalelor – oi, vaci – constituiau, până nu demult, ocupația definitorie a sădenilor. Pentru ei, a avea aceste animale era parte a echilibrului interior, pe care nu au cu ce să îl substituie în zilele noastre. Numeric, binele este posibil, pentru crescători, de la trei bivolițe, numărul minim pentru o gospodărie țărănească eficientă la prețurile curente. La nivel comunitar ar trebui o ciurdă.

- „Eu zic că trei bivole de exemplu nu sunt suficiente pentru a putea vinde produsele. De la trei bivole să produci suficient ca să și plătești pe cineva care să se ocupe de ele eu consider că nu este suficient” [F42D].
- „Ca să faci treabă **îți trebuie măcar o ciurdă**, deci vreo 200 de bivoli” [B66DV].
- „În 1990 aveam 465 de capete de bivolițe” [B63IEE].
- „Acum avem aproximativ 6 000 de oi. E puțin. Înainte erau în Sadu cam 12 000 de oi” [B66DV].

OPRELIȘTI ÎN CALEA MANIFESTĂRILOR ECONOMICE CU RELEVANȚĂ IDENTITARĂ (ALE BINELUI)

Componenta economică a binelui este mai mult decât bunăstarea individuală materială, pentru că include și posibilitatea de exprimare a identității locale prin produse reprezentative locale, elemente componente ale împărtășirii cu străinul al eu-ului colectiv. Așa cum prețul este remunerativ pentru muncă, împărtășirea este remunerativă moral, fiind factor de coagulare comunitară. Mai mult, această dimensiune identitară este, la rândul ei, purtătoare de remunerare economică, clientul apreciind produsele de origine (componenta spirituală a produsului, la care se adaugă caracteristicile organoleptice). Dar acest bine de natură identitar-economică nu se manifestă în Sadu decât foarte restrâns.

Factori blocați:

1. **prețul ridicat** al produselor naturale, mai mare decât cel al produselor de „proastă calitate” care se află pe rafturile magazinelor.
2. **Legislația neprietenosă cu producția țărănească.**
3. **Rețeaua slab dezvoltată ca urmare a unei cereri la scară mică asociată cu vânzarea produselor către o populație care nu poate susține prețul corect**, și deci reproducerea de bază a capitalului: „cu banii pe care îi cereți pe aceasta categorie de produs (caș, telemea nematurată) nu vă ajunge nici pentru o găleată de apă la vacă”.
4. **Mândria inversă ca urmare a orășenizării: „astăzi nu mai este demn să fii cioban”.**
5. **„Frica de stat” care paralizează la nivel acțional, corelată cu legislația.**
6. O altă cauză este **lipsa culturii gastronomice**, pierderea tradiției unei alimentații sănătoase de la o generație la alta.
7. În final, eventualul magazin cu produse tradiționale are de suferit de pe urma prejudecății pe care țărani cred că o au clienții, cum că „la poartă” produsele tradiționale ar fi mai ieftine:
 - „Un litru de lapte de bivola costă 20 de lei, cine îl cumpără? Majoritatea preferă să meargă la magazin și să ia lapte cu 10 lei cutia. Nu toți orășenii vor lapte de calitate. De aia **nu mai este rentabil**. Eu mă uit la copilul meu care deși cumpără lapte de bivola de două ori pe săptămână nu se atinge de el, zice că **nu-i place**” [F42D].
 - „E o **problemă cu oamenii** care vor să cumpere produsele noastre. **Ei cred că dacă vin să le cumpere de la magazin le iau mai scumpe, dar nu e adevărat, prețul e același**” [B44A].
 - „Noi la școală nu putem da copiilor produse locale pentru că **suntem îngrașiți mult de legislația de la nivel național**” [F45I].

- „Caracatița e prea mare. **E corupție și la nivel județean și la nivel național**” [B67P].
- „Eu vând lapte, dar îl dau pe la cunoștințe pentru că în magazin nu-l pot băga că nu mă lasă **legea**” [B66DV].
- „În zootehnie lucrează ultimii oameni. **Nu prea mai e demn să fii cioban deși plata nu ar fi o problemă, că de plătiți sunt plătiți bine.** Cel puțin anul acesta brânza de burduf sau mielul s-au vândut super bine. Este un **deficit de personal.** Oamenii mei nu au avut cu cine să mulgă oile, de aceea lăsau mieii să sugă până mai târziu” [B66DV].
- „**Până când statul nu va înțelege că pe om trebuie să-l lași în pace,** nu se poate face nimic” [B63IEE].
- „**Bruma de profit pe care o fac trebuie să o împart cu cei de la stat**” [B63IEE].
- Cu referire la organele de control: „Da, trebuie să le umpli sacoșele ca să te lase în pace. România are de exemplu **cea mai dură legislație din UE pentru distilerie**” [B63IEE].

BINELE ȘI EDUCAȚIA

Persoanele participante la discuție au fost de acord că educația este foarte importantă pentru destinul comunității, dar că, în prezent, aceasta este într-o situație atât de precară, încât „Academia Română ar trebui să intervină”, percepend Academia ca ultimul for care „să facă ordine” în acest domeniu:

- „**Mie o problemă mi se pare educația.** Eu aș vrea ca Academia Română să-și bage nasul în învățământ, pentru că învățământul este varză. Am ajuns aici din cauza educației. Aici e problema” [B56I].
- „Oamenii trebuie să fie mai educați, **să li se explice ce înseamnă asocierea,** că mulți nu înțeleg” [F42D].

PRODUSE REPREZENTATIVE PENTRU SADU

Brânza, carnea, laptele, ouălele, **minim prelucrate** sunt enumerate de săteni ca produse reprezentative. Remarcăm absența produselor de prelucrare înaltă, cu termen de valabilitate mai lung și de valoare ridicată, cu marcaje și procesare care să facă diferența față de produsele din alte sate:

- „Avem **miere** de la Marcel, **pâine** de Sadu, produse de la Dragomir: carne de mici, salam, **mezeluri** în general. Acestea sunt **produsele care merg.** Noi am mai avut și altele, dar nu prea s-au vândut” [B44A].

- „Produsele perisabile nu prea merg la magazin, cum este **telemeaua** de exemplu” [B56I].
- „Păi reprezentative sunt **carnea** de oaie și de miel, de vițel, sau produsele din porc, cârnați de exemplu” [F55I].
- „Mai e **brânza, ouăle**” [B63IEE].
- „La noi cel mai reprezentativ produs este **brânza de munte**. Cunoscut pe cineva care a dat 10.000 de euro pentru un punct în București și l-au păcălit și a rămas și fără punct și fără bani” [B63IEE].

PRODUSUL MONTAN

Mențiunea de calitate „Produs Montan” atestă originea montană a materiilor prime și, în cazul produselor prelucrate, faptul că prelucrarea a avut loc în aceleași zone. Această etichetă certifică faptul că produsul provine dintr-o zonă cu un grad redus de poluare și este obținut în condiții naturale dificile, specifice zonelor montane. Persoanele intervievate nu prea cunosc noțiunea de „produs montan”, sau dacă au o idee, nu le e limpede cum se poate implementa aceasta. Au existat două excepții, pe care le prezentăm mai jos:

- „Produsele montane sunt produsele care vin de la munte, adică materia primă vine de la munte” [F55I].
- „Produsul finit e din materie primă de la munte” [F58N].

PUNCTUL GASTRONOMIC LOCAL

Un punct gastronomic local (PGL) este o unitate de alimentație publică de tip familial, situată într-o localitate rurală, unde se prepară și se servesc produse alimentare, după rețete specifice zonei, direct consumatorului final. Deși punctul gastronomic local este considerat o oportunitate de către sădeni, comoditatea este un factor frenator important, alături de frică – neîncrederea în posibilitățile colaboratorilor din sat și teama față de organele de stat percepute ca organe de represiune fiscală:

- „Punctul Gastronomic Local poate fi o **piață de desfacere** pentru oamenii din Sadu care fac produse originale” [B67P].
- „Ca să îți deschizi un punct gastronomic local trebuie să ai **pasiune, dăruire**. Trebuie să fii deschis când cineva îți intră în gospodărie (...). Dăruirea e cheia [Dar nu prea se înghesuie lumea să-și deschidă]. **Eu cred că e și multă comoditate**” [F55I].
- „Oamenii ca să vină la tine trebuie să aibă încredere în tine și pentru asta trebuie să fii calificat și **mai ales să fii disponibil [la colaborare, inclusiv în calitate de furnizor]**” [F45I].

– „**Nu sunt mai multe puncte gastronomice locale pentru că nu sunt asocieri** și odată ce te asociezi, toate instituțiile statului (instituții de control, care amendează și impun restricții) vin călare pe tine, nimeni nu se duce la multinaționale. Ești sluga statului” [B63IEE].

DISPONIBILITATEA DE A CUMPĂRA PRODUSE LOCALE

Disponibilitatea de a cumpăra produse locale este redusă. Din acest punct de vedere putem vorbi despre o **cultură a comodității** (oamenii vor să cumpere tot ce au nevoie dintr-un singur loc) pe de o parte, iar pe de altă parte putem vorbi despre **„tendința de orășenizare” a satului**:

- „**Nu vreau să cumpăr de la vecina**. Pot să iau de *La doi pași* tot ce am nevoie” [F42D].
- „De *La doi pași* pot lua tot ce am nevoie” [F45I].
- „Eu îmi cumpăr de la Sibiu ce am nevoie, dar cumpăr și de la magazinul din sat, de *La doi pași*, pâine de exemplu. De la vecini cumpăr **ocazional** lapte de vacă” [B63IEE].
- „**Ar fi extraordinar să avem un colț într-un magazin** cu produse locale, dar numai să îi lase legea” [B63IEE].
- „Sădeanul este mai mult orășean decât țăran. Garantat” [B66DV].

DISPONIBILITATEA DE A INVESTI ÎNTR-UN MAGAZIN CU PRODUSE LOCALE

În măsura în care sătenii și-ar depăși mândria, frica și idiosincraziile reciproce, magazinul de produse locale nu poate fi decât al unei asocieri sau cooperative, susțin sătenii intervievați. După aceea, remarcă aceștia, este importantă promovarea. Nu par a fi gândit direcții de relaționare, aprovizionare, canale de distribuție, discuția rămânând la nivel de principiu. Pe de altă parte, sunt persoane care confundă afacerea individuală cu asociația – formă de economie socială, în care membrii sunt egali (nu diferențiați în patronat și salariat), considerând astfel că nu ar fi nevoie de aceasta:

- „**Ideal ar fi să avem o cooperativă și cooperativa să aibă și ea un magazin unde să poată vinde ceea ce se produce**” [B63IEE].
- „Eu văd un magazin reprezentativ pentru sat care să aibă tot felul de produse, numai că trebuie **mai întâi să-i facem promovare** ca să vină toată lumea, un soi de **piață-magazin**” [F58N].
- „**Nu e nevoie**. Noi suntem prieteni cu colaboratorii; noi avem ferme în comuna Sadu, care au clienții lor; vindem un pui sau ouă. Există «Ferma Bună», «Frățeanu»” [B56I].
- „Nu avem un stand de produse locale” [B56I].

**STUDIU DE CAZ:
MAGAZINUL LOCAL „LA DOI PAȘI” ȘI CONCURENȚA
DINTRE „PÂINEA DE SADU” ȘI PÂINEA DE ARPAȘ,
TÂLMACIU, SIBIU**

Pâinea de Sadu reprezintă un studiu de caz al economiei locale care însă nu se bucură de evoluția dorită. Vom arăta câteva dintre motive. Există două tipuri de probleme: produsul și accesibilitatea acestuia.

PRODUSUL „PÂINEA SADU”:

1. Există patru tipuri de produse de panificație în Sadu: „Sadu”, „Tâlmaciu”, „Sibiu” și „Arpașu de Jos”.
2. Echipa de cercetare din teren a constatat că, în timpul observației, pâinea fabricată la Sibiu a fost cel mai mult cumpărată, comparativ cu produsele echivalente ale competiției. Cea mai puțin cumpărată a fost pâinea de Arpașu.
3. **Aspecte în favoarea „pâinii de Sadu”:** este mai ieftină decât produsul competitorilor.
4. **Aspecte în defavoarea „pâinii de Sadu”:**
 - a. Se fărâmițează „după trei zile”.
 - b. „Nu are gust la fel de bun”, „nu este sățioasă”.
 - c. Nu are o gamă diversificată (neagră, cu cartofi etc.);
 - d. Nu are identitate culturală (ambalajul este neatractiv și de proastă calitate, eticheta nu are elemente de unicitate).

MAGAZINUL LOCAL „LA DOI PAȘI”

Este principalul competitor al comerțului local informal „din poartă în poartă”. Încă nu este limpede în ce măsură existența acestui tip de micromagazin universal este și inhibitor al ideii de magazin cu specific local. Fiecare din cele două magazine universale locale înregistrează dimineața, în prima oră după deschidere, circa 60 de clienți, pâinea fiind prezentă în circa 90% din coșurile clienților, celelalte categorii de produse achiziționate fiind: legume, sucuri și energizante, bere, șervețele, apă minerală, hârtie igienică, sare, oțet, țigări, produse de patiserie (cornuri, prăjituri), ulei. În perioada observației, majoritatea clienților aveau vârsta de peste 60 ani, iar 60% dintre clienți erau femei.

Avantajele magazinului universal local „La doi pași” față de produsele distribuite local „din vecini” sunt de ordinul accesibilității, incluzând comoditatea și rapiditatea:

- toate produsele necesare gospodăriei sunt la un loc,
- accesibile ca preț,
- se pot cumpăra cantități mici;
- sunt disponibile cvasi-permanent.

Deși declară că sunt atrași de calitățile organoleptice specifice, clienții sunt interesați în primul rând de accesibilitate/comoditate și mai puțin de aspectele simbolice precum identitatea locală a produselor și a calității. Este adevărat, produsul local, în cazul de față „pâinea de Sadu”, nu întrunește condițiile unui produs de calitate nici în ceea ce privește conținutul.

CONCLUZII PE MARGINEA CERCETĂRII DE TIP „FOCUS-GRUP”

Există trei paliere ale acțiunii sociale posibile privind posibilitatea acțiunii cooperative în Sadu:

1. Local.
2. Comunitar-regional.
3. Național.

La nivel **național**, statul este perceput ca principal factor de frânare a dezvoltării locale prin fracturarea circuitului natural economic al produselor obținute din oierit (produse lactate și lână). Organele de control și autoritatea de la acest nivel sunt văzute ca fiind corupte sau incapabile să înțeleagă imperativul revalorizării oii, în particular al lânii. Nivelul național, prin stat, este propagatorul celei mai puternice emoții, *frica* – factor blocant al inițiativei în absența unui element conducător **determinat**.

La nivel **regional** – identitatea de „Mărginime” există, dar nu este conturată suficient pe niciun produs local, alimentar și nealimentar, nefiind suficient marcată nici în conștiința comunității. Trăsăturile enunțate de participanți – mândria, determinarea, „oameni ai pământului” sunt generale. Sădenii se consideră „oameni ai gliei”, muntele nefiind deloc sau aproape deloc menționat în cursul discuției, fapt care, dimpreună cu orășenizarea comportamentului (detașarea de animale) trimite la o reconfigurare mentală colectivă semnificativă, aspect care ar trebui studiat într-o cercetare ulterioară.

La nivel **local** – mândria are o dimensiune „perversă”, fiind corelată cu un nivel ridicat de neîncredere reciprocă, chiar de vrajbă și cu fragmentarea comunității pe mai multe dimensiuni: între cei care se bucură și cei care nu se bucură de subvenții APIA sau între cei cărora „nu le mai plac animalele” (care ar fi susținuți de către autoritatea locală) și „ceilalți”. Acesta este un clivaj datorat curențelor în comunicare între autorități și restul comunității, care trebuie conștientizat și corectat.

Mentalul colectiv este marcat de neîncredere reciprocă și este în bună măsură urbanizat. Fără întărirea coerenței comunității și fructificarea emulației pecuniare, va fi greu de construit o activitate economică de tip asociativ.

CONCLUZII GENERALE

– Sadu este o comună în curs de urbanizare, marcată de clivaje culturale între tradiție și modernitate, manifestate ca prezenteism și reducerea realității la interesul financiar, pentru circa jumătate din populație.

– Comuna este considerată bogată, chiar dacă, individual, foarte puțini se consideră astfel.

– Comuna Sadu are două ecosisteme de locuire: Tocile și Sadu. În Tocile locuiește o clasă de mijloc relativ bogată, detașată de tradiție, dar interesată de tradiții.

– Ecosistemul economic în care se află comuna Sadu, oricât de dinamic, este *exterior* acesteia: prelevează forța de muncă, se folosește de aceasta, dar *nu o pune în valoare*.

– Sadu are potențial care nu este pus în valoare. Acest lucru va fi posibil numai prin apariția unui produs economic axat pe vectorul cultural, care să încorporeze identitatea zonei. Identitatea, la rândul ei, presupune fructificarea potențialului de cooperare *țărănească*. Cooperarea intracomunitară reclamă: **1.** identificarea (reactivarea) ideii care să strângă comunitatea precum un stindard în jurul ei, cu capacitate de mobilizare; **2.** un lider, **3.** cultura și ethosul asocierii, la rândul lor bazate pe mândria de a fi *sădean*, nu pe mândria individuală.

Potențialul asociativ este slăbit. Măsurat pe mai multe dimensiuni, observăm că:

– Mai bine de jumătate din eșantion nu consideră necesară apariția unei rețele/asociații de preluare a produselor, din moment ce deja ar exista una.

– Majoritatea absolută este mulțumită cu direcția comunei, de ce ar dori îmbunătățirea acesteia?

– O mare majoritate nu se ajută cu vecinii, relațiile sociale bazale fiind destul de fragile.

Pe de altă parte:

– tot o majoritate absolută este mândră că aparține comunei („mândria de a fi sădean”),

– și o ușoară majoritate este interesată să lucreze în special pentru bani, trăind în prezent. Aparent, aceste două trăsături – mândria și lucrul pentru bani sunt în contradicție, dar ambele sunt forțe motrice puternice ale comportamentului economic, dacă mesajul unei inițiative de asociere va reliefa cu suficientă claritate *interesul pecuniar* și ar stârni *emulația pecuniară*.

O piedică majoră în calea asocierii, din datele cercetării calitative, este *teama, frica* generată de legislația confuză și opresivă, dar și de *celălalt*. Astfel, cercetarea cantitativă a arătat că legislația îi încurcă pe mai mult de jumătate dintre cei intervievați, în timp ce studiul calitativ a scos în evidență linii extinse de fractură intracomunitară, generate de neîncredere generalizată și de frica de celălalt.

BIBLIOGRAFIE

1. ***, România 2019.eu. (2019). *Civilizația Mărginimii. Mărginimea Culture*. Romania Student Tour – program național de redescoperire și promovare a valorilor patrimoniului natural și cultural al României. Proiect inițiat de Paul Bordaș. Sibiu.
2. ***, (2007). *Harta puterii de cumpărare în România: Alba, în top 10 județe. Cum ar putea evolua situația în 2022*. Accesat în data de 30 iulie 2025 de la: <https://alba24.ro/harta-puterii-de-cumparare-in-romania-alba-in-top-10-județe-cum-ar-putea-evolua-situația-in-2022-905998.html>
3. Baltasiu, R., Bulumac, O. ș.a. (2009) *Metodologia neointerpretativă*. Planurile analizei în teren. Raport de cercetare pe comunitatea lipovenilor din Dobrogea. "Romanian Journal of Sociology", 1–2/2009.
4. Baltasiu, R. (2022). *Situația actuală a frontierei de nord-vest a României la 100 de ani de la Tratatul de la Versailles*. Raport de cercetare. The Current Status of the North-Western Romanian Border 100 Years after the Treaty of Versailles. Reseach Report. București: Editura Etnologică.
5. Baltasiu, R., Cubreacov, V., Țircomnicu, E. ș.a. (2017). *Crihana Veche: album monografic*. București: Editura ICR.
6. Baltasiu, R., Săpunaru, G., Bulumac, O. (2013). *Slăbirea comunității românești din Harghita-Covasna*. București: Editura Etnologică.
7. Baltasiu, R., Țircomnicu, E. (2014) *Pro Balcania și Fermentul Aromân (macedo-român) în Sud-Estul European*, ediție trilingvă, română-engleză-franceză, Societatea Academică Moscopolitană. București: Editura Justin și George Iustinian Tambozi
8. Bulumac, O. (2018). *Infrastructură și Societate. Considerații teoretice și studii de caz*. București: Editura Etnologică.
9. Durkheim, E. (1974). *Regulile metodei sociologice*. București: Editura Științifică.
10. Gusti, D. (1999). *Școala monografică. Volumul I. Dimitrie Gusti – Știința realității sociale*. București: Editura Paideia, 1999.
11. Haller, K. (2019). *Psihologia culorilor*. București: Editura Baroque Book Arts.
12. Neferu, A. (2018, 26 apr.). *Indicele NewMoney: câte hectare ară, în medie, un tractor în România*. Accesat la data de 30 iulie 2025 de la: <https://newmoney.ro/indicele-newmoney-cate-hectare-ara-medie-un-tractor-romania/>
13. Noica, C. (1998). *Devenirea într-o ființă. Încercare asupra filosofiei tradiționale. Tratat de ontologie. Scrisori despre logica lui Hermes*. București: Editura Humanitas.
14. Pr. Hămbășan, D. (2015). *Monografia comunei Sadu*. Sibiu: Editura Armanis.
15. Rostow, W.W. (1963). *Les Etapes de la croissance économique*. Paris: Editions du Seuil.
16. Vulcănescu, M. (1991). *Dimensiunea românească a existenței*. București: Editura Fundației Culturale Române.

ABORDAREA CULTURII STRATEGICE ÎN RELAȚIE CU REZILIENȚA INSTITUȚIONALĂ. REPERE PENTRU PROIECTAREA UNUI CADRU DE ANALIZĂ

ADELA ȘERBAN *

ABSTRACT

APPROACHING STRATEGIC CULTURE IN CONNECTION WITH INSTITUTIONAL RESILIENCE. RELEVANT ASPECTS FOR DESIGNING AN ANALYTICAL FRAMEWORK

The article addresses the theoretical aspects regarding the analysis of institutional resilience of the State in the contexts of societal pressure or crisis, in connection with two elements: the explicit strategic culture internalized by its decision-making and executive apparatus, and the implicit strategic culture, internalized by the society, directly reflected in social expectations and public pressure. The article explores the ways in which the strategic culture can be approached in connection with institutional resilience and can be transposed in a specific analytical tool.

Keywords: security studies, strategic culture, resilience, sustainability, social theory.

CONSIDERAȚII INTRODUCATIVE

Crizele suprapuse care au afectat spațiul european în ultimii zece ani (criza refugiaților începută în 2015, criza pandemică dintre 2020–2022, criza energetică și de securitate declanșată în 2022 și generată de izbucnirea războiului din Ucraina) au forțat și au testat capacitatea instituțiilor statului de generare a unui răspuns rapid, de adaptare și de reconstrucție în mișcare, scoțând la lumină un set

* Ph.D., researcher in sociology, Institute of Sociology, Romanian Academy, e-mail address: adela.serban@gmail.com.

de disfuncționalități structurale persistente care se adaugă climatului de insecuritate produs de către contextul complex al efectelor de criză. Problematika rezilienței instituționale și a capacităților societale necesare pentru a prezerva bunăstarea și securitatea comunităților în situații de presiune sau de imprevizibilitate a câștigat o poziție tot mai importantă în spațiul dezbaterii publice și academice, mai ales în perioada premergătoare adoptării *Mecanismului de redresare și reziliență al Uniunii Europene*².

Evoluția literaturii de specialitate consultată relevă faptul că preocuparea pentru conceptualizarea multifacetată a procesului de reziliență și pentru înțelegerea sa în relație cu factorii majori de influență și interferență a cunoscut o amplificare și o diversificare a abordărilor, încorporând perspective trans- și inter-disciplinare, adaptate la complexitatea și natura mixtă a referențialului de analiză, așa cum îl dezvăluie consecințele din planul concret. Cercetarea de față se circumscrie în acest context cadru și a pornit de la următoarea întrebare: *Depinde capacitatea de rezistență instituțională în situații de presiune sau criză de viziunea și cultura strategică explicită dezvoltată la nivelul aparatului funcțional și decizional și de cultura strategică implicită, internalizată la nivelul societății (care se reflectă direct în așteptările sociale și în timpii de presiune publică) și, dacă da, cum ar putea fi transpusă în cadrul unui instrument de analiză dinamica de potențare a celor două dimensiuni în raport cu procesul de reziliență?*

Articolul are ca scop realizarea unei analize a problematicei cadru în vederea propunerii unui posibil model de evaluare a rezilienței instituționale în relație cu nivelul culturii strategice, asociat funcționalității instituționale în contextul provocărilor emergente din spațiul european. Cercetarea a utilizat o metodologie combinată, îmbinând analiza conceptuală și metodele de construcție teoretică, cu metode documentare de investigație. Au fost consultate lucrări de analiză relevante pentru tematica investigată, laolaltă cu un set de surse documentare listate la capitolele bibliografice.

ASPECTE CONCEPTUALE

La origine, *reziliența* este o noțiune cu peste nouă decenii de teoretizare, consacrată în discipline cu profil puternic aplicat (psihiatrie, științele ingineresti), specifică abordărilor epistemologice din zona structuralist-funcționalistă și mecanicist-cauzală. Dezvoltările sale din ultimele decenii în relație cu cercetările asupra sistemelor ecologice și managementului dezastrelor, teme cu puternic impact social, au permis lărgirea conceptuală și extinderea sa în zona înțelegerii

² Regulamentul (UE) 2021/241 al Parlamentului European și al Consiliului din 12 februarie 2021 de instituire a Mecanismului de redresare și reziliență, https://eur-lex.europa.eu/legal-content*tr/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R0241&from=EN.

mediului instituțional și societal (Manca *et al.*, 2017), pentru care furnizează o completare aplicativă și focalizată a studiilor morfologice și funcțional-sistemice deja existente.

Conceptul de *reziliență instituțională* este definit în cea mai mare parte a literaturii de specialitate studiate ca fiind capacitatea unei instituții sau a unui sistem instituțional de a își prezerva funcțiile, structura și identitatea în condiții dificile, prin operarea de ajustări capabile să absoarbă șocul sau să depășească consecințele presiunilor exercitate asupra sa. (Sutcliffe & Vogus, 2003, 2007; Linnenluecke, 2017; Van Der Vegt *et al.*, 2015). Calitatea de *reziliență* a unui sistem indică așadar o noțiune centrată pe rezultat, eminentemente *ex post*, verificată și verificabilă în urma unui context de presiune manifestat. Analizele rezilienței instituționale sunt centrate pe comprehensiunea actorilor implicați, a mediului de interacțiune și a raporturilor de putere, a vulnerabilităților implicate și a capacităților adaptative în context de schimbare (Walker *et al.*, 2004).

Spre deosebire de reziliența sistemelor neutral-valorice, instituțiile implică un design axiologic aliniat la un proiect societal complex, care presupune nu doar exigența depășirii unui șoc sau unei presiuni de tip evenimential sau procesual, cât și pe aceea a preservării structurii sale identitar-funcționale în raport cu un cadru axiologic central. Reziliența instituțională nu descrie doar abilitatea de a face față la și de a gestiona schimbările disruptive ale mediului extern, ci și capacitatea de a se transforma păstrându-și datele axiologiei social-politice într-o manieră sustenabilă (Manca *et al.*, 2017).

Cultura strategică descrie un sistem infrastructural imaterial de apărare, cuprinzând totalitatea normelor interiorizate, valorilor, reprezentărilor și modelelor active în plan psiho-cognitiv care permit unui sistem instituțional și unui bloc societal în ansamblul său să acționeze eficace și unitar în sensul protejării intereselor sale legitime (Katzenstein, 1996). Cultura strategică implică existența unei capabilități cultural-axiologice care antrenează în mod coerent resursele de adaptare, de răspuns și de autoreglare ale unui sistem instituțional sau societal în sensul preservării datelor constitutive, sistemelor funcționale și coordonatelor socio-culturale. Motorul acestui proces societal intern îl constituie intensitatea atașamentului identitar și conștiința interesului comun, iar exercitarea acestei funcții de protecție și apărare societală este susținută de un proces complex, spontan, de tip reacție-răspuns, în baza unui sistem cultural de filtrare a informațiilor și percepției despre ceea ce constituie sau ar putea constitui o amenințare. Securitatea este o stare concretă, cu consecințe în planul observabil al realității, care are un corelativ reflectat în realitatea mentală, percepută a colectivității. Cu cât distanța/deosebirea dintre cele două imagini este mai puternică, cu atât ne confruntăm cu o capacitate mai slabă de înțelegere și de răspuns funcțional al unei societăți sau a unui sistem instituțional în fața amenințărilor sau presiunilor cu care se confruntă.

Studiile consultate în etapa documentară a cercetării au indicat faptul că nivelul de cultură strategică a unui sistem instituțional impactează modul de răspuns la un eveniment sau factor perturbator, departajând tipologic între două clase distincte de abordare a presiunilor și amenințărilor:

1. Un nivel insuficient determină un răspuns caracterizat prin absorbirea șocului printr-o strategie adaptativă restrânsă la planul acțiunii imediate – dovedind învățare limitată la un singur ciclu evenimential.

2. Un nivel adecvat implică utilizarea șocului pentru dezvoltarea și integrarea în mecanismele funcționale a unor modele și formule de răspuns instituțional perfecționate prin expunere la un șir de evenimente similare – dezvoltând instrumente pentru o învățare repetată și dovedind o abordare strategică proactivă în fața unor viitoare șocuri din aceeași clasă evenimentială sau procesuală (Meyer, 1982; Linnenluecke & Griffiths, 2013).

Conceptualizările rezilienței pentru a doua clasă tipologică de răspunsuri instituționale implică distingerea unor etape de consolidare a capacităților. Reziliența devine în acest context nu doar un răspuns, ci un proces prin care un actor instituțional își dezvoltă și își utilizează oportunitățile, funcțiile și posibilitățile acționale deținute pentru a interacționa cu mediul în care evoluează, ajustându-se în planul funcțional în mod permanent, deopotrivă înainte, în timpul și după ce presiunile s-au manifestat (Williams *et al.*, 2017). Consolidarea rezilienței instituționale este descrisă în literatura de specialitate consultată ca un proces compus din trei mari etape: *anticipare*, *gestionare* și *ajustare* (Duchek, 2020). Faza de *anticipare* implică prospectarea posibilelor evoluții din mediul extern, evaluarea *ex ante* a riscurilor și a amenințărilor și pregătirea proactivă prin dezvoltarea de capacități și formule capabile să susțină diverse tipuri de răspuns adaptat. Faza de *gestionare* implică mobilizarea resurselor și capacităților dezvoltate în baza unei gândiri strategice de acțiune, probând capacitatea dinamică a sistemului instituțional de a face față adversității produse de un eveniment sau de un proces care s-a declanșat, prin corectarea efectelor, adaptarea și ajustarea funcțiilor, structurii și tiparelor de interacțiune și răspuns, în timp ce faza de *ajustare* implică comportamentul post-eveniment, prin asimilarea lecțiilor învățate înăuntrul unei operațiuni de optimizare funcțională și structurală și dezvoltarea de noi soluții proactive.

În analizele aplicate, abordarea rezilienței instituționale este privită aproape unanim ca rezultatul acelui set de capacități indispensabile procesului de management al crizelor (Kossek & Perrigino, 2016). Cercetările practice consultate au indicat faptul că impactul în plan instituțional al unui factor extern este influențat în mod determinant de strategia instituțională, indiferent dacă aceasta este una implicită sau explicită, conectată la un sistem amplu inter-instituțional de răspuns sau autonomizată. Strategia instituțională implicită sau explicită variază de la o formă minimalistă, în care procesul rezilient se reduce la redresare prin absorbția șocului de către resursele slabe ale sistemului (strategia supraviețuirii prin

sacrificarea unui segment de pierderi asumate), până la forme complexe în care reacțiile instituționale sunt modelate dinamic în baza unei viziuni instituționale elaborate, prin ajustări în timp real în planul structurilor organizaționale, a cadrului normativ și de reglementare, a unei modelări a resursei umane și a unei armonizări interne a procedurilor funcționale și a circuitelor logistice.

În literatura de specialitate consultată, patru aspecte cheie sunt luate în considerare în vederea dezvoltării analizei rezilienței instituționale:

1. *Latitudinea* – noțiune care descrie limita impactului produs de factorii de presiune externă până la care un sistem își poate prezerva capacitatea de recuperare structural-funcțională.

2. *Rezistența* – noțiune care descrie ușurința sau dificultatea cu care sistemul instituțional permite schimbarea în situație de presiune (indicând cât de puternică este rezistența instituțională la schimbare).

3. *Precaritatea* – noțiunea descrie gradul de depărtare sau de apropiere a stării sistemului de limita prag a deteriorării sale ireversibile.

4. *Panarhia* – noțiunea descrie comportamentul adaptativ al unui sistem societal în raport cu complexitatea mediului extern în care funcționează acest sistem, urmărind rețelele dinamice de interese și schimburi care au loc înăuntrul ansamblului sistemic prin perspectiva ciclurilor adaptative permanente prin care trece acesta: creștere, acumulare, restructurare și reînnoire. Acest proces ciclic generează periodic reorganizări sistemice și structurale ca urmare a unor schimbări ireversibile și adesea imprevizibile derivate din natura volatilă a echilibrului de schimb și interacțiune. (Schimbarea sistemelor politice, starea de război, transformări în echilibrul piețelor sau la nivelul climatului global de schimb și interacțiune – sunt, toate, cuprinse și acoperite prin această noțiune) (Walker et al., 2004).

Trei alte aspecte sunt identificate în literatura dedicată tematicii rezilienței instituționale ca indicatori descriptivi ai calității procesului rezilient:

– *Adaptabilitatea* reprezintă capacitatea unui sistem de auto-re-organizare fără intenție. Această calitate este reflectată în planuri de acțiune managerială sau în strategii transpuse în mecanisme care forțează intervențional re-organizarea necesară.

– *Transformabilitatea* descrie capacitatea unui sistem instituțional de a se reorganiza fundamental, de a se redefini și a se rescrie pe el însuși ca urmare a unor condiții externe care fac imposibilă prezervarea formei existente.

– *Viteza de reîntoarcere în punctul de echilibru* reprezintă un indiciu al succesului instituțional în condiții de presiune externă sau de șoc, indicând un nivel ridicat de reziliență (Walker et al., 2004).

Un alt aspect important al teoretizării provine din faptul că noțiunea de *reziliență* întreține un raport de necesitate cu conceptul de *sustenabilitate*: un sistem instituțional nu poate fi sustenabil fără a fi rezilient și nici nu poate fi rezilient fără prezervarea sustenabilității. Ambele concepte surprind și descriu

calitatea în dinamică a rezistenței manifestată de sistemul supus presiunii, cu diferența semnificativă a manierei explorative: dacă în cazul conceptului de *reziliență* rezistența sistemului este abordată **secvențial** în cadrul conceptului de *sustenabilitate* ea este abordată **procesual**, orientată către ideea de finalitate funcțională și de scop.

Sustenabilitatea în planul instituțional înseamnă nu atât preservarea fizică a unui sistem, cât capacitatea acestuia de a menține sau de a susține în timp, într-un mod echilibrat și facil, un rezultat funcțional în raport cu nevoile cărora li se adresează. Sustenabilitatea în context instituțional reprezintă **optimalitate**, fiind ancorată în capacitatea adaptativă a unui sistem de a identifica soluții și căi pentru un succes durabil în timp, în condiții dinamice de schimbare și cu provocări nefavorabile. În contextul crizelor emergente cu care se confruntă aparatele administrative, economiile și rețeaua fluidă a instituțiilor comunitare, sustenabilitatea și reziliența descriu capacitatea performativă a acestor sisteme în condiții antagonice sau de șoc, capabilitatea lor de a acoperi în mod durabil și echilibrat nevoile interne cărora li se adresează.

PROVOCĂRILE ROMÂNIEI ÎN CONTEXT EUROPEAN, PRIVITE SUB FILTRUL REZILIENȚEI STRATEGICE

Ultimul deceniu a reprezentat pentru spațiul european o fereastră de timp caracterizată printr-o suprapunere de crize și prefaceri externe, România fiind afectată de către acestea atât direct, prin impactare directă, cât și prin efecte absorbite prin canalele de legături funcționale dinlăuntrul comunității de state europene. Șocul economic provocat de pandemia de COVID-19 transformările tehnologice majore ale ultimilor ani ca urmare a conștientizării tot mai acute a riscurilor climatice și ecologice, creșterea impactului social, economic și în piața forței de muncă a utilizării inteligenței artificiale și robotizării, provocările impuse de impredictibilitatea dinamicii din piața de energie și reasezările piețelor ca urmare a reasezărilor geopolitice regionale și globale, provocările umanitare, dar și de securitate antrenate de confruntarea militară din spațiul ucrainean au forțat dar au și testat reziliența sub-sistemelor instituționale interne, scoțând la suprafață situații disfuncționale sau non-optimale care trenează de mult timp: politici publice insuficient adaptate nevoilor de dezvoltare ale societății și economiei românești, sistem instituțional deficitar sub aspectul structurii funcționale și al resurselor, cerințe birocratice supradimensionate, impredictibilitate legală etc.

Raportul *Monitoring resilience in the EU*, realizat pentru Comisia Europeană în 2023 în baza a 124 de indicatori ai vulnerabilității societale (acoperind patru dimensiuni tematice ale rezilienței) și ai capabilităților funcțional-administrative ale statelor, clasează România pe locul al treilea în clasamentul vulnerabilităților și pe ultimul loc în clasamentul capacităților de gestionare a acestor vulnerabilități,

indicând țara noastră drept una dintre cele mai puțin reziliente state la o situație de presiune sau de șoc societal din comunitatea statelor UE (Benczur *et al.*, 2023, p. 14), cu o foarte mică marjă de corectare a acestei situații de la evaluarea anterioară, realizată în 2021 (*Idem*, p. 18).

Raportul Comisiei Europene pentru monitorizarea nivelului de reziliență a statelor europene a clasat organizat zonele de vulnerabilitate națională în patru dimensiuni fundamentale evaluate ca prioritare pentru dezvoltarea și cultivarea proceselor reziliente: dimensiunea socio-economică, dimensiunea ecologică, dimensiunea digitală și dimensiunea geopolitică, România înregistrând, conform setului de indicatori de reziliență luați în calcul în cadrul raportului, vulnerabilități medii-înalte în zona social-economică și în cea a impactului economic al schimbărilor digitale (nivele mai ridicate decât media UE înregistrând în aria inegalităților și impactului social al tranzițiilor, sănătate, educație și muncă, utilizarea durabilă a resurselor, digitalizarea și globalizarea financiară), vulnerabilități medii în dimensiunea ecologică (în zona stabilității și sustenabilității economice și financiare și în ceea ce privește atenuarea și adaptarea la schimbările climatice, aprovizionarea cu materii prime și energie) și vulnerabilități scăzute în dimensiunea geopolitică și de securitate. Semnificativ este faptul că România prezintă un nivel general mai scăzut al capacităților de a gestiona rezilient aceste vulnerabilități comparativ cu media UE pentru toți indicatorii considerați în cadrul analizei și că acest trend se prezintă stagnant în ciuda mecanismelor de intervenție și de suport activate și implementate de către statul român (Benczur *et al.*, 2023, p. 43). Componenta analitică a cercetării a vizat evidențierea importanței jucate în acest rezultat de relația dintre performanța aparatului instituțional administrativ al statului și nivelul de integrare în practicile acestuia a culturii strategice.

Cele patru dimensiuni analizate de către raportul menționat implică procese interconectate care produc efecte cumulate, necesitând o abordare strategică holistică a câmpului de soluții pentru a putea susține o optimizare în planul capabilităților existente. Dimensiunea socială a evaluării a luat în considerare în principal indicatori descriptori ai vulnerabilităților structurale privind inechitățile sociale existente – sub aspectul nivelului de trai și expunerii populației la marginalitate și sărăcie. Raportul a evidențiat faptul că România se situează peste nivelul mediu din spațiul comunitar al Uniunii Europene în ceea ce privește impactul social al diferitelor tranziții emergente care afectează în prezent spațiul european. Criza energetică generată de către războiul din Ucraina a potențat presiunea resimțită la nivelul Uniunii Europene de a abandona dependența de hidrocarburi. Contextul excepțional al marilor economii comunitare vulnerabilizate sub aspectul competitivității pe piețe în contextul unei creșteri majore a costurilor energetice s-a răsfrânt puternic asupra economiilor mici, dependente, din țările cu dezvoltări de ramură subordonate lanțurilor de producție externe, cum este și cazul economiei românești.

În contextul schimbărilor tehnologice și al trecerii la paradigma decarbonizării, companiile se confruntă cu noi reglementări de mediu, cu necesitatea re tehnologizărilor, cu tranziții organizaționale. Întărirea rezilienței economice depinde de construirea unui set de servicii de suport susținute pe expertiză focalizată pentru organizațiile care au nevoie de consultanță și sprijin în accesarea de fonduri nerambursabile, credite, întocmire de dosare de acreditare, realizarea documentației necesare inspecțiilor (fiscale, ITM, agențiilor de mediu etc.), formare profesională profesionalizată ș.a., pentru conferirea unor șanse crescute companiilor și întreprinderilor naționale de a consolida organizații economice sustenabile și puternice. Accelerarea procesului de tranziție la un profil societal Green Deal implică pentru economia românească schimbări care afectează în mod eterogen diferite categorii sociale, adăugând noi vulnerabilități celor deja existente. Transformările economice angrenează închiderea sau declinul unor industrii și importanța tot mai mare pe piața forței de muncă a calificărilor și competențelor de nouă generație. Lipsa accesului companiilor naționale la capital pentru re tehnologizare și polarizarea socială extrem de ridicată dinlăuntrul societății generează bule urbane de prosperitate care împing vulnerabilitatea socială în zonele economiei rurale și mic-urbane falimentare, producând disparități teritoriale tot mai accentuate în ceea ce privește accesul la serviciile publice și la educație, afectând într-un circuit vicios tocmai tranziția către un model societal bazat pe responsabilitate ecologică și durabilitate în principiul armoniei mediu-societate.

Ciclul *panarhic* declanșat de suprapunerea crizelor și proceselor de schimbare forțată, prin amploarea și severitatea efectelor sociale și economice antrenate, testează reziliența mediului instituțional intern, o formulă de suport adaptată nevoilor imediate în acord cu principiul sustenabilității lor fiind nu doar necesară, dar obligatorie pentru a facilita o transformare sănătoasă a mediului economic și social românesc și o adaptare a sa la noul climat tehnologic și organizațional.

Participarea la spațiul comunitar european implică abordarea provocărilor emergente și dezvoltarea proceselor instituționale reziliente într-un mod unitar, prin alinierea soluțiilor interne la o strategie comună de reacție instituțională, înlăuntrul unui calendar amplu de măsuri proactive și de construcție implementate la nivel european. În acest context, înțelegerea modului în care aparatul administrativ-funcțional al statului român valorifică cadrul instituțional european pentru a își optimiza eficiența procesului intern de reziliență este deosebit de importantă.

Deși conceptul de reziliență a intrat în practica comună de organizare a politicilor publice europene în 2021, odată cu adoptarea *Regulamentului (UE) 2021/241 al Parlamentului European și al Consiliului din 12 februarie 2021 de instituire a Mecanismului de redresare și reziliență*, el a stat la baza șlefuirii unui

set divers de politici specifice tematice și de planuri de acțiune în cadrul Uniunii Europene³ (Manca *et al.*, 2017). Abordarea cadru a acestor documente de politică publică a fost aceea de a construi prin direcționare de fonduri, prin șlefuirea cadrului normativ și prin optimizare instituțională instrumente care să reducă decalajul din spațiul intracomunitar, pentru a gestiona provocări sistemice al căror impact cumulativ sau prezumtiv a fost evaluat ca extrem de probabil sau iminent. Calendarul dezvoltării acestor instrumente a fost inevitabil unul subordonat formatului birocratic, multe dintre instrumente neajungând să fie transpuse eficient, complet sau în timp util în elemente de suport. Racordarea spațiului instituțional românesc la sistemul instituțional comunitar prin valorificarea participării active în structuri permanente de reprezentare sau prin implicarea în grupuri de suport decizional (*steering groups, advisory groups* ș.a.) – care formează o practică curentă în cadrul aparatului instituțional al Comisiei Europene și al rețelei de agenții aflate în subordinea și responsabilitatea sa – este una dintre cele mai slabe din Uniune. Micro-cercetările efectuate de către cercetătorii Laboratorului Teorie Socială al Institutului de Sociologie asupra prezenței active a reprezentanților statului român în ultimii zece ani în structuri și agenții europene din domeniul muncii și relațiilor de muncă și asupra calității participării în cadrul rețelelor de reprezentanți naționali reuniți pentru implementarea macro strategiilor regionale (MRS – *Macro-regional Strategies*) au revelat următoarele concluzii:

Acțiunea de reprezentare este parte din relația României cu diverse structuri și agenții europene, implicând participare în colegiile de management și administrație a acestor organisme. Din această poziție reprezentanții pot, împreună cu Guvernul, să construiască o adresare articulată a statului român pentru valorificarea acestor contexte instituționale în sprijinul intereselor și priorităților de dezvoltare a României. Rețeaua de reprezentanți aduce o contribuție semnificativă la furnizarea de date și informații utile agențiilor europene despre situația din țară și despre problemele majore ale economiei și societății românești. Prin experiența acumulată ca urmare a participării în structuri consultative, ei pot reprezenta o resursă de expertiză în zona politicilor publice și administrației, un factor de stabilitate instituțională și de continuitate în raport cu proiectele majore de reformă a țării. În foarte multe contexte instituționale, generate de reconfigurarea periodică a structurilor organizaționale din diverse autorități și instituții publice ca urmare

³ Câteva dintre primele și cele mai importante referințe de politică publică centrată pe principiul consolidării rezilienței sunt: *The Roadmap to a Resource Efficient Europe* (2011), *Resilience Action Plan for Crisis Prone Countries* (2013), *The EU Strategy on Adaptation to Climate Change* (2013 – prima versiune, 2021 – ultima versiune), *The Communication on Effective, Accessible and Resilient Health Systems* (2014), *A Framework Strategy for a Resilient Energy Union with a Forward-Looking Climate Change Policy* (2015), *The EPSON program supporting the effectiveness of EU cohesion and structural policies* (2016). La acestea se adaugă politicile externe ale UE, dintre care menționăm *The Joint EU-Africa Strategy* (2018), care subliniază reziliența ca prioritate pentru asigurarea securității alimentare și sanitare.

a reșezărilor electorale, reprezentanții proveniți din structuri instituționale partenere ale statului (patronate, sindicate, organizații non-guvernamentale, corpuri de experți) ajung să constituie principala resursă de memorie instituțională, depozitarul experiențelor începute sau încercate anterior și, astfel, principalul element de ghidaj al partidelor aflate la guvernare pentru a nu reitiera soluții neperformante din trecut și pentru a valorifica inițiative conturate și nefinalizate din perioadele anterioare, cu potențial și impact previzionat pozitiv.

Documentarea efectuată în cadrul cercetărilor a revelat faptul că reprezentarea intereselor statului român și a subsegmentelor interesate ale economiei românești în agenții, grupuri și structuri europene cu obiective în sfera sustenabilității și rezilienței proceselor societale și economice interne, a mediului de afaceri și a condițiilor legale și normative, care afectează activitatea companiilor din diferitele ramuri ale economiei, este marcată de diverse disfuncționalități, fără o acoperire echilibrată în peisajul acestor structuri a reprezentanților părții românești. Scopul acestei participări instituționale este acela de a face auzite în plan european dificultățile și provocările particulare manifeste în plan intern și a sprijini procesul de elaborare a unor politici publice europene care să țină seama de contextele specifice și de interesele dinlăuntrul statelor membre. Mecanismele de selectare și promovare în cadrul acestor procese de reprezentare sunt marcate de proceduri birocratice care nu permit valorificarea resurselor instituționale într-un circuit larg și nici exercitarea mandatului de reprezentare prin consultare permanentă și democratică cu structurile organizaționale reprezentate și co-interesate în poziția exprimată și în co-implicare decizională, făcând ca participarea românească la structuri consultative europene să fie scăzută și marcată de o nedorită pasivitate. Din acest motiv politicile publice europene (transpuse în Recomandări și Directive ale CE care apoi șlefuiesc legislația internă) se construiesc cel mai adesea fără o cunoaștere și o raportare adecvată a intereselor și a situației mediului românesc⁴.

⁴ Menționăm pentru exemplificare cazul Ministerului Muncii și Protecției Sociale care, împreună cu partenerii sociali (patronate și sindicate reprezentative național) participă cu reprezentanți în Management Board-ul unor organisme europene prestigioase în domeniul relațiilor și condițiilor de muncă: Eurofound, ELA, EU-OSHA, CEDEFOP. De-a lungul timpului, aceste organizații au solicitat din partea partenerilor sociali date și informații care au depășit capacitatea internă organizațională de colectare a lor. În același timp, instituțiile cu rol de monitorizare și de raportare a situației din România către aceste organisme au fost puse în situația de a furniza date incomplete sau de a nu avea ce să raporteze, confruntându-se cu organizarea deficitară a sistemului național de colectare de date, care nu include tot setul de indicatori în baza cărora se realizează analizele și evaluările comandate de către Comisia Europeană. Pentru o aprofundare a aspectelor menționate, pot fi consultate observațiile raportate către Eurofound (Fundația Europeană pentru Îmbunătățirea Condițiilor de Viață și de Muncă) în cadrul studiilor de reprezentativitate intersectorială coordonate de către Institutul European din România (IER) în cadrul raportării către agenția tripartită a Uniunii Europene Eurofound și corespondența purtată de reprezentanții patronali în perioada 2016–2022 din calitatea de membri ai Management Board-ul Eurofound către conducerea acestui for, privitoare la dificultățile întâmpinate în procesul de raportare și colectare a datelor relevante.

Asigurarea reprezentării naționale la nivelul organizațiilor europene cu interese similare sau de impact asupra intereselor sub-structurilor și părților interne interesate prin selecții filtrate strategic și implicarea pregătirii prealabile a reprezentanților naționali pentru a facilita o participare și o implicare activă a acestora nu este dezvoltată în mod unitar și coordonat la nivelul statului român. Un caz de bună practică este cel ungar, unde reprezentarea la nivelul structurilor, agenților și grupurilor consultative și de *advocacy* disponibile la nivel european este coordonată unitar de către Ministerul de Externe, care este implicat în pregătirea reprezentanților în acord cu un plan strategic național; reprezentarea la nivel de specialitate particulară este dublată prin ordin executiv de participarea și a unui reprezentant din această structură unitară de coordonare strategică, asigurând astfel o coerență a promovării intereselor ungare în Uniune și a valorificării optime a conextelor instituționale disponibile în plan comunitar⁵.

Participarea precară a României la contextele de schimb inter-instituțional din plan european este și un rezultat al inexistenței unui sistem național de conectare a rețelelor de suport și expertiză la necesitățile aparatului administrativ-funcțional al statului și partenerilor săi de co-decizie și consultare. Lipsa unei rețele naționale de experți care să poată să furnizeze expertiza necesară fundamentării pozițiilor părții românești din cadrul structurilor de reprezentare la nivel european, slaba logistică de colaborare instituțională în scopul colectării unitare a datelor și informațiilor necesare sau a elaborării de studii fundamentate privind starea, evoluția și modalitățile optime de intervenție la nivelul mediului social, economic și instituțional național și regional sau a expertizei de transpunere în propuneri legislative a soluțiilor identificate în baza acestor rezultate, perpetuează o stare sub-optimală a activității naționale de reprezentare în cadrul rețelei de schimburi instituțional-funcționale cu comunitatea statelor europene.

SPRE UN MODEL ANALITIC DE EVALUARE A REZILIENȚEI INSTITUȚIONALE ÎN RELAȚIE CU NIVELUL CULTURII STRATEGICE ASIMILATE

Analizând literatura de specialitate, deopotrivă sub aspectele dezbaterii sale teoretico-conceptuale, cât și a elaborărilor aplicative de referință, și încadrarea contextuală în problematicile cadru care descriu provocările emergente ale României ca parte din spațiul comunitar european, propunem un model de analiză a rezilienței instituționale elaborat în cadrul prezentei cercetări, prin valorificarea importanței impactului jucat de cultura strategică în consolidarea acestui proces.

⁵ Ca exemplificare particularizată a proceselor asociate categoriilor de situații tip menționate, poate fi consultat Raportul *Capacity building needs analysis for EUSDR core stakeholders*, EUSDR, Danube Strategy Point, 2024.

Modelul propus implică trei dimensiuni de analiză:

1. Starea inițială a sistemului
2. Gradul de presiune exercitată
3. Gradul de integrare/asimilare a culturii strategice.

Evaluarea finală implică transpunerea conținutului analizabil într-un instrument de tip scală, calculat după următoarele formule pentru fiecare dimensiune:

1. STAREA INIȚIALĂ A SISTEMULUI

Analiza în cadrul acestei dimensiuni presupune elaborarea unui studiu aprofundat pentru determinarea nivelului de impact/gravitate a trei sub-dimensiuni descriptive ale sistemului instituțional de referință (distincte în funcție de momentul analizei în raport cu contextul de presiune). Metodologia implică construirea unui set de indicatori particularizați în funcție de profilul, atribuțiile și cadrul de reglementare funcțională a instituției analizate și extragerea prin intermediul unui ghid de interviu cu experți cheie a informațiilor necesare evaluării scalare. Evaluarea implică transpunerea conținutului de analiză într-un instrument tip scală după modelul de mai jos:

Momentul evaluării	Sub-dimensiunea	Scala de gravitate		
		Minoră	Medie	Majoră
EX ANTE	Latitudinea consecințelor permise de starea sistemului	3	2	1
	Permisivitatea la schimbare	1	2	3
	Precaritatea funcțională a sistemului	1	2	3
EX POST	Adaptabilitatea	1	2	3
	Transformabilitatea	1	2	3
	Timpul (viteza) de reîntoarcere la starea de echilibru	1	2	3

Scorul de impact pe dimensiune este calculat după formula:

- a. Major – între 7–9: Scor de impact – 2
- b. Mediu – între 5–6: Scor de impact – 1
- c. Redus – între 3–4: Scor de impact – 0.

2. GRADUL DE PRESIUNE EXERCITATĂ

Analiza în cadrul dimensiunii presupune determinarea, prin intermediul unui studiu sau a unei documentări dedicate, a nivelului de presiune exercitat asupra unui sistem instituțional de către un proces sau un eveniment. Metodologia utilizată implică elaborarea unei liste de indicatori semnificativi pentru comprehensibilitatea evenimentului sau procesului analizat și este adaptată profilului referențialului avut în vedere. Poate cuprinde analiza documentară, interviuri cu experți cheie, cercetarea statistică ș.a. Evaluarea implică transpunerea conținutului de analiză într-un instrument tip scală pentru determinarea impactului după modelul de mai jos.

- a. Impact major/holistic sau efecte răsfrânte asupra sub-sistemelor esențiale sub aspect funcțional: Scor de impact – 2
- b. Impact mediu/efecte parțiale sau răsfrânte asupra unor sub-sisteme de importanță intermediară: Scor de impact – 1
- c. Impact redus/ efecte restrânse sau răsfrânte asupra unor sub-sisteme cu rol auxiliar: Scor de impact – 0

3. GRADUL DE INTEGRARE A CULTURII STRATEGICE

În cadrul acestei dimensiuni demersul analitic presupune elaborarea unui studiu aprofundat pentru identificarea nivelului de integrare în cultura și practica instituțională a sistemului instituțional de referință a unor elemente strategice cu rol activ în procesele de consolidare a rezilienței. Metodologia implică construirea unui set de indicatori particularizați în funcție de profilul, atribuțiile și cadrul de reglementare funcțională a instituției analizate și extragerea prin intermediul unui ghid de interviu cu experți cheie a informațiilor necesare evaluării scalare. Evaluarea implică transpunerea conținutului de analiză într-un instrument tip scală după modelul de mai jos, cu componente de tip arbore cuprinzând opțiunile: *inexistent/existent, insuficient/suficient, subzistent/optimal* – asociate cu scoruri 0/1.

Sub-dimensiunile avute în considerație sunt:

a. **Viziune strategică** – în funcție de nivelul de complexitate al cadrului instituțional evaluat poate varia de la existența unui *Program de țară* coerent și articulat, la un design operativ funcțional eficient. Sub-dimensiunea va fi despărțită în mai mulți indicatori descriptivi relevanți pentru acoperirea întregului câmp de abordări strategice asociate funcțiunilor instituționale.

b. **Acțiuni strategice** – în funcție de profilul funcțional și de nivelul de complexitate al cadrului instituțional, acestea pot acoperi o gamă largă și variată de opțiuni, de la acțiuni de prospectare a mediului, la planuri de acțiune și instrumente manageriale sau cadre de reglementare necesare pentru consolidarea unui tip de particular de cultură instituțională, pentru adaptare la contexte de adversitate sau schimbare etc. Analiza se va concentra asupra unui set de indicatori descriptivi semnificativi.

c. **Gradul de integrare a parteneriatului societal** – sub-dimensiunea vizează evaluarea existenței unui suport public (pasiv sau activ) asociat activității instituționale, vizibilitatea și încrederea publică în instituție, precum și rezistența societală la intervenția instituțională. Sub-dimensiunea va fi abordată prin analiza coroborată a unor indicatori cu relevanță.

Evaluarea în cadrul fiecărei sub-dimensiuni și indicator implică adunarea celor trei scoruri obținute din scalarea de tip arbore (*inexistent/existent, insuficient/suficient, subzistent/optimal*) asociate cu valori 0/1, scorul fiecărui element luat în considerare obținându-se prin medie aritmetică raportată la numărul de etaje ale scării.

Scorul de impact pe dimensiune se obține prin raportarea mediei aritmetice generale pe sub-dimensiune la următoarea formulă:

- a. Deficit major – între 0–0,3: Scor de impact – 2
- b. Deficit mediu – între 0,4–0,6: Scor de impact – 1
- c. Deficit redus – între 0,7–1: Scor de impact – 0

Reziliența este estimată prin evaluarea cumulată a celor trei scoruri obținute pe dimensiune în baza *Matricei scorului de reziliență*, după formula de mai jos:

Dimensiune	Scor de impact - dimensiune		
Starea inițială a sistemului	0	1	2
Gradul de presiune exercitată	0	1	2
Gradul de integrare a culturii strategice	0	1	2

a. *Reziliență scăzută*: scor total mai mic sau egal cu 2, unde nicio dimensiune nu înregistrează scorul 2.

b. *Reziliență medie*: scor cuprins între 3–4, sau scoruri dinafara acestui interval astfel: mai mic sau egal cu 2, dar cu scorul 2 obținut la o dimensiune; mai mare decât 4, dar cu scorul 0 obținut la o dimensiune.

c. *Reziliență crescută*: scor total mai mare ca 4, fără ca vreo dimensiune să înregistreze scorul 0.

CONSIDERAȚII FINALE

Problematica rezilienței instituționale implică o atenție crescută asupra aspectelor funcționale și structurale care pot contribui la o mobilizare internă pentru depășirea presiunilor asociate cu procese și șocuri evenimențiale amenințătoare. Contextul actual încărcat de suprapunerea unor cicluri de final *panarhic* (transformări tehnologice care antrenează modificări ale peisajului economic cunoscut, schimbarea echilibrului de putere, utilizarea tot mai frecventă a amenințărilor hibride, a războiului cibernetic, a tehnicilor de dezinformare etc.) a exacerbă și mai mult presiunile care testează reziliența sistemelor interne ale statelor naționale, făcând ca o cercetare în tematica optimizării comprehensiunii și evaluării factorilor esențiali pentru consolidarea rezilienței să capete actualitate și, chiar, caracter de urgență. Cercetarea care a stat la baza acestui articol a vizat aprofundarea unor aspecte conceptual-teoretice, punerea lor în contextul provocărilor emergente de la nivel european și propunerea unui model de analiză a rezilienței prin luarea în calcul nu doar a vulnerabilităților și capacităților, ci și a dimensiunii culturii strategice în dinamica de generare a unui răspuns rezilient. Modelul urmează să fie consolidat și verificat prin studii aplicative viitoare.

BIBLIOGRAFIE

1. Allen, M., Bell, S., Clay, C., (2018). "Triangles: The Implications of Regional Competition on Interactions in Asymmetric Dyads". *Foreign Policy Analysis*. Vol. 14(2), pp. 169–190.
2. Andersson, T., Caker, M., Tengblad, S., Wickelgren, M. (2019). "Building traits for organizational resilience through balancing organizational structures". *Scandinavian Journal of Management*, Vol. 35(1), pp. 36–45.
3. Bauman, Z. (1998). *Globalization: The Human Consequences*, Columbia University Press, New York.
4. Bell, D. (1996). *The Coming of Post-Industrial Society. A Venture in Social Forecasting*. Basic Books, New York.
5. Boin, A. (2008). *Crisis Management*. Vol. III. Sage, London.
6. Connell, A. (2007). "Preparing for critical infrastructure breakdowns: The limits of crisis management and the need for resilience". *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 15(1), pp. 50–59.
7. Buzan, B., Wæver O., Kelstrup M., Lamaitre P. (1993). *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*. Pinter, London.
8. Coutu, D. (2002). "How resilience works". *Harvard Business Review*, Vol. 80(5), pp. 46–56.
9. Duchek, S. (2020). "Organizational resilience: a capability-based conceptualization". *Business Research*, Vol. 13(1), pp. 215–246.
10. Estevens, J. (2018). "Migration crisis in the EU: developing a framework for analysis of national security and defence strategies". *Comparative Migration Studies*. Vol. 6(28). <https://doi.org/10.1186/s40878-018-0093-3>.
11. Evans, P. (1992). "The state as problem and solution: predation, embedded autonomy, and adjustment", Haggard, S., Kauffman, R. (Coord.). *The politics of economic adjustment*. Princeton, Princeton University Press pp. 139–191.
12. Fligstein, N. (1996). "Markets as Politics: A Political-Cultural Approach to Market Institutions". *American Sociological Review*, Vol. 61 (4), pp. 656–673.
13. Katzenstein, P. (1996). *The culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. Columbia University Press, New York.
14. Kossek, E., Perrigino, M. (2016). "Resilience: A Review Using a Grounded Integrated Occupational Approach". *Academy of Management Annals*, Vol. 10(1), pp. 729–797.
15. Lazaridis, G. (2011). *Security, Insecurity, and Migration in Europe*. Ashgate Publishing.
16. Lazaridis, G. (2015). *International Migration to Europe: From Subjects to Objects: Migration, Diasporas and Citizenship*. Palgrave, Macmillan
17. Linnenluecke, M.K., Griffiths, A. (2013). "The 2009 Victorian bushfires: A multilevel perspective on organizational risk and resilience". *Organization and Environment*, Vol. 26 (4) pp. 386–411.
18. Luhmann, N. (2002). *Risk: A Sociological Theory*, Transaction Pub., New Jersey.
19. Mann, M. (1984). "The autonomous power of the state: its origins, mechanisms, and results", *European Journal of Sociology*, Vol. 25 (2), pp. 185–213.
20. Meyer, A.D. (1982). "Adapting to environmental jolts". *Administrative Science Quarterly*, Vol. 27(4), pp. 515–537.
21. Rotberg, R. (2003), *State Failure and State Weakness in a Time of Terror*. Brookings Inst. Press.
22. Rousseau, D.M., Manning, J., Denyer, D. (2008) "Evidence in management and organizational science: assembling the field's full weight of scientific knowledge through syntheses". *The Academy of Management Annals*, Vol. 2(1), pp. 475–515.
23. Rydzak, F., Monus, P.A. (2018). "Shaping organizational network structure to enable sustainable transformation". *System Dynamics Review*, Vol. 34(1-2), pp. 255–283.

24. Powley, E.H. (2009). "Reclaiming resilience and safety: resilience activation in the critical period of crisis". *Human Relations*, Vol. 62(9), pp. 1 289–1 326.
25. Somers, S. (2009). "Measuring resilience potential: An adaptive strategy for organizational crisis planning". *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 17(1), pp. 12–23.
26. Swart, R.J., Raskin, P., Robinson, J. (2004). "The problem of the future: Sustainability science and scenario analysis". *Global Environmental Change*, 14, pp. 137–146.
27. Sutcliffe, K.M., Vogus, T.J. (2003). "Organizing for resilience", in Cameron, K.S., Dutton, J.E. and Quinn, R.E. (Coord.), *Positive Organizational Scholarship: Foundations of a New Discipline*, BerrettKoehler Publishers, San-Francisco, CA, pp. 94–110.
28. Tisch, D., Galbreath, J. (2018). "Building organizational resilience through sensemaking: The case of climate change and extreme weather events". *Business Strategy and the Environment*, Vol. 27(8), pp. 1 197–1 208.
29. Van Der Vegt, G.S., Essens, P., Wahlstrom, M., George, G. (2015). "Managing risk and resilience". *Academy of Management Journal*, Vol. 58(4), pp. 971–980.
30. Vakilzadeh, K., Haase, A. (2021). "The building blocks of organizational resilience: A review of the empirical literature". *Continuity and Resilience Review*, Vol. 3(1), pp. 1–21.
31. Vogus, T.J., Sutcliffe, K.M. (2007). "Organizational resilience: Towards a theory and research agenda". *IEEE International Conference on Systems, Man and Cybernetics*, ISIC, Montreal, pp. 3 418–3 422.
32. Walker, B., Crawford H.S. Carpenter S., Kinzig, A. (2004). "Resilience, Adaptability and Transformability in Social–ecological Systems". *Ecology and Society*, Vol. 9 (2–5). [online] URL: <http://www.ecologyandsociety.org/vol9/iss2/art5>.
33. Woods, D. (2006). "Essential characteristics of resilience". *Resilience engineering: concepts and precepts*, Aldershot, Ashgate, pp. 21–34.
34. Wood, M.D., Wells, E.M., Rice, G. and Linkov, I. (2019). "Quantifying and mapping resilience within large organizations", *Omega – The International Journal of Management Science*, Vol. 87, pp. 117–126.
35. Williams, T.A., Gruber, D.A., Sutcliffe, K.M., Shepherd, D.A. and Zhao, E.Y. (2017). "Organizational response to adversity: fusing crisis management and resilience research streams". *Academy of Management Annals*, Vol. 11(2), pp. 733–769.

DOCUMENTE ȘI RAPOARTE CONSULTATE:

- *European Commission (2020), *Strategic Foresight Report Charting the Course Towards a More Resilient Europe*, https://commission.europa.eu/document/download/497a17be-3824-4135-bf2b-1072d74272b3_en?filename=strategic_foresight_report_2020_1.pdf.
- * Regulamentul (UE) 2021/241 al Parlamentului European și al Consiliului din 12 februarie 2021 de instituire a Mecanismului de redresare și reziliență, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R0241&from=EN>.
- * United Nation (2020), *Resilient institutions in times of crisis: Transparency, accountability and participation at the national level key to effective response to COVID-19*, Policy Brief, 74, http://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/PB_74.pdf.
- Benczur, P., Cariboni, J., Joossens, E., Le Blanc, J., Menyhert, B. and Piriou, A. (2023), *Monitoring resilience in the EU*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, doi:10.2760/63111, JRC135043, <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC135043>.
- Campolongo, F., Alessi, L., Benczur P., Cariboni J., Manca A., Menyhert B., Pagano, A. (2017), *The resilience of EU Member States to the financial and economic crisis. What are the characteristics of resilient behaviour?*, EUR 29221 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2018, doi:10.2760/840532, JRC111606, <https://ec.europa.eu/jrc>.

- Giovannini, E., Benczur, P., Campolongo, F., Cariboni, J. and Manca, A. (2020), *Time for transformative resilience: the COVID-19 emergency*, EUR 30179 EN, Publications Office of the European Union, Luxembourg, doi:10.2760/062495, JRC120489, <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC120489>.
- Manca A; Benczur P; Giovannini E. (2017), *Building a Scientific Narrative Towards a More Resilient EU Society Part 1: a Conceptual Framework*, EUR 28548 EN. Luxembourg (Luxembourg): Publications Office of the European Union, JRC106265, <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC106265>.
- Navracsics T., Sucha V., Wahlstroem M., Stigson B., Wijkman A., Lechner S., Masera M., Hubbard N., Bidoglio G., Fink-Hooijer F., Abousahl S., Regling K., Campolongo F., Ratto M., Nicholl C., Fischer G., Al Khudhairy D., Porter M., Luyckx O., Zampieri A., Nordvik J., Lenhart G., Campinos A., Giovannini E., Ammann W., Jacometti J. (2015), *The Challenge of Resilience in a Globalised World*, Publications Office of the European Union; EUR 27280. JRC96313, <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC96313>.
- Șerban, A; Georgescu R.-A. (2024). *Capacity building needs analysis for EUSDR core stakeholders*. EUSDR, Danube Strategy Point, https://danube-region.eu/wp-content/uploads/2024/01/EUSDR_Capacity-Building-needs-analysis-for-EUSDR-core-stakeholders_01.2024_finl.pdf.

CARTOGRAFIEREA SUPRAVEGHERII: SINTEZA PERSPECTIVELOR TEORETICE

CRINA VICTORIA RADU*

ABSTRACT

MAPPING SURVEILLANCE: A SYNTHESIS OF THEORETICAL PERSPECTIVES

In a society where the emphasis is increasingly placed on technology, surveillance manifests itself in new forms, acquiring diverse implications. The capacity of surveillance technologies to adapt to the new circumstances of everyday life makes them a broad subject of discussion with multiple facets involved. The article synthesizes and explains 14 different types of surveillance identified in the specialized literature, focusing on the conceptualization of a taxonomy of surveillance. The grouping of surveillance types is carried out based on four identified dimensions of surveillance: the direction of power, the presence of technology, the distribution of surveillance, and the degree of personal initiative. The article facilitates a better understanding of the sociological concepts by highlighting the similarities and differences among the surveillance models.

Keywords: taxonomy, surveillance, dimensions of surveillance, literature review.

INTRODUCERE

Supravegherea face parte integrantă din viața noastră cotidiană, devenind un element aproape invizibil, dar omniprezent al existenței moderne. Fie că suntem conștienți de acest fapt sau nu, suntem supravegheați aproape constant: la locul de muncă, în instituții de învățământ, în spații publice, în magazine, în mijloacele de transport, dar și în propriile noastre locuințe, prin dispozitivele conectate la internet. Însă supravegherea nu este doar un proces unidirecțional. Suntem și noi, la rândul

* PhD student, Doctoral School in Sociology, University of Bucharest, e-mail address: crinaradu98@gmail.com.

nostru, cei care ne supraveghem colegii de serviciu, copiii, partenerii de viață, vecinii sau chiar pe noi înșine.

O definiție utilizată adesea pentru a explica conceptul general de supraveghere este cea oferită de către David Lyon. Acesta explică faptul că supravegherea, ca terminologie generală, se referă la „orice colectare și procesare a datelor personale, fie identificabile sau nu, în scopul influențării sau gestionării celor ale căror date au fost adunate”¹ (Lyon, 2001, p. 2).

În cadrul surselor academice utilizate în analiză, nu s-a evidențiat o distincție între termenul de supraveghere și cel de monitorizare. Având în vedere acest aspect, cele două terminologii vor fi utilizate interschimbabil pe parcursul lucrării.

În definiția oferită de D. Lyon se regăsesc și structurile *procesare a datelor* sau *date personale neidentificate*, care sunt adesea asociate cu modul actual de percepere a actualității. Cu toate acestea, supravegherea nu este un fenomen nou. Aceasta a existat în diferite forme încă din cele mai vechi timpuri și poate fi considerată o componentă fundamentală a existenței sociale.

Exemple concludente ale supravegherii apărute în trecut sunt numeroase și variate, cu mult înaintea scrierilor lui Foucault, care a pus bazele academice ale cercetării conceptului de supraveghere. Pornind de la statul la pândă, la trasul cu urechea la ușa vecinului, la deschiderea în secret a scrisorilor altor persoane și până la urmărirea efectivă a cuiva pe stradă, toate acestea reprezintă forme primitive, dar semnificative, ale supravegherii. Mai mult decât atât, toate religiile care implică prezența unei entități omnisciente ce veghează sau judecă acțiunile cotidiene ale oamenilor pot fi interpretate ca sisteme de supraveghere. Prin intermediul unei credințe într-o astfel de entitate, poate apărea o conștientizare a supravegherii ce ar avea un impact direct asupra aspectelor morale ale oamenilor. De exemplu, individul ar putea să se autocenzureze sau să-și supravegheze conduita, aspect ce ar aduce beneficii grupului social.

Dacă în trecut supravegherea presupunea prezența fizică a unui observator sau a unei autorități, în prezent aceasta poate fi invizibilă, automată și profund digitalizată. Astăzi, în urma dezvoltării pe care omenirea a cunoscut-o pe plan tehnologic, modurile de supraveghere s-au dezvoltat și ele, ajungând să fie posibil să monitorizezi în timp real activitatea unei persoane aflate la mii de kilometri distanță și chiar fără ca aceasta să fie conștientă de faptul că este supravegheată.

Astfel, sociologul D. Lyon (2002), recunoscut pentru contribuția avută în domeniul *Surveillance Studies* (Studii asupra supravegherii), este de părere că încă există „o parte a supravegherii ce se bazează pe observarea directă, dar majoritatea este acum digitalizată”² (Lyon, 2002, p. 1).

¹ Fragment original: “[...] any collection and processing of personal data, whether identifiable or not, for purposes of influencing or managing those whose data have been garnered.”

² Fragment original: “[...] some surveillance relies on physical watching, much is now digitized.”

CONCEPTUALIZARE ȘI METODOLOGIE

În contextul tematicii generale a supravegherii, articolul se concentrează pe formularea și explicarea unei taxonomii a supravegherii, ce are la bază patru dimensiuni distincte identificate pe parcursul analizei cercetărilor academice identificate și menționate în cadrul lucrării. Astfel, o prima dimensiune ce s-a evidențiat face referire la *direcția puterii*. Aceasta poate fi de sus în jos, de jos în sus sau laterală. O altă dimensiune se referă la *prezența tehnologiei*, dacă tipul de supraveghere este mediat de o formă de tehnologie sau dacă relația dintre cele două părți necesită prezența tehnologiei. Cea de-a treia dimensiune evidențiată se referă la *distribuția supravegherii*, care poate fi asimetrică sau reciprocă, iar cea de-a patra dimensiune face referire la *gradul de inițiativă personală* – o alegere de expunere personală sau una impusă.

Dimensiunile de la baza taxonomiei urmăresc explicarea și compararea a 14 tipuri de supraveghere identificate în literatura de specialitate. Scopul principal al lucrării este de a prezenta o imagine de ansamblu coerentă și structurată care să ofere o grilă de înțelegere mai profundă a abordărilor și modelelor teoretice dezvoltate sub constructul general de supraveghere.

Problematica supravegherii în contextul actual global se dovedește a fi un subiect de cercetare ce merită mai multă atenție, în special odată cu multiplicarea formelor de interacțiune digitală. Expunerea și sintetizarea acestor 14 forme de supraveghere identificate urmărește să sporească înțelegerea cadrului în care fiecare dintre aceste tipuri se manifestă.

În cadrul studiului de față, au fost extrase informații din articole științifice, literatură gri, dar și din cărți care au fost publicate, respectiv republicate, în perioada mai 1995 – septembrie 2022, în limbile română și engleză. Principalul motor de căutare academic a fost *Google Scholar*.

Sursele pentru lucrarea de față au fost selectate în baza relevanței în raport cu tematica studiului. Cuvintele-cheie utilizate în procesul de căutare a materialelor au fost, printre altele: supraveghere (*surveillance*), tipuri de supraveghere (*types of surveillance*), clasificări ale supravegherii (*classifications of surveillance*), supravegherea și tehnologia (*surveillance and technology*), supravegherea tradițională (*traditional surveillance*), auto-supravegherea (*self-surveillance/auto-surveillance*), supravegherea și corporațiile (*surveillance and corporations*), supravegherea tehnologică (*technological surveillance*), noi modele de supraveghere (*new models of surveillance*). Toate cuvintele-cheie au fost utilizate și în limba engleză și au fost aplicate pentru căutare doar în titluri, abstracte și printre cuvintele-cheie ale articolelor și lucrărilor indexate prin instrumentul *Google Scholar*.

TAXONOMIA SUPRAVEGHERII

I. Modelul teoretic cu cea mai mare notorietate privind supravegherea este cel al *panopticonului* (*panoptic*), conceptualizat și dezvoltat de către Michel Foucault. Cu toate că modelul a fost conceput inițial de către arhitectul Jeremy

Bentham drept o structură de închisoare unde accentul era pus pe relația de putere dintre deținuți și supraveghetori, M. Foucault (1995) a extins definiția închisorii la orice sistem de disciplinare prin intermediul supravegherii.

M. Foucault (1995, p. 201) a specificat că efectul major pe care îl avea *panopticonul*, datorită modului în care a fost conceput, era acela de „a induce în deținuți o stare de vizibilitate permanentă și conștientă, care asigură funcționarea automată a puterii”³. În acest fel, efectele pe care le are supravegherea asupra deținuților se vor putea menține, chiar dacă aceasta se oprește la un moment dat (Foucault, 1995).

Astăzi, conceptul de *panopticon* și cel de supraveghere au devenit echivalente. Camerele de luat vederi amplasate în spațiile urbane au același rol pe care l-a avut și închisoarea lui J. Bentham; acela de a se asigura că oamenii sunt văzuți fără a ști când sau de către cine și fără a necesita o intervenție fizică (Koskela, 2003) pentru asigurarea ordinii. Aceasta este garantată prin însăși inhibarea comportamentelor antisociale, ca urmare a interiorizării supravegherii.

II. *Sousveillance* (sub-vegherea) este conceptul care se află în antiteză cu *panopticonul* (unde cei puțini îi supraveghează pe cei mulți). Prin modelul de *sousveillance* se înțelege că cei mulți îi pot supraveghea pe cei puțini, care au autoritatea, cu ajutorul unor tehnologii panoptice precum camerele de filmat (Mann *et al.*, 2003).

După cum îl denumesc chiar autorii, *sousveillance* este un panoptic inversat, o supraveghere ce se realizează de jos în sus (de cei care nu au puterea, către cei care o dețin) și urmărește să conteste autoritatea (Mann *et al.*, 2003). Exemplele de *sousveillance* folosite de Steve Mann și colaboratorii (2003) sunt cetățenii care fotografiază poliția, civilii care fotografiază oficiali din guvern, clienții care fotografiază comercianții unui magazin de cartier sau pasagerii care fotografiază șoferii de taxi.

Într-un articol mai recent, S. Mann (2013, p. 3) dezvoltă acest model, explicând că se referă la o „observație sau înregistrare de către o entitate care nu se află într-o poziție de putere sau autoritate față de subiectul supravegherii”⁴.

Printre exemplele cotidiene ce ilustrează acest tip de supraveghere se regăsesc acțiunea de a înregistra ofițeri de poliție aflați pe teren de către un trecător sau filmarea unui cadru didactic aflat în timpul orelor de curs de către studenții prezenți în clasă.

Acest model de supraveghere nu este obligatoriu să apară doar atunci când persoana care deține puterea/autoritatea comite o acțiune negativă, ci poate apărea și în situații în care acțiunile acestor reprezentanți ai autorității au un efect pozitiv (Mann, 2013) – cum ar fi videoclipurile în care poliția intervine în salvarea unui cetățean.

³ Fragment original: “[...] to induce in the inmate a state of conscious and permanent visibility that assures the automatic functioning of power.”

⁴ Fragment original: “Observation or recording by an entity not in a position of power or authority over the subject of the veillance.”

III. Un alt model teoretic este cel al *sinopticonului*. Acesta a fost formulat de către Thomas Mathiesen (1997), care, plecând tot de la ideea *panopticonului* (unde cei puțini îi supraveghează pe cei mulți), a conceptualizat un model nou care are la bază ideea că cei mulți îi supraveghează pe cei puțini.

T. Mathiesen (1997) explică faptul că acest tip de supraveghere se realizează prin intermediul mass-media. Aceasta din urmă este un instrument de control social prin prisma selectării informațiilor pe care le discută și prin modul de prezentare a acestora (Mathiesen, 1997). De pildă, datorită presei și în special televizorului, toată lumea poate să urmărească ce s-a întâmplat cu o celebritate, dar mass-media alege când, cât și cum pune în lumină acea vedetă. Totuși, această teorie a fost elaborată anterior apariției social media, care a avut un rol important în modificarea raportului de forțe dintre mass-media și vedete.

T. Mathiesen (1997) nu a negat existența ideii de *panopticon*, ci chiar a întărit-o, specificând extinderea ei în ambele sensuri – *panopticonul* în care cei puțini îi supraveghează pe cei mulți și *sinopticonul* în care cei mulți îi supraveghează pe cei puțini. Această prezență simultană a celor două tipuri de supraveghere „ne plasează într-o societate a spectatorului, într-un sens dublu și bidirecțional”⁵ (Mathiesen, 1997, p. 215).

Modelul de *sinopticon* se aseamănă cu conceptul prezentat anterior, și anume acela de *sousveillance*, prin faptul că ambele urmăresc o direcție a supravegherii de jos în sus (realizată de cei fără putere către cei care o dețin). Cu toate acestea, se evidențiază și o serie de diferențe între cele două. În timp ce *sinopticonul* devine vizibil doar prin intermediul mass-media, *sousveillance* are ca particularitate interacțiunea directă între părțile implicate în procesul de supraveghere. Totodată, perspectiva pe care o au cei mulți care participă în *sinopticon* este ghidată și modelată de mass-media, comparativ cu cei mulți, care nu dețin puterea implicați în *sousveillance*, dar care dispun de libertatea de reflecție personală asupra acțiunilor celor ce au puterea, pe care îi surprind.

Totuși, cele două tipuri de supraveghere au încă un element diferențiator – și anume modul în care este folosită tehnologia. În *sinopticon*, tehnologia este utilizată doar ca instrument de redare a informației (televizorul) și nu este modalitatea exclusivă, în timp ce *sousveillance* implică utilizarea propriu-zisă a tehnologiei (camera de filmat) pentru a se putea realiza acest tip de supraveghere.

Dat fiind faptul că la momentul apariției lucrării lui T. Mathiesen spațiul *online* nu exista încă, conceptul lui nu include și această realitate actuală. Implicațiile și relevanța pe care le are spațiul *online* în societatea de astăzi au fost ulterior discutate de Alice Marwick (2012), care atrage atenția asupra unui alt model ce ține de supraveghere, dar în sfera rețelilor de socializare.

⁵ Fragment original: “Together, the processes situate us in a viewer society in a two-way and double sense.”

IV. Conform autoarei, supravegherea socială (*social surveillance*) se referă la interacțiunile de pe aplicațiile de socializare, cum ar fi Facebook sau Twitter, prin intermediul cărora utilizatorii pot „să investigheze continuu urmele digitale lăsate de persoanele cu care sunt conectați”⁶ (Marwick, 2012, p. 378).

Cu toate că poate apărea o confuzie între supravegherea socială și supravegherea în spațiul *offline*, A. Marwick (2012) consideră că modelul de supraveghere socială se referă strict la spațiul digital, deoarece exact acele acțiuni specifice spațiului fizic precum bârfa sau trasul cu urechea sunt evidențiate de digitalizarea informațiilor sociale.

Cu alte cuvinte, majoritatea activităților tradiționale prin care oamenii se supravegheau reciproc se regăsesc acum și în spațiul digital. Acest lucru a fost posibil datorită faptului că oamenii au ales să producă și continuă să producă și să posteze diverse date despre ei (Marwick, 2012) în spațiul virtual. Aplicațiile de socializare au facilitat și au extins bârfitul, oferind acces continuu tuturor participanților din universul digital la informațiile pe care le-au distribuit prietenii lor (Marwick, 2012).

Pentru a face mai clară distincția dintre supravegherea socială abordată în acest articol și cea din spațiul fizic, A. Marwick (2012) subliniază că dacă în contextul *offline* cel ce supraveghează este simultan supravegheat de alții, în lumea virtuală, oamenii nu pot supraveghea la rândul lor diversele entități care au un grad mai mare de putere, ca de exemplu guvernul, firmele sau corporațiile.

Aspectul inedit al acestei supravegheri este acela că are efecte pozitive asupra indivizilor, conform analizei lui A. Marwick (2012). Bârfele și conversațiile cotidiene, banale (așa-numitul *small talk*) sunt cele care creează și susțin conexiunile emoționale dintre persoane (Marwick, 2012).

V. O altă formă de supraveghere ce este extrem de asemănătoare din punct de vedere al aplicabilității cu cea prezentată anterior este *omniopiconul*. Acest model a fost propus și elaborat de către Nathan Jurgenson și George Ritzer.

Omniopiconul diferă de celelalte modele prin faptul că nu mai există un dezechilibru numeric între cei care supraveghează și cei supravegheați, supravegherea aceasta în masă fiind favorizată de rețelele sociale (Jurgenson, 2010). Oamenii pot vedea și accesa informații despre oricine utilizează platformele de socializare și viceversa. Este o „democratizare a privirii care a devenit realitate odată cu apariția rețelelor sociale”⁷ (Jurgenson, 2010, p. 377).

Pentru a explica *omniopiconul*, N. Jurgenson utilizează termenul de *prosumption*, popularizat de Alvin Toffler, pentru a sublinia ideea conform căreia consumatorii de conținut sunt în același timp și producătorii conținutului (Jurgenson, 2010). Această idee se regăsește și în supravegherea socială, dar sub termenul de *reciprocitate* (Marwick, 2012, p. 382).

⁶ Fragment original: “[...] to continually investigate digital traces left by the people they are connected [...]”.

⁷ Fragment original: “[...] a democratization of the gaze that has come into reality with the rise of social network sites.”

Unica diferență dintre conceptul de supraveghere socială și *omniopicon* se referă la raportul de putere; „[...] supravegherea socială încorporează diferențele de putere inerente relațiilor individuale”⁸ (Marwick, 2012, p. 383).

A. Marwick (2012) aduce în atenție faptul că prietenii virtuali s-ar putea să aibă în lumea reală un raport de putere inegal cu unele dintre conexiunile digitale, ca de exemplu cazurile în care în lista de cunoștințe se regăsesc rude apropiate (părinți) sau superiorul de la locul de muncă.

Cele două articole fac referire și la gradul de cunoaștere dintre indivizii din spațiul virtual. Cu toate că nu se poate considera că aici ar rezida distincția, totuși, se observă o diferență față de modul de abordare și raportare asupra relațiilor preexistente din viața *offline*. Astfel, dintre cele două modele de supraveghere, cea socială poate fi specifică relațiilor *online* dintre cunoscuți.

În acest fel, putem considera că modelul *omniopiconului* s-ar putea aplica pentru restul interacțiunilor virtuale, adică acelea dintre două părți care se cunosc strict prin intermediul informațiilor distribuite despre ele însele în spațiul *online*.

VI. Rămânând tot în sfera egalității în ceea ce privește puterea pe care o au indivizii implicați în supraveghere, următorul model despre care vom vorbi îi aparține lui S. Mann și colegilor (2003) – și anume, acela de *coveillance* (co-supravegherea), adică supravegherea ce se realizează în dublă direcție (supraveghetorul devine supravegheat și invers).

Un individ supraveghează o altă persoană în timp ce, la rândul lui, este supravegheat de acea persoană, dar fără a avea în general o problemă cu acest lucru (Mann *et al.*, 2003). Spre exemplu, în acest tip de supraveghere se pot încadra interacțiunile pe care le au două persoane pe stradă sau colegii de muncă care se monitorizează reciproc.

De asemenea, interacțiunea poate include un dispozitiv tehnologic prin care una dintre părți o pozează pe cealaltă, dar nu există în general o obiecție contra acestei acțiuni, atâta timp cât partea surprinsă pe cameră poate vedea materialul și dispozitivul care a captat imaginea (Mann *et al.*, 2003). Pentru acest tip de supraveghere, persoanele nu trebuie să se cunoască obligatoriu. De exemplu, interacțiunea cu un fotograf care surprinde scene ale vieții cotidiene de pe stradă se va regăsi în postura de a realiza o supraveghere de tip *coveillance*, având în vedere că orice trecător poate să interacționeze cu el pentru a vedea imaginile realizate.

Totodată, acest concept definește și situațiile în care două corporații se supraveghează reciproc, dar fără a fi implicată o terță parte care să aibă o putere mai scăzută în comparație cu cele două corporații (Mann *et al.*, 2003).

VII. Despre data-supraveghere (*dataveillance*), Jose van Dijck (2014, p. 205) afirmă că ar reprezenta „monitorizarea cetățenilor pe baza datelor lor *online*”⁹. Mai mult decât atât, autorul completează definiția specificând că acest tip de

⁸ Fragment original: “[...] *social surveillance incorporates the power differentials inherent in individual relationships.*”

⁹ Fragment original: “[...] *the monitoring of citizens on the basis of their online data.*”

supraveghere implică „urmărirea continuă a (meta)datelor în scopuri prestabilite nedecarate”¹⁰ (van Dijck, 2014, p. 205).

De aceste practici, de altfel, pot beneficia atât conducerea (guvernul), cât și corporațiile. De pildă, în cazul guvernului, acesta folosește data-supravegherea în scopuri ce țin de siguranța publică, cum ar fi acțiunile împotriva mișcărilor teroriste (Büchi *et al.*, 2022).

În timp ce guvernul urmărește să identifice din timp un potențial risc pentru societate, corporațiile aleg să folosească acest tip de supraveghere, care implică acumularea unui număr foarte mare de date din mediul *online*, în scopuri diferite.

În lucrarea lui Moritz Büchi și colaboratorii (2022), aceștia specifică o serie de motive ce stau în spatele punerii în practică a *data-veillance-ului* de către corporații; de exemplu pentru a maximiza timpul petrecut pe o aplicație de către un utilizator sau având ca scop influențarea comportamentului unui utilizator prin intermediul reclamelor sau recomandărilor personalizate (Büchi *et al.*, 2022).

VIII. Un alt model este supravegherea guvernamentală (*government surveillance*), iar conform lui Christopher Slobogin aceasta reprezintă eforturile „guvernamentale de a colecta informații despre oameni de la distanță, de obicei în mod ascuns și fără a intra în spațiile private”¹¹ (2007, p. 3). Slobogin explică faptul că acest concept are trei componente: „[...] interceptarea în timp real a comunicațiilor [...], observarea în timp real a activităților fizice [...], accesarea informațiilor înregistrate despre comunicații, activități și alte tranzacții”¹².

Câteva exemple recente ale supravegherii guvernamentale care surprind cele trei dimensiuni expuse de către C. Slobogin apar în lucrarea lui Stanislav Mamonov și Marios Koufaris (2016); aceștia din urmă fac referire la interceptările radio din cel de Al Doilea Război Mondial, implementarea CCTV (*closed-circuit television* – camere de filmat cu circuit închis) din anii '80 și, odată cu popularizarea internetului, monitorizarea discuțiilor de pe email sau de pe rețelele de socializare.

Supravegherea guvernamentală se referă la monitorizarea indivizilor de către o putere ce aparține instituțiilor statului, cum este cazul serviciilor secrete. Colectarea datelor utilizate în supravegherea guvernamentală „poate avea loc atât în medii *offline*, cât și *online*, iar strategiile de supraveghere ale statului pot implica fie colectarea directă a informațiilor personale ale cetățenilor, fie solicitarea ca aceste date să fie colectate și furnizate de terți”¹³ (Thompson *et al.*, 2020, p. 1130).

¹⁰ Fragment original: “[...] the continuous tracking of (meta)data for unstated preset purposes.”

¹¹ Fragment original: “[...] to gather information about people from a distance, usually covertly and without entry into private spaces.”

¹² Fragment original: “[...] the real-time interception of communications [...]. the real-time observation of physical activities [...]. accessing recorded information about communications, activities, and other transactions.”

¹³ Fragment original: “[...] can occur in offline and online environments, and government surveillance strategies may involve direct collection of citizens' personal information or may require data to be collected and provided by third parties.”

IX. Următorul concept a fost popularizat în sfera academică de către autoarea Shoshana Zuboff. Prima definiție a supravegherii capitaliste (*surveillance capitalism*) dată de aceasta în „*Surveillance Capitalism and the Challenge of Collective Action*” este: „o nouă ordine economică ce revendică experiența umană ca materie primă gratuită pentru practici comerciale ascunse de extragere, predicție și vânzare”¹⁴ (Zuboff, 2019, p. 8). Altfel spus, conceptul se referă la modul prin care multinaționalele colectează date despre indivizi în vederea utilizării lor cu scopul obținerii de capital economic (Zuboff, 2019).

„Supravegherea capitalistă s-a axat mereu pe obținerea de cunoștințe pentru a câștiga putere”¹⁵ (Zygmuntowski, 2022, p. 77), însă toată această cunoaștere continuă este generată de către noi, dar nu în beneficiul nostru (Gray, 2019).

S. Zuboff (2019) atrage atenția asupra conceptului de intimitate (*privacy*), reprezentând dreptul de a decide cum și ce să fie dezvăluit, explicând că acum, prin supravegherea capitalistă, se realizează o redistribuire a puterii asupra informațiilor private ale indivizilor. Dreptul acestora de a decide ce și unde împărtășesc sau dezvăluie/distribuie despre sine a fost revendicat, prin intermediul supravegherii capitaliste, de către corporații (Zuboff, 2019).

Atât supravegherea capitalistă, cât și cea guvernamentală ar putea fi confundate cu conceptul de *dataveillance*. Cu toate acestea, între cele trei modele există o serie de diferențe. Spre exemplu, *dataveillance* explică doar modul de gestionare a datelor culese în spațiul virtual, în timp ce celelalte două forme de supraveghere implică orice modalitate de culegere a datelor, fizică, *online* sau print terțe părți, directă sau indirectă, cu sau fără scop predefinit.

Într-adevăr, este dificil în societatea actuală, unde tehnologia a acaparat marea majoritate a societăților, să mai vorbim de o supraveghere fără un dispozitiv tehnologic (poliția cu dispozitivele specifice de legitimare, cardul de loialitate pentru clienții diverselor servicii/companii etc.). Tocmai această realitate în care trăim explică faptul că *dataveillance* este un model inclus mai degrabă în supravegherea guvernamentală a societății, dar și în supravegherea capitalistă.

În completarea analizei, este necesară prezentarea distincțiilor dintre, pe de o parte supravegherea guvernamentală/capitalistă și pe de altă parte, *panopticonul*. În supravegherea guvernamentală și cea capitalistă, disciplinarea indivizilor nu reprezintă miza principală. Mai mult decât atât, sentimentul continuu de a fi monitorizat nu este o condiție obligatorie, având în vedere că, uneori, oamenii nici măcar nu conștientizează că ar putea fi supravegheați.

X. Modelul de *McVeillance* (Mc-Supravegherea) surprinde, din punctul de vedere a lui S. Mann (2013), o inechitate între cele două entități – supravegheații și supraveghetorii. Mai clar, conceptul a apărut pentru a explica raportul dintre alte

¹⁴ Fragment original: “A new economic order that claims human experience as free raw material for hidden commercial practices of extraction, prediction, and sales.”

¹⁵ Fragment original: “surveillance capitalism was always about having knowledge to gain power.”

două tipuri de supraveghere punctate anterior, *panopticonul* (adică supravegherea în care cei puțini îi monitorizează pe cei mulți) și *sousveillance* (supravegherea indivizilor care dețin puterea).

Conform lui S. Mann (2013), este bine ca între cele două tipuri să existe un nivel similar de punere în aplicare a supravegherii. Însă există cazuri în care acest lucru nu se întâmplă. Astfel de situații au fost explicate de S. Mann (2013) prin conceptul de *McVeillance*, care înclină balanța în favoarea supravegherii realizate de cei puțini ca urmare a interzicerii exercitării unei supravegheri din partea celor care nu se află într-o poziție de putere. Putem vorbi de *McVeillance* atunci când o parte folosește camere de luat vederi într-un spațiu, dar în același timp le interzice celorlalte părți implicate să utilizeze propriile lor camere, telefoane sau alte obiecte de înregistrat (Mann, 2013).

Aceste situații au devenit prevalente în spațiile publice comerciale, clienții companiilor care utilizează această formă de supraveghere devenind subiecții supravegherii, cărora li se interzice să supravegheze la rândul lor, utilizând tehnologiile. O serie de exemple concludente pentru astfel de situații sunt faptul că filmatul este interzis în școli, la cinema sau că magazinele și-au stabilit regulamentul intern de nu a permite filmarea de către clienți în incintă, deși în aceste spații se regăsesc multiple camere de luat vederi proprii.

O astfel de experiență a trăit pe pielea sa S. Mann (2013) într-un restaurant McDonald's, unde a fost agresat fizic de trei angajați ai restaurantului din pricina faptului că acesta purta o pereche de ochelari pe care exista atașată o cameră de filmat.

XI. Un alt model a apărut în lucrarea lui Torin Monahan și Tyler Wall (2007), care au scris despre supravegherea somatică (*somatic surveillance*). Aceștia au menționat trei exemple relevante pentru înțelegerea conceptului: monitorizarea proceselor fiziologice interne ale soldaților aflați pe câmpul de luptă, microcipuri implantate în oameni cu scopul de a avea acces la istoricul lor medical și sistemele de monitorizare portabile pe corpul uman (*wearables*, cum ar fi ceasuri, inele, brățări etc.).

Ca definiție de lucru pentru conceptul de supraveghere somatică, T. Monahan și T. Wall propun: „monitorizarea și intervenția tehnologică din ce în ce mai invazivă asupra funcțiilor corpului”¹⁶ (2007, p. 154).

Trei etape sunt necesare pentru a se putea considera că este vorba despre o supraveghere somatică, conform lui T. Monahan și T. Wall (2007). Primul pas se referă la transformarea informațiilor culese (adesea prin purtarea unor senzori aplicați pe corp) în date; al doilea se referă la conectarea acestor tipuri de date în rețea, unde fiecare individ cu datele lui devine un nod; iar al treilea presupune modificarea funcțiilor corpului prin intermediul unui *feedback* socio-tehnic.

¹⁶ Fragment original: “[...] is the increasingly invasive technological monitoring of and intervention into body functions.”

De pildă, în cazul sistemelor de monitorizare corporală cum ar fi ceasurile inteligente, individul poate să interacționeze cu oricine are un astfel de ceas și chiar poate să îi vadă în aplicație performanțele fizice pe care le-a avut într-o perioadă. În plus, aplicațiile oferă constant utilizatorului feedback despre starea fizică generală în baza rezultatelor culese – cum ar fi faptul că ar trebui să alerge mai mult sau că somnul nu a fost unul de calitate. Astfel de informații pot determina schimbări ale aspectelor de zi cu zi în vederea îmbunătățirii stării de sănătate și de fitness.

XII. Un alt concept este cel intitulat *heautopticon*, după cum scriu Jean-François De Moya și Jessie Pallud (2020) sau, altfel spus, auto-supravegherea despre care a vorbit în repetate rânduri Roger Clarke (2022) și nu numai.

Denumirea de *heautopticon* provine din cuvintele „*heautos*, care înseamnă *sine* și *opticon*, care înseamnă *viziune*”¹⁷, dar în fond, autorii au specificat că termenul se referă la auto-supraveghere (De Moya și Pallud, 2020, p. 942), fără a prezenta vreo diferență între cele două denumiri.

J.-F. De Moya și J. Pallud (2020) au definit conceptul de *heautopticon* ca fiind o formă de supraveghere ce se realizează cu acceptul și din dorința individului și implică purtarea de către subiect a unei tehnologii de monitorizare. Exemple relevante pentru astfel de tehnologii pot fi ceasurile sau inelele inteligente.

Un alt concept ce prezintă o formă ușor schimbată a terminologiei, dar care continuă să reprezinte același lucru este cel de auto-monitorizare (*self-tracking*). O definiție de lucru găsim la Deborah Lupton care, vizând tot dispozitivele inteligente, consideră că se referă la acele practici de auto-monitorizare care sunt „orientate spre monitorizarea și înregistrarea regulată și, adesea, măsurarea elementelor comportamentului sau funcțiilor corporale ale unui individ”¹⁸ (2016, p. 2).

Acest concept reprezintă și o nouă relație de putere, pe lângă cea consacrată regăsită în *panopticon*. După cum spun J.-F. De Moya și J. Pallud (2020, p. 25), *heautopticonul* explică „o relație de putere între mașinărie și individ”¹⁹. Aceste dispozitive inteligente purtate de oameni reprezintă mișcarea relativ recentă denumită cuantificarea sinelui (*quantified self* – QS), care este încadrată în sfera mai largă a Internetului lucrurilor (*Internet of Things* – IoT) (De Moya și Pallud, 2020).

Cu toate că supravegherea somatică și *heautopticon*, respectiv auto-supravegherea, ar putea părea unul și același lucru, între cele două constructe există o diferență relevantă, care provine din modul de poziționare a subiectului în procesul de supraveghere.

Astfel, supravegherea somatică reprezintă perspectiva corporațiilor/organizațiilor care colectează datele, pe când celelalte două pun accentul pe perspectiva utilizatorului/purtătorului tehnologiilor, atribuindu-i agentivitate. Cele două constructe

¹⁷ Fragment original: “[...] *heautos* meaning *self*, *opticon* meaning *vision*.”

¹⁸ Fragment original: “[...] *directed at regularly monitoring and recording, and often measuring, elements of an individual's behaviours or bodily functions.*”

¹⁹ Fragment original: “[...] *power relationship between the machine and the individual.*”

se îmbină adesea în studii, având în vedere necesitatea de a prezenta concomitent perspectivele asupra modului de raportare față de datele culese – supraveghetor/supravegheat și purtător/colector de date.

XIII. Un alt construct ce derivă din conceptul supravegherii se numește supraveghere laterală (*lateral surveillance*) și a fost popularizat în spațiul academic de către Mark Andrejevic (2004).

În cazul supravegherii laterale, monitorizarea este direcționată către persoanele apropiate precum familia, partenerul de viață, prietenii sau cunoscuții. Interesant este că supravegherea persoanelor dragi nu se realizează prin simpla urmărire a acțiunilor acestora, ci a respectivelor acțiuni înregistrate prin intermediul unor tehnologii digitale.

M. Andrejevic (2004) consideră că supravegherea laterală implică utilizarea unei forme a tehnologiilor digitale sau a unor practici digitalizate. Exemplele oferite de către autor au fost numeroase și dintre cele mai diverse, precum instalarea de programe care monitorizează folosirea tastelor calculatorului, clasicele camere de supraveghere și până la aparate de detectat minciuni care se atașează de mâna persoanei ce dorește să obțină mai multe informații (Andrejevic, 2004) despre partener sau prieten.

Supravegherea laterală se diferențiază de *omniopticon* și supravegherea socială prin faptul că implică posibilitatea utilizării de dispozitive tehnologice cu existență fizică. O altă diferență între cele trei poate fi văzută din perspectiva *intensității* supravegherii; supravegherea laterală a fost prezentată printr-o serie de exemple care pot fi catalogate a fi mult mai intruzive în viața personală în comparație cu *omniopticonul* și supravegherea socială, în care se analizează informațiile și postările pe care oamenii au ales să le facă publice pe aplicațiile de socializare.

XIV. Un ultim model abordat în acest articol este cel denumit *uberveillance* (uber-supravegherea). Acesta din urmă poate fi considerat ca presupunând cea mai amănunțită formă posibilă de supraveghere, *apogeul monitorizării*.

Conform lui M. G. Michael și Katinei Michael (2009), *uberveillance* este un tip de supraveghere excesivă, care este omniprezentă, 24/7. „Este o supraveghere care nu numai că este mereu activă, dar este și mereu cu tine. Este prezentă mereu pentru că tehnologia care o facilitează [...] este încorporată în corpul uman”²⁰.

Dacă din definiție nu a fost foarte clar, acest concept se referă la cipurile ce pot fi implantate în oameni. Este supravegherea care se realizează cu ajutorul unei tehnologii de dimensiuni extrem de reduse, unde supravegherea apare dinspre interiorul către exteriorul corpului uman, tehnologia reușind să colecteze și să transmită aproape toate datele sub formă cuantificabilă (Michael și Michael, 2009).

²⁰ Fragment original: “It is a surveillance that is not only always on but always with you. It is ever-present because the technology that facilitates it [...] is embedded within the human body.”

Diferența față de supravegherea somatică este dată de faptul că *uberveillance* face referire la ceva ce va apărea în viitor și care este deja în societate, cum ar fi cipurile implantate în oameni, ce au ca scop păstrarea istoricului medical pentru persoanele care se oferă voluntare pentru cyborgizare.

Formulând teoria *uberveillance-ului*, M. G. Michael și K. Michael (2009) atrag atenția asupra scenariului în care indivizii vor fi constrânși să accepte să li se implanteze microcipuri care vor avea abilitatea de a urmări și monitoriza toate procesele interne ale gazdelor, bazându-și argumentarea pe necesitatea de a asigura securitatea națională.

Prezint mai jos, sub forma unui tabel (*Tabelul nr. 1*), o sinteză a celor 14 modele de supraveghere. Scopul a fost de a rezuma, într-o manieră succintă și sintetică, caracteristicile distinctive ale fiecărui concept de supraveghere discutat anterior pe baza literaturii de specialitate.

Tabelul nr. 1

Taxonomia supravegherii prezentate (sinteză proprie)

Denumirea tipului de supraveghere	Caracteristica distinctivă
Panopticon	Cei puțini îi supraveghează pe cei mulți
Sinopticon	Cei mulți îi supraveghează pe cei puțini prin intermediul mass-media
Omnipticon	Urmărirea oricărui utilizator al platformelor de socializare de către alți utilizatori
Supravegherea somatică (<i>somatic surveillance</i>)	Supravegherea prin intermediul senzorilor aplicați pe corp – din perspectiva corporațiilor/guvernului
Supraveghere socială (<i>social surveillance</i>)	Urmărire bilaterală, prin intermediul aplicațiilor de socializare, între persoanele care sunt conectate digital.
Sub-vegherea (<i>sousveillance</i>)	O supraveghere realizată de jos în sus. Indivizii fără putere îi supraveghează pe cei ce au puterea/autoritatea
Co-supravegherea (<i>coveillance</i>)	Ne supraveghem reciproc; indivizii între ei / corporațiile între ele
Mc-Supravegherea (<i>McVeillance</i>)	Individul poate fi supravegheat, dar îi este interzis să supravegheze și el
Data-supravegherea (<i>dataveillance</i>)	Monitorizarea continuă a datelor personale ale utilizatorilor din spațiul <i>online</i> virtual
Supravegherea guvernamentală (<i>government surveillance</i>)	Supravegherea indivizilor de către guvern, cu scopul principal de a asigura siguranța cetățenilor
Supravegherea capitalistă (<i>surveillance capitalism</i>)	Supravegherea indivizilor de către corporații cu scopul de a spori câștigurile financiare ale acestora
Auto-supravegherea (<i>heautopticon</i>)	Supravegherea prin intermediul senzorilor aplicați pe corp – din perspectiva individului
Supravegherea laterală (<i>lateral surveillance</i>)	Supravegherea familiei, partenerului sau prietenilor
Uber-supravegherea (<i>uberveillance</i>)	Supravegherea dinăuntrul corpului către exterior

ÎNCADRAREA TIPURILOR DE SUPRAVEGHERE ÎN CELE PATRU DIMENSIUNI

Pentru încadrarea celor 14 tipurilor de supraveghere în cele patru dimensiuni prezentate la început și detaliate mai jos, am realizat un tabel explicativ (*Tabelul nr. 2*). Astfel, o primă dimensiune se numește *direcția puterii*. Aceasta evaluează diferența de putere dintre părțile implicate, după cum urmează: de sus în jos, de jos în sus sau laterală. Astfel, *sus* reprezintă partea care are puterea, *jos* îi reprezintă pe cei lipsiți de putere, iar direcția *laterală* (orizontală) se referă la situațiile în care supravegherea se realizează între persoane sau entități aflate pe un nivel de putere similar.

O a doua dimensiune este *prezența tehnologiei*. Astfel, putem identifica valorile absentă, hibridă sau exclusivă. *Absența* înseamnă că tehnologia nu este implicată sub nicio formă – supravegherea nu este mediată de tehnologie și nici nu necesită un dispozitiv tehnologic pentru a se putea realiza. *Hibridă* se referă la acele tipuri de supraveghere care se pot realiza atât cu ajutorul tehnologiei, cât și în lipsa acesteia. *Exclusivă* înseamnă că procesul de supraveghere nu poate exista fără tehnologie.

O altă dimensiune este cea a *distribuției supravegherii* și este reprezentată prin reciprocitate versus asimetrie. *Reciprocitatea* este definitorie pentru situațiile în care ambele părți exercită acțiunea de a supraveghea. Relația *asimetrică* este atunci când doar una dintre părți supraveghează. În cazul acestei dimensiuni, nu este relevant care parte a relației deține puterea. Direcționarea puterii este evidențiată în prima dimensiune.

Dimensiunea *gradului de inițiativă* se referă la opțiunea individului de a participa sau de a se lăsa supravegheat de alții. Această dimensiune are două perspective: alegere versus constrângere. *Alegerea* este pentru cazurile în care individul dorește să fie supravegheat sau nu are un disconfort în a fi supravegheat, spre deosebire de *constrângere*, care se referă la situațiile în care indivizii nu doresc să fie supravegheați sau nu pot refuza o astfel de acțiune.

Există câteva situații punctuale în care tipurile de supraveghere nu au fost incluse clar în una dintre opțiunile dimensiunilor. Acestea se datorează percepțiilor diferite pe care le pot avea participanții în procesul de supraveghere. O astfel de situație este întâlnită la supravegherea guvernamentală, care a fost încadrată, din perspectiva *gradului de inițiativă*, ca fiind atât de constrângere, cât și de alegere – aceasta deoarece percepția cetățenilor poate să difere – o parte dintre ei este de acord cu o astfel de supraveghere și dorește să se mențină sau să crească gradul de supraveghere, în timp ce o altă parte consideră a fi o acțiune intruzivă în spațiul personal și dorește să fie diminuată sau chiar să înceteze în totalitate.

În ceea ce privește conceptul de *panopticon*, din perspectiva dimensiunii referitoare la prezența tehnologiei, acesta este clasificat atât ca neimplicând deloc tehnologie (absență), cât și ca fiind hibrid. Dubla încadrare a fost necesară pentru

sublinierea evoluției în timp a conceptului. Pornind de la crearea sentimentului de a fi supravegheat continuu datorită modului de organizare a închisorii, până în prezent, unde conceptul s-a adaptat la noutatea tehnologiei – acum, sentimentul continuu de a fi urmărit este realizat prin intermediul camerelor de luat vederi stradale.

Tabelul nr. 1

Încadrarea modelelor de supraveghere în cele patru dimensiuni (sinteză proprie)

Tipul de supraveghere	Direcția puterii	Prezența tehnologiei	Distribuția supravegherii	Gradul de inițiativă
Panopticon	de sus în jos	absentă/ hibridă	asimetrică	constrângere
Sinopticon	de jos în sus	hibridă	asimetrică	constrângere
Omnipticon	laterală	exclusivă	reciprocă	alegere
Supravegherea somatică (<i>somatic surveillance</i>)	de sus în jos	exclusivă	asimetrică	alegere
Supraveghere socială (<i>social surveillance</i>)	laterală	exclusivă	reciprocă	alegere
Sub-vegherea (<i>sousveillance</i>)	de jos în sus	exclusivă	asimetrică	constrângere
Co-supravegherea (<i>coveillance</i>)	laterală	hibridă	reciprocă	alegere
McSupravegherea (<i>McVeillance</i>)	de sus în jos	exclusivă	asimetrică	constrângere
Data-supravegherea (<i>dataveillance</i>)	de sus în jos	exclusivă	asimetrică	constrângere
Supravegherea guvernamentală (<i>government surveillance</i>)	de sus în jos	hibridă	asimetrică	constrângere/ alegere
Supravegherea capitalistă (<i>surveillance capitalism</i>)	de sus în jos	exclusivă	asimetrică	constrângere/ alegere
Auto-supravegherea (<i>heautopticon</i>)	de sus în jos	exclusivă	asimetrică	alegere
Supravegherea laterală (<i>lateral surveillance</i>)	laterală	exclusivă	asimetrică	constrângere
Uber-supravegherea (<i>uberveillance</i>)	de sus în jos	exclusivă	asimetrică	constrângere

CONCLUZII

Supravegherea este un aspect omniprezent al vieții cotidiene, din ce în ce mai pregnant, iar formele sub care se petrece sunt multiple, datorită tehnologiilor – dar și a unui cumul de factori, inclusiv crearea de cadre legislative, renunțarea la libertățile individuale în numele unei siguranțe promovate prin toate tipurile de discurs public etc. Adaptarea tehnologiilor de comunicare și supraveghere asupra tot mai multor aspecte și evenimente ale vieții cotidiene se pretează unor analize tot mai amănunțite din partea cercetătorilor.

Analiza de față a sintetizat și explicat 14 forme de supraveghere identificate în literatura de specialitate. Studiul de față a încercat să le analizeze succint pe fiecare dintre acestea. Totodată, acest demers academic a urmărit construirea unei taxonomii a supravegherii având la bază patru dimensiuni distincte ale fenomenului – direcția puterii (de sus în jos, de jos în sus sau laterală), prezența tehnologiei (absentă, hibridă sau exclusivă), distribuția supravegherii (reciprocă sau asimetrică) și gradul de inițiativă personală (alegere sau constrângere).

Prin intermediul definirii și încadrării acestor tipuri de supraveghere, analiza oferă o mai bună înțelegere a fenomenelor asociate și a aspectelor implicate în aceste modele. De asemenea, pe parcursul analizei au fost evidențiate diferențele și asemănările dintre o serie de tipuri de supraveghere.

Cele patru dimensiuni utilizate au relevat o serie de aspecte. În cadrul direcției puterii, se poate observa că majoritatea modelelor de supraveghere au ca protagonistă în exercitarea supravegherii partea care deține puterea. Cea de-a doua dimensiune, a prezenței tehnologiei, a evidențiat impactul pe care l-a avut evoluția tehnologică asupra supravegherii și ușurința prin care se poate realiza astăzi această monitorizare omniprezentă, în special în spațiul public.

Din punct de vedere al distribuției supravegherii, majoritatea modelelor indică o acțiune asimetrică între părți, unde doar unul dintre actori are abilitatea sau dreptul de a supraveghea. În schimb, cea mai echilibrată încadrare a modelelor se regăsește în cea de-a patra dimensiune – a gradului de inițiativă. Cu toate acestea, și în acest caz există o parte predominantă; mai multe modele de supraveghere sunt încadrate drept constrângătoare.

Concluzionând, există o multitudine de abordări, de perspective care încearcă să capteze elementele esențiale ale supravegherii. Această trecere în revistă a diferitelor paradigme sau moduri de abordare arată și dinamica în timp, legăturile strânse între dezvoltările tehnologice și apariția unor forme și mai sofisticate de supraveghere. Așa cum menționează și D. Lyon, dincolo de clasificări, formele de supraveghere se vor extinde, iar amploarea lor va continua să crească (Lyon, 2010). Astfel, continuarea studiilor în acest domeniu este importantă atât pentru a surprinde noile tipuri de supraveghere ce se vor implementa cu trecerea timpului, cât și prin prisma relevanței subiectului, dat fiind faptul că supravegherea este omniprezentă în viața noastră modernă.

BIBLIOGRAFIE

1. Büchi, M., Festic, N. & Latzer, M. (2022). The chilling effects of digital dataveillance: A theoretical model and an empirical research agenda. *Big Data & Society*, 9(1). <https://doi.org/10.1177/20539517211065368>.
2. Clarke, R. (2022). *Auto-Surveillance*. Accesat în data de 12 ianuarie 2025 de la: <https://rogerclarke.com/DV/AutoSurv.html>.
3. De Moya, J.-F., Pallud, J. (2020). From panopticon to heautopticon: A new form of surveillance introduced by quantified self practices. *Information Systems Journal*, 30(6), p. 940–976. <https://doi.org/10.1111/isj.12284>.
4. Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. London: Penguin.
5. Gray, C. H. (2019). The threat of surveillance capitalism. *Teknokultura. Revista de Cultura Digital y Movimientos Sociales*, 16(2), p. 265–276. <http://dx.doi.org/10.5209/TEKN.64984>.
6. Jurgenson, N. (2010). Review of Ondi Timoner's *We Live in Public*. *Surveillance & Society*, 8(3), p. 374–378. <http://www.surveillance-and-society.org>.
7. Koskela, H. (2003). 'Cam Era'—the contemporary urban Panopticon. *Surveillance & Society*, 1(3), p. 292–313. <https://doi.org/10.24908/ss.v1i3.3342>.
8. Lupton, D. (2016). *The Quantified Self*. Malden: Polity Press.
9. Lyon, D. (2001). *Surveillance Society: Monitoring Everyday Life*. Philadelphia, PA: Open University Press.
10. Lyon, D. (2002). Surveillance Studies: understanding visibility, mobility and the phenetic fix. *Surveillance & Society*, 1(1), 1–7. <https://doi.org/10.24908/ss.v1i1.3390>.
11. Lyon, D. (2010). Surveillance, power and everyday life. În P. Kalantzis-Cope și K. Gherab-Martin (editori), *Emerging Digital Spaces in Contemporary Society* (p. 107–120). Houndsmills, UK: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1057/9780230299047_18.
12. Mamonov, S., Koufaris, M. (2016). The impact of exposure to news about electronic government surveillance on concerns about government intrusion, privacy self-efficacy, and privacy protective behavior. *Journal of Information Privacy and Security*, 12(2), p. 56–67. <https://doi.org/10.1080/15536548.2016.1163026>.
13. Mann, S., Nolan, J. și Wellman, B. (2003). Sousveillance: Inventing and using wearable computing devices for data collection in surveillance environments. *Surveillance & society*, 1(3), p. 331–355. <https://doi.org/10.24908/ss.v1i3.3344>.
14. Mann, S. (2013). Veilance and reciprocal transparency: Surveillance versus sousveillance, AR glass, lifelogging, and wearable computing. În *IEEE International Symposium on Technology and Society (ISTAS): Social implications of wearable computing and augmented reality in everyday life*, 1–12. doi: 10.1109/ISTAS.2013.6613094.
15. Marwick, A. (2012). The public domain: Surveillance in everyday life. *Surveillance & Society*, 9(4), p. 378–393. <https://doi.org/10.24908/ss.v9i4.4342>.
16. Mathiesen, T. (1997). The Viewer Society: Michel Foucault's 'Panopticon' Revisited. *Theoretical Criminology*, 1(2), p. 215–234. <https://doi.org/10.1177/1362480697001002003>.
17. Michael, M.G. & Michael, K. (2009). Ueberveillance: microchipping people and the assault on privacy. *Quadrant*, 53 (3), p. 85–89. <https://ro.uow.edu.au/infopapers/711>.
18. Monahan, T., Wall, T. (2007). Somatic surveillance: corporeal control through information networks. *Surveillance & Society*, 4(3), p. 154–173. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-64160>.
19. Slobogin, C. (2007). *Privacy at Risk: The New Government Surveillance and the Fourth Amendment*. University of Chicago Press.
20. Thompson, N., McGill, T., Bunn, A. și Alexander, R. (2020). Cultural factors and the role of privacy concerns in acceptance of government surveillance. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 71(9), p. 1 129–1 142. <https://doi.org/10.1002/asi.24372>.

21. Van Dijck, J. (2014). Datafication, dataism and dataveillance: Big Data between scientific paradigm and ideology. *Surveillance & Society*, 12(2), p. 197–208. <https://doi.org/10.24908/ss.v12i2.4776>.
22. Zuboff, S. (2019). Surveillance Capitalism and the Challenge of Collective Action. *New Labor Forum*, 28(1), 10–29. <https://doi.org/10.1177/1095796018819461>
23. Zygmuntowski, J.J. (2022). Surveil and Control: A critical review of “The Age of Surveillance Capitalism”. *International Journal of Action Research*, 18(1), p. 71–78. <https://doi.org/10.3224/ijar.v18i1.07>.

CARLO A. CELIUS, *Création plastique d'Haiti. Art et culture visuelle en colonie et postcolonie*, Paris, MSH, 2023, 582 p.*

În cartea sa recentă, istoricul Carlo A. Celius abordează problematica extrem de complexă a creației plastice haitiene, într-o perioadă lungă de timp, începând cu cucerirea zonei caraibiene de către Cristofor Columb în 1492 și trecând prin colonialismul hispanic și cel francez, Revoluția Haitiană și proclamarea independenței, până în etapa postcolonială, mai recentă, a secolului XX. Arta și cultura vizuală sunt analizate în relație cu cadrul politic și social, emanând practic din tumultul raporturilor de forță dintre coloniști și colonizatori, stăpâni și sclavi, elite și popor.

Societatea haitiană ia naștere, ne spune autorul, din colonialism și până astăzi continuă să-și regleze relația cu acest trecut dureros. Este, în același timp, o societate care se fondează pe un etnocid, pe eliminarea violentă a primilor locuitori, Tainos, de către migranții veniți de pe continent. Acest moment survine în contextul mai amplu al apariției sistemului mondial capitalist, în cadrul căruia zona caraibiană se transformă într-un teritoriu de intensă circulație și de schimb. Acest moment de expansiune economică reprezintă și prima etapă a nașterii și a transferului anumitor creații vizuale dinspre Occident. Urmează perioada dominației imperiale și a relațiilor disimetrice, de exploatare. Rebotează Hispaniola, insula devine locul primelor stabilimente spaniole din America, unde se vor pune bazele sistemului de exploatare, care se va perpetua prin importul masiv de captivi africani. La sfârșitul secolului al XVII-lea, partea occidentală a Hispaniolei va fi cedată Franței, devenind colonia Saint-Domingue, cea mai bogată dintre coloniile franceze. După Revoluția Franceză din 1789, populația aservită din colonie își va cucerii libertatea, iar în 1804, în urma războaielor cu armata lui Napoleon Bonaparte, teritoriul își va cucerii independența de stat. După trei secole de colonializare – 1492–1803 (spaniolă până în 1678 și franceză după) – Haiti intră într-o nouă epocă de edificare socială. Procesul se va dovedi extrem de dificil, date fiind condițiile extrem de ostile în plan internațional.

Toată această istorie tumultuoasă, segmentată în cele trei mari perioade – colonială, revoluționară și postcolonială –, determină politici de formare și de dezvoltare a unei culturi vizuale specifice, pe care Carlo Celius încearcă să le înțeleagă și să le explice. Autorul își propune să ofere o nouă inteligibilitate discursurilor în materie de artă și cultură vizuală, posibilitatea de a accede la creionarea unei istorii a creației plastice haitiene diferite de cele precedente. Rezultatul este pe măsura scopului: o analiză critică remarcabilă a discursurilor referitoare la creațiile plastice haitiene produse de-a lungul timpului de diverși autori, de la istorici de artă, antropologi, etnologi, sociologi, până la artiști, ei înșiși promotori de discurs prin interviuri, articole de presă, cataloage de expoziție etc. Este, în același timp, și o sinteză a propriilor studii, articole de revistă sau capitole din jurnale colective, cataloage de expoziție reelaborate, sintetizate și completate cu aspecte inedite, fiind o încununare a unei munci de lungă durată¹. Analiza este însoțită, așa cum era de așteptat, de ilustrații după cele mai importante creații vizuale analizate și dezbătute.

* Researcher, The National Museum of the Romanian Peasant, e-mail address: mariamateoniu@gmail.com

¹ Printre cele mai cunoscute publicații ale autorului se numără: *Langage plastique et l'énonciation identitaire. L'invention de l'art haïtien*, Québec, Les Presses de l'Université Laval,

Categoria artelor frumoase, care se instituționalizează în Europa paralel cu colonialismul, reprezintă un instrument de clasificare și ierarhizare valorică diferențiată a grupurilor umane, legitimând sistemul politic bazat pe exploatare și dominație. Numai că acest model monopolist european de clasificare valorică nu va fi preluat de către localnici ca atare, ci transpus în manieră proprie. Exemplul cel mai elocvent în acest sens este imagologia catolică pe care o regăsim în practicile voodoo. Mai mult decât atât, începând cu anii '30 ai secolului trecut, în Haiti avem de-a face cu un spațiu discursiv artistic propriu, care aparent vine să spargă canoanele artei occidentale, dar care, în realitate, se va dovedi un alt mod de a reda prin cuvinte și lucruri imaginarul occidental. Este momentul inventării artei haitiene ca artă naivă, inspirată din tradițiile ancestrale ale culturii africane. Acest moment este, de altfel, amplu analizat de către Carlo Celius în cartea sa din 2007 – *Langage plastique et l'énonciation identitaire. L'invention de l'art haïtien*, prin chestionarea a numeroase scrieri de factură universitară, dar și a scrierilor cu caracter de promovare produse de autori haitieni și străini. Această „cartografie”, cum o numește Celius, va permite sesizarea temelor dominante, a formării și a circulației reprezentărilor stereotipate, precum și a dezbaterilor și a controverselor create în jurul ideii de artă specifică, națională.

Două teze principale se vor desprinde în urma acestor dezbateri legate de arta haitiană: cea a unui vid artistic înainte de 1940, care ignoră atât etapa colonială, cât și secolul al XIX-lea, și cea a unei istorii a artelor frumoase mergând retrospectiv până în perioada colonială. În perspectiva primei teze, arta naivă va fi promovată, într-o manieră exclusivă, ca artă „pură” și „autentică”. Numai că cercetarea istorică, ne spune Carlo Celius, va documenta existența unor practici artistice locale și înainte de momentul 1940. Perioada colonială și secolul al XIX-lea nu au reprezentat un gol în materie de cultură vizuală locală, în acest interval de timp manifestându-se, așa cum reiese din cea de-a doua teză, o viziune artistică specific haitiană.

Adepții teoriei vidului se sprijină pe o concepție unică a artei. Artă se confundă cu domeniul hegemonic al artelor frumoase, reprezentând un sistem de clasificare și ierarhizare valorică a ceea ce este sau nu este artă, în locul înțelegerii caracteristicilor proprii artei din colonie. Istoricii de artă occidentali au ierarhizat creațiile astfel încât cele din colonie nu au fost incluse în categoria celor artistice, fiind devalorizate, minorizate, marginalizate. Este și motivul pentru care Carlo Celius preferă termenul „creație plastică” celui de „artă” (impregnat de valențe politice), cu sensul de producție de imagine înscrisă în câmpul mai larg al culturii vizuale. Celius se referă la o cultură vizuală plurală, luând în calcul modul în care diversele creații vizuale se raportează unele la celelalte în universul social, tipurile de imagini care sunt produse în societate la un moment dat, cine le produce, în ce mod și cum circulă acestea, cine și ce valorizează. Își propune, de asemenea, să observe modul de reconfigurare a spațiului vizual în epoca postcolonială în raport cu cea anterioară, colonială, și în relație cu luptele sociale de după independența de stat. Cu o astfel de problematică, situând „arta” în dinamică socială și politică, Carlo Celius ne redă ampla sa călătorie vizuală, parcurgând secole de reprezentare, polemică și confruntare. Pentru a reuși, analizează deopotrivă cuvintele și lucrurile², discursurile despre artă și producția materială a creației plastice.

2007; *Situations créoles. Pratiques et représentations* (dir.), Québec, Édition Nota Bene, 2006; *Haïti: face au passé. Confronting the Past*, număr tematic al revistei *Ethnologies*, Québec, vol. 28, nr. 1, 2006; *Haïti et l'anthropologie*, dosar al revistei *Gradhiva*, Paris, nr. 1, 2005; „Race, art et esthétique. Haïti, XIXe siècle”, in Sylvain Lloret, Marine Cellier, Agina Damerji (dir.), *La Fabrique de la race dans la Caraïbe de l'époque moderne à nos jours*, Paris, Classiques Garnier, p. 47–67, 2021; „Le portrait à Saint-Domingue”, in Dominique Jarrassé et Sarah Ligner (dir.), *Les Arts coloniaux. Circulations d'artistes et d'artefacts entre la France et ses colonies*, Éditions Esthétiques du Divers, 2021, p. 30–39.

² Despre relația dintre opera de artă și discurs, fundamentală rămâne cartea lui Michel Foucault, *Les mots et les choses. Une archéologie des sciences humaines*, Paris, Gallimard, 1966.

Primul capitol este unul teoretic, în care autorul reia problematica artei haitiene, polemicile referitoare la constituirea categoriei artei naive și implicațiile sale identitare și politice. Carlo Celius explică modul de constituire a artei naive în raport cu domeniul hegemonic al artelor frumoase.

Carlo Celius prezintă genealogia de lungă durată a sistemului de ierarhizare estetică de tip occidental, care va conduce la dualitatea artă modernă-artă naivă, la constituirea domeniului artelor frumoase ca produs exclusiv al societăților „civilizate”, opuse celor primitive, analizând, de asemenea, scrierile unor mari gânditori europeni precum David Hume, Emmanuel Kant, Voltaire. Sunt prezentate, de asemenea, desenele și reflecțiile medicilor, ale anatomicștilor și ale naturaliștilor occidentali care îi reprezintă pe „primitivi” la baza piramidei, aproape de animalitate.

Antropologia fizică, istoria artei, estetica, dar și antropologia culturală și etnologia sunt domenii care au contribuit deopotrivă la producerea și reproducerea clasificărilor și a ierarhizărilor grupurilor umane. Toate aceste discipline vor suferi, ulterior, o schimbare de paradigmă în epoca postcolonială, abandonând viziunea reducăționistă a categorizărilor și a ierarhizărilor grupurilor umane. În cadrul acestei mutații majore, studiile vizuale vor aborda creațiile plastice ca producții plastice printre multe altele, existente într-o societate la un moment dat. În acest nou curent de gândire se integrează și efortul lui Carlo Celius, care înțelege să analizeze creația plastică din Haiti ținând cont de diversele contexte sociopolitice pe care societatea haitiană le-a traversat de-a lungul timpului.

Capitolele II și III sunt consacrate culturii vizuale din colonia Saint-Domingue, marcate de încercările grupurilor dominante de a-și impune propriile imagini, dar și de rezistența grupurilor dominate, prin reinterpretarea și reaproprierea imaginilor. Artă europeană este implantată în colonie prin răspândirea portretului ca mijloc de diferențiere socială, etnică și rasială. În cadrul portretului european, reprezentându-i pe coloniști, sclavii negri apar exclusiv ca atribute. În portretele administratorilor și funcționarilor de rang înalt, sclavii sunt reprezentați asemenea unor animale de companie, ca element exotic, de culoare locală.

Cât privește creația religioasă, Haiti reprezintă un caz paradoxal, definindu-se ca o țară catolică, mai precis, în care majoritatea populației se declară catolică, dar în care catolicismul proclamat este evaluat ca fiind superficial. Omniprezența elementelor de cult voodoo, precum și inserarea anumitor motive iconice catolice în acest cult par să indice caracterul superficial al catolicismului haitian.

Avem de-a face cu un conflict cvasipermanent între clerul catolic și utilizatorii imaginilor catolice acuzați de practici superstițioase și profanatoare de însemne sfinte. Situația cea mai spectaculoasă este cea a „afacerii Macandal”. François Macandal și complicitățile sale vor fi acuzați, în 20 ianuarie 1758, de otrăvire, profanare și împietate, prin seducerea și coruperea „Negrilor” cărora le vindeau pachete pretins magice, având în compoziție și lucruri sfinte. Opoziția Bisericii față de ritualurile locale va lua forme extrem de radicale, cazul Macandal fiind doar una dintre situațiile conflictuale.

Pentru a explica mai bine relația conflictuală a Bisericii Catolice cu populația locală dominată, Carlo Celius analizează cadrul juridic de condamnare a vrăjitoriei, a superstițiilor și a idolatriei atât în colonie, cât și în metropolă. Condamnarea juridică a vrăjitoriei în Franța începând cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea va avea inevitabile repercusiuni și în colonia Saint-Domingue, unde ritualurile locale vor fi până târziu supuse judecății. În Codul emis în 18 mai 1826, sunt stipulate contravenții și pedepse cu închisoarea în cazurile de vrăjitorie. Prin campaniile antisuperstiție din 1896–1900 și 1911–1912, Biserica Catolică declara război diverselor forme sincretice de reapropriere religioasă de către populația dominată.

În capitolul al IV-lea, Carlo Celius tratează diversele aspecte legate de iconografia voodoo, sintetizând, printre altele, diversele interpretări legate de „proveniența” desenelor rituale numite *vèvè*. Mai precis, cum anume acest corp grafic formează un întreg sistem prin alăturarea imaginilor de sfinți catolici, cunoscute sub denumirea de *lwa*. Dacă pentru unii autori desenele rituale voodoo reprezintă un pur transfer din cultura africană, de unde proveneau captivii aduși în colonie, pentru alți autori, originea e de căutat în cultura primilor locuitori ai insulei, Tainos. În opinia lui Carlo Celius, captivii africani aduși din spațiul colonial vor recurge la propria lor memorie iconică pentru a-și structura

universul de semne și simboluri grafice, găsind, în corpurile lor, suportul unic și primordial al acestui univers grafic. În cazul desenelor voodoo, avem de-a face cu o creație apărută pe loc, „rezultând din reactivarea unei memorii iconice africane”, ceea ce poate să-și găsească explicația în importanța pe care semnele și simbolurile grafice o au în gândirea și sistemul de comunicații al societăților africane (p. 47).

Dacă până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea aceste semne grafice au avut o vizibilitate destul de redusă, după acest moment, sub impulsul încurajării artei naive, desenele voodoo vor deveni referințele grafice ale artiștilor, așa cum și în sens contrar, universul iconic voodoo își va apropria anumite elemente din artele frumoase. Servind structurării ordinului ierarhic imperial, domeniul artelor frumoase va fi conservat și asumat după obținerea independenței de stat de către elitele naționale care vor apărea din structurile vechii colonii. Acest transfer nu se va face mecanic, ne convinge Carlo Celius, ci în urma unei „veritabile cuceriri politice a artelor frumoase de către aceste elite apărute, care le va percepe ca o armă în lupta lor pentru egalitate cu coloniștii albi” (p. 47).

Capital pentru istoria imaginilor din Haiti, acest moment revoluționar reprezentat de curentul neoclasicist este surprins de Carlo Celius în capitolul al V-lea. Autorul sesizează, totodată, mizele politice ale unui gen aparte, cel al portretului, pentru noile elite naționale. Sub impulsul Revoluției Franceze, continuată în colonie de Revoluția Haitiană, va apărea o artă oficială impregnată de simboluri naționale. Această simbolistică va apărea ca expresie a unei lupte continue de denigrare feroce a noului stat, inclusiv prin imagine. Drept dovadă stau portretele caricaturizate ale șefilor de stat haitieni și descrierea acestor portrete de către diverși autori occidentali.

În acest context, elitele naționale haitiene vor încuraja includerea artelor frumoase în țară, precum și accesul la propria imagine prin genul portretistic. Această luptă de „cucerire a portretului” de către elitele locale va fi amplu prezentată de către Carlo Celius, cu exemple concrete, în capitolul al VI-lea. Accesul la portret capătă conotații politice și sociale inegalabile, dat fiind faptul că populația de culoare nu avusese acces la reprezentarea portretistică până la independență.

În cel de-al VII-lea capitol și ultimul, autorul tratează maniera de reconfigurare a universului creației plastice din Haiti în secolul al XX-lea, după momentul revoluționar. Carlo Celius surprinde această dinamică, reliefând lărgirea bazei sociale a acestui domeniu, precum și apariția unor genuri noi de creație, cum ar fi instalația, sau utilizarea unor tehnici și materiale dintre cele mai surprinzătoare.

În concluzie, cartea lui Carlo Celius se remarcă, în primul rând, prin erudiția de care autorul dă dovadă, prin cunoașterea minuțioasă atât a diverselor creații plastice, cât și a discursurilor despre ele, sesizând mutațiile survenite de-a lungul timpului. Carlo Celius reușește să spargă stereotipurile și preconcepțiile, readucând în dezbatere șabloanele referitoare la artele frumoase și arta naivă ca vectori politici în elaborarea sistemului ierarhic de tip sclavagist. Analizată în context sociopolitic, creația plastică haitiană apare ca un proces complex, reflectând sistemele ierarhice de dominație, schimbările care se produc în mod violent în aceste sisteme, momentul de glorie al unei națiuni, precum și decăderea și dificultățile ulterioare.

Cartea este extrem de utilă nu numai pentru înțelegerea creațiilor plastice dintr-o societate colonială și postcolonială ca cea haitiană, dar și pentru analiza culturii vizuale din societăți periferice ca cele din Europa de Est, dat fiind faptul că atât domeniul artelor frumoase, cât și cel al artei populare din aceste societăți se constituie, de asemenea, sub influență occidentală. Atitudinea Bisericii Catolice față de religia populară și expresiile iconice ale acesteia ne aduce în atenție posibilitatea de a reflecta, în aceeași manieră, la relația celorlalte culte creștine, în mod special a Bisericilor Ortodoxe, cu formele populare de reapropriere a iconografiei religioase.

Maria Mateoniu-Micu

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Year XXXVI • Nos. 3–4 • 2025

CONTENTS

ANCA VELICU, ANGELICA HELENA MARINESCU, ALEXANDRA-GABRIELA CONSTANTINESCU, <i>In Memoriam</i> Ioan Drăgan. New Directions in Romanian Sociological Research and in Information and Communication Sciences	139
---	-----

IOAN DRĂGAN – THE PROFESSOR, THE RESEARCHER AND THE PERSON

CAMELIA BECIU, Ioan Drăgan – <i>In Memoriam</i> : Between Passion for Research and Institutional Vocation	157
NICOLAS PÉLISSIER, <i>In Memoriam</i> Ioan Drăgan: In Praise of A Debt	161
VALENTINA MARINESCU, A Subjective Perspective on the Role of Professor Ioan Drăgan in Shaping an Emerging Field – Information and Communication Sciences – and in Establishing the Center for Media Studies and New Communication Technologies (CSMNTC)	167

TRIBUTES TO IOAN DRĂGAN: TABLE-RONDE

JEAN-JACQUES BOUTAUD, The Francophone and the Francophile. <i>In memoriam</i> Ioan Drăgan	173
CRISTINA BĂDULESCU, Testimony and Tribute to Ioan Drăgan	177
DIANA-MARIA CISMARU, The Doctoral Studies as An Initiation Into the Professional Evolution of the Researcher	181
CRISTINA LEOVARIDIS, Founding Spirit and Mentor in The Romanian Academic School of Communication. <i>In Memoriam</i> : Professor Ioan Drăgan	185

SNAPSHOTS FROM IOAN DRĂGAN'S PROFESSIONAL LIFE

SORIN MITULESCU, Ion Drăgan – Promoting Sociology in the Science Page of “Contemporanul” Magazine, 1964–1968	189
--	-----

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXVI, nr. 3–4, p. 323–324, București, 2022

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

ANGELICA HELENA MARINESCU, Francophonie and Recent History of Social Sciences in Romania. <i>A tribute to University Professor I. Drăgan</i>	205
MARIA LIVIA ȘTEFĂNESCU, Professor Ioan Drăgan and the Beginnings of Research on Television Violence in Romania	221
PAUL RASSE, <i>In Memoriam</i> Professor PhD Ioan Drăgan MARIA LIVIA ȘTEFĂNESCU, Professor Ioan Drăgan and the Beginnings of Research on Television Violence in Romania	227
ANCA VELICU, The Beginnings of Studies on Children and the Media in Romania. <i>In Memoriam</i> Ioan Drăgan	235
ALEXANDRA-GABRIELA CONSTANTINESCU, An Introduction to the History of the Franco-Romanian Colloquium in Communication Sciences	247

COMMUNITY, STRATEGIC CULTURE AND THE STATE OF SURVEILLANCE

RADU BALTASIU, OVIDIANA BULUMAC, SAMIRA CÎRLIG, Community Vitality and Associative Potential of the Commune of Sadu – (Sibiu) (II)	259
ADELA ȘERBAN, Approaching Strategic Culture in Connection with Institutional Resilience. Relevant Aspects for Designing an Analytical Framework	283
CRINA VICTORIA RADU, Mapping Surveillance: A Synthesis of Theoretical Perspectives	301

COMMENTARIES AND REVIEWS

CARLO A. CELIUS, <i>Plastic Creation in Haiti. Art and Visual Culture in Colony and Post-Colony</i> , Paris, MSH, 2023, 582 p. (Maria Mateoni-Micu)	319
---	-----

REVISTA ROMÂNĂ DE SOCIOLOGIE

Année XXXVI · Nos. 3–4 · 2025

SOMMAIRE

ANCA VELICU, ANGELICA HELENA MARINESCU, ALEXANDRA-GABRIELA CONSTANTINESCU, <i>In memoriam</i> Ioan Drăgan. Nouvelles orientations dans la Recherche sociologique roumaine et dans les Sciences de l'Information et de la Communication	139
--	-----

LE PROFESSEUR, LE CHERCHEUR ET L'HOMME IOAN DRĂGAN

CAMELIA BECIU, <i>In memoriam</i> Ioan Drăgan : entre la passion pour la recherche et la vocation institutionnelle	157
NICOLAS PÉLISSIER, <i>In memoriam</i> Ioan Drăgan : éloge d'une dette	161
VALENTINA MARINESCU, Une perspective subjective sur le rôle du professeur Ioan Drăgan dans la formation d'un domaine émergent – les Sciences de l'Information et de la Communication – et dans la création du Centre d'études des médias et des nouvelles technologies de la communication (CSMNTC)	167

HOMMAGES AU PROFESSEUR IOAN DRĂGAN: TABLE-RONDE

JEAN-JACQUES BOUTAUD, Le Francophone et le Francophile. Hommage à Ioan Drăgan	173
CRISTINA BĂDULESCU, Témoignage et Hommage à Ioan Drăgan	177
DIANA-MARIA CISMARU, Le programme doctoral comme initiation à l'évolution professionnelle du chercheur	181
CRISTINA LEOVARIDIS, Esprit fondateur et mentor de l'École universitaire roumaine de communication. <i>In memoriam</i> Professeur Ioan Drăgan	185

INSTANTANÉES DE LA VIE PROFESSIONNELLE DE IOAN DRĂGAN

SORIN MITULESCU, Ion Drăgan – La Promotion de la sociologie dans la page de science du magazine „Contemporanul”, 1964–1968	189
--	-----

„Revista română de sociologie”, serie nouă, anul XXXVI, nr. 3–4, p. 325–326, București, 2025

Creative Commons License
Attribution-NoDerivs CC BY-ND

ANGELICA HELENA MARINESCU, Francophonie et histoire récente des sciences sociales en Roumanie. Hommage au Professeur des Universités I. Drăgan	205
PAUL RASSE, <i>In memoriam</i> Professeur des Universités Ioan Drăgan	221
MARIA LIVIA ȘTEFĂNESCU, Le professeur Ioan Drăgan et les débuts de la recherche sur la violence télévisuelle en Roumanie	227
ANCA VELICU, Le début des études sur les enfants et les médias en Roumanie. <i>In memoriam</i> Ioan Drăgan	235
ALEXANDRA-GABRIELA CONSTANTINESCU, Introduction dans l'histoire du Colloque Franco-roumains en Sciences de la Communication	247

COMMUNAUTÉ, CULTURE STRATÉGIQUE ET L'ÉTAT DE LA SURVEILLANCE

RADU BALTASIU, OVIDIANA BULUMAC, SAMIRA CÎRLIG, Vitalité communautaire et potentiel associatif de la commune de Sadu – (Sibiu) (II)	259
ADELA ȘERBAN, Approche de la culture stratégique en lien avec la résilience institutionnelle. Aspects pertinents pour la conception d'un cadre d'analyse	283
CRINA VICTORIA RADU, Cartographie de la surveillance : Une synthèse des perspectives théoriques	301

COMMENTAIRES ET COMPTE-RENDUS

CARLO A. CELIUS, <i>Création plastique d'Haiti. Art et culture visuelle en colonie et postcolonie</i> , Paris, MSH, 2023, 582 p. (Maria Mateoniu-Micu)	319
--	-----